

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Навчально-науковий юридичний інститут

Збірник наукових статей

**Актуальні проблеми
вдосконалення чинного
законодавства України**

Випуск XLVI

м. Івано-Франківськ, 2018

ББК 67.9 (4Укр)

А 43

Редакційна колегія: д.ю.н., проф. Васильєва В.А. (*головний редактор*); акад. НАПрНУ, д.ю.н., проф. Луць В.В.; акад. НАПрНУ, д.ю.н., проф. Костицький М.В.; акад. АНВШУ, д.ю.н., проф. Дзера О.В.; акад. АНВШУ, д.ю.н., проф. Фріс П.Л.; д.ю.н., проф. Галянтич М.К.; д.ю.н., проф. Кобецька Н.Р.; д.ю.н., проф. Стефанчук Р.О.; д.ю.н., проф. Коссак М.В.; д.ю.н., проф. Майданик А.Р.; д.ю.н., проф. Марцеляк О.В.; д.ю.н., доц. Вівчаренко О.А.; д.ю.н., доц. Коструба А.В.; д.ю.н., доц. Махінчук В.М.; к.ю.н., доц. Логвінова М.В.; к.ю.н., доц. Розвадовський В.І.; к.ю.н., доц. Присташ Л.Т.; к.ю.н., доц. Багай Н.О.; к.ю.н., доц. Козич І.В.; к.ю.н., доц. Яремак З.В.; к.ю.н., доц. Микитин Ю.І. (*відповідальний секретар*).

А43 Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст] : *Збірник наукових статей*. Випуск 46. - Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2018. - 175 с.

У збірнику досліджуються актуальні проблеми державного будівництва, питання теорії та історії держави і права, правової реформи в Україні, екології, боротьби зі злочинністю. Вносяться та обґрунтовуються пропозиції щодо вдосконалення ряду інститутів конституційного, цивільного, кримінального та інших галузей права.

Для науковців, викладачів, аспірантів, здобувачів, студентів, слухачів, курсантів юридичних інститутів та факультетів, юристів-практиків.

Actual problems in the field of the formation of the Ukrainian State, questions of theory and history of state and law, law reforms in Ukraine, ecology, struggle against criminality are researched in this issue. The propositions on the perfection of some institutions of constitutional, civil, criminal and other spheres of law are submitted and analyzed.

Good for scientists, professors, post-graduate students, students of law departments, practising lawyers.

Реєстраційне свідоцтво: серія КВ № 16834-5506ПР. Видається з 1996 року.
Адреса редколегії: 76018, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 44а. Юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника. Тел./факс (0342) 50-87-60.

ISSN 2218-1849

ББК 67.9 (4 Укр)

© Навчально-науковий юридичний інститут ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018

ФІЛОСОФСЬКІ, ІСТОРИЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Биркович О.І.

СТАНОВЛЕННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ ВЛАДИ В УКРАЇНІ (ІХ–Х СТ.)

342.56 (091) (477) «VIII/IX»

Актуальність теми дослідження визначається тим, що, по-перше, на сучасному етапі триває реформування системи судової влади у відповідності до європейського вибору України. У пострадянській Україні суддівство до певної міри регулювалося на основі партійно-політичної згоди. Існуюча нині система судової влади має різноманітні елементи, успадковані від московського тоталітаризму, що становить реальну загрозу реформування судової системи, яка спирається на силу права і підтримку громадянського суспільства, його правосвідомості.

По-друге, європейська система судової влади формувалася на основі історичного розвитку національних цивілізаційно-правових культур. Українська державно-правова система після скасування національного суверенітету російською, пізніше радянською владою зазнала значних руйнувань і набула рис укоріненого в Московії азійського монархізму з його абсолютним деспотизмом і необмеженою імперською ідеологією російського панславізму. В цьому контексті відзначимо контраст між правовими системами європейського суддівства і московсько-азійського. Згідно з висновками російського дослідника еволюції українського і московського народів В. Богданова, основна відмінність полягає в тому, що українська нація з Х– XIII ст. призвичаїлася жити відповідно до норм права, в той час як Московія з часів Івана IV відзначається «введенням правової пугачовщини». В. Богданов уважає, що причини геноциду новгородців, які во-

ліли жити в межах правової системи, а також «найбільш активних соціальних верств у 1917 і 1937 рр. мали історичну основу, оскільки європейські народи тієї доби, в тому числі й українці, надавали перевагу жити у правовому полі, яке заважало московській владі» [1, с. 206-207]. Інший російський дослідник історії державно-правової системи Московії Г. Федотов відзначав, що «в самій Московській землі вводилися татарські порядки в управлінні, суді, збиранні данини... Без винятку викорчувувалися всі місцеві традиції... Кріпосна система стала повсюдною саме тоді, коли вона відмирала на Заході» [2, с. 287]. Згідно з висновками П. Савицького, в Росії за допомогою монгольського деспотизму було створено «державно-примусовий центр», для якого право не було нормативною основою державного управління [3, с. 75].

І, нарешті, третій чинник, який обумовлює актуальність теми цього дослідження, – це питання історичної сумісності сучасних реформ з традиціями української державно-правової цивілізаційної культури. Слід зазначити, що у вітчизняній науковій думці до цього часу домінує погляд на сутність державно-правової системи українського народу, який не об'єктивно відображає дійсність. Приміром, державно-правовий устрій України IX–XIII ст. визначається як монархічний, що вибудовується на основі феодалної формації, тобто українська держава вважається феодалною монархією, яку очолював князь. «Йому належала верховна законодавча влада. Великий князь зосереджував і виконавчу владу. Мали князі й судову владу» [4, с. 23]. Феодално-монархічна концепція становлення української державно-правової системи містить принципи Московської держави і не відповідає історії держави і права українського народу від часів Руських земель до кінця Гетьманщини. Тож потрібно відродити адекватне розуміння української державно-правової культури з її судовою системою.

Одним із перших кроків у цьому напрямі стала праця В. Климончука «Політичні свободи в українському націогенезі» [5], в якій автор здійснив теоретичне узагальнення інститутів державно-правової системи української нації від княжої доби до сучасного етапу і дійшов висновку, що найвагомішими цінностями, які утверджували всі державні інститути влади, в тому числі й

судова система, – це свобода і пошанування гідності людини, її прав та участі у самоврядуванні. У дослідженні С. Сворака [6] представлено погляд на сутність та історичний розвиток державно-правової системи України, який не вписується в концепт феодално-монархічного устрою української національної держави і видається, безперечно, об’єктивним, адже розкриває визначальні засади української судової системи народовладдя та узгоджується з історичними формами демократій народів європейської цивілізаційно-правової культури. У праці М. Бурдіна [7] належно осягнена екзистенційна основа державно-правової системи Руських земель; він виділив мир, свободу, благість, правду і суверенність територіальних громад з їх приватновласницьким сімейним господарством, які вільно обирають владних представників та життєво важливі принципи суддівства. А це узгоджується з пріоритетом правди над дієвістю і більшою мірою забезпечувало суб’єктам сімейного господарювання правдивий розподіл достатку і духовної культури територіальних громад. В його експозиції припускається, що поняття «правда» може набувати двозначний зміст: по-перше, як сучасне розуміння справедливості і, по-друге, юридичний зміст «юстиції». Логічний набір судової системи Руських земель X–XIII ст., згідно з означеними вище засадами, вибудовує каркас розуміння глибинної сутності судової системи.

З огляду на ці зауваження можемо відкинути твердження про феодално-монархічний державно-правовий устрій українського народу в X–XIII ст. Істотним є те, що доктрина суспільного договору надає переконання щодо пріоритету права в судовій системі Руських земель. Цей пріоритет досить виразно виокремлює контури дослідження судової системи держави українського народу в X–XIII ст. Згідно висновків Г. Вернадського, в судочинстві Київської доби елемент індивідуальної волі сторін (позивача і відповідача) відіграв важливу роль, в той час як суддя обмежувався спостереженням над суперництвом й урівноважував засоби і можливості їх доказів [8, с. 227]. На початковій стадії формування системи судової влади України, по-перше, не було слідчої системи; по-друге, державна влада не втручалася в розслідування того чи іншого випадку до його слухання [8, с. 228]. Особа, що

визнає себе потерпілою, зобов'язана публічно проголосити характер порушення звичаєвого права і назвати особу кривдника на ринковій площі. Територіальна громада толерантно ставилася до потерпілого і кривдника й забезпечувала рівну можливість обом сторонам з'ясувати свої стосунки у судовому процесі.

Рівна свобода сторін судової тяжби – це універсальний принцип, що його визнавали територіальні громади у вирішенні правди. Члени територіальних громад Руських земель сприймали правду у розумінні справедливості й продукували певні традиції судової системи, яких мали чітко дотримуватися всі учасники судового процесу. Представники державних інститутів, котрі вели судову справу, докладно розглядали аргументацію обох сторін і шляхом зважування підстав судового позову забезпечували рівновагу суджень обох сторін. «Сторони в суді мали у своєму розпорядженні три способи доказів: свідків, звернення до Божого суду і – для громадських тяжб – акти, розписки, інші документи» [8, с. 228].

Ситуації життя могли мати різний зміст порушення співгромадянами норм звичаєвого права. Наприклад, ситуація могла бути пов'язана з крадіжкою приватної власності громадянина, сімейної чи спільної територіальної громади. Викрадена річ могла бути виявлена на ринку чи у власності іншої особи. В такому випадку позивач разом з гідними довіри громадянами йшли до тієї особи, в якій викрадена річ була виявлена. Відповідач мав пояснити, звідки і в який час у нього появилася вкрадена у позивача річ. Загалом у процесі становлення державно-правового устрою Руських земель комплекс прав та обов'язків співгромадян сільських і міських територіальних громад формувався у певну структуру, в межах якої діапазон примусового обмеження свобод людей був досить незначним; майно, життя, здоров'я і гідність особи були захищені. До того ж початкова взаємна вимога до вільного життя без істотних обмежень прав і свобод представниками владних інститутів вважалася зобов'язанням громадян. «Місцева громада («мир») була основною ланкою в системі давньоруського управління і адміністрації, як у місті, так і в сільських районах» [8, с. 221].

Для русів-українців IX ст. характерна якісна риса – розбудова земель-полісів на основі народовладдя. Економічні, соціальні і безпекові інтереси були достатньою історично сформованою підставою для самоорганізації в державну систему. Рівна свобода глав сімейних дворогосподарств була принципом формування інституту Віче. Згідно висновків М. Володимирського-Буданова, «ми зобов'язані сприймати термін «віче» в його тісному історико-юридичному розумінні», як орган державної влади Віче – це зібрання повноправних громадян старшого міста землі [9, с. 52]. Віче було добре організоване і забезпечувало стабільний розвиток господарської, суспільно-політичної, соціокультурної і військово-охоронної діяльності всіх територіальних громад. М. Володимирський-Буданов стверджував, що Віче є необхідною складовою частиною загально-земельної влади, оскільки участь народу в державних справах у давні часи була «безпосередньою і живою» [9, с. 56]. Він аргументує свій висновок посиланням на літопис, в якому йдеться про те, що норми звичаєвого права є першою засадою всієї ради міста творити управлінські рішення і суди. Звернімо увагу на те, що народне зібрання (віче) намагалося забезпечити правовий захист, по-перше, свобод для сімейних дворогосподарств і територіальних громад; по-друге, конкуруючих ринків, які мали життєво важливі перспективи. Отже, два суб'єкти життєдіяльності Київської Русі слід взяти до уваги при розгляді місця і ролі Віче в державно-правових відносинах. Ринок збуту товарної продукції був майданчиком для селян і міщан, в межах якого його суб'єкти потребували правового захисту. Віче з його владними законодавчою, розпорядчо-виконавчою і судовою функціями визначалося універсальним інститутом давньоруської держави.

Територіальні громади сільських і міських поселень усвідомлювали себе єдиним цілісним соціально-економічним і політичним організмом і мали захищати приватні інтереси, а також репрезентували неперервні зв'язки у своїй спільній життєдіяльності. На цій основі глави сімейних дворогосподарств згодилися на рівноправні відносини та рівноцінні зобов'язання. Перша історична форма української держави мала самоназву «Руська зем-

ля», основним інститутом влади якої було «віче». Л. Тихомиров аргументовано довів, що, по-перше, єдиний інститут, здатний поєднати і свободу, і порядок, є держава; по-друге, влада формується для підтримки порядку, який регулює відносини між людьми у суспільстві; по-третє, держава як вища форма самоорганізації суспільства створюється для охорони внутрішньосуспільної свободи і порядку [10, с. 32-33].

І, нарешті, концепт суспільного договору для розуміння початкової стадії формування української держави і права та адекватного до суспільно-економічного і політичного розвитку інституту суддівства відіграє визначальну роль. Л. Тихомиров вважає, що для взаємної підтримки порядку у всіх сферах життя держава як вища форма суспільно-політичної самоорганізації народу створюється для реалізації вищих начал правди [10, с. 39]. Для русів-українців внутрішньо притаманна свідомо світоглядна цінність правди полягає в тому, що вона визначається принципом співучасті глав сімейних дворогосподарств у публічному обговоренні назрілих у суспільстві потреб та інтересів. Для державницького життя русів-українців концепт правди охоплюється активною участю співгромадян у владній системі, що ґрунтувалась на вічевому устрої.

Головна роль пошуку в політичному дискурсі норм правдивого життя відводилася полеміці й аргументації переконань різних осіб про те, яким має бути формат їх мирного і добродійного життя. Правда – це надійна процедура спільного розуміння згоди учасників Віче для формотворення життя. При цьому «у кожного давньоруського міста було своє власне віче, цілком розвинутий політичний інститут... Збори скликалися, як тільки виникала необхідність; народ збирався на ринковій площі, почувши оповісника чи звук міського дзвону... Віче, – вважає Г. Вернадський, – генеральна асамблея населення столяного міста» [8, с. 203].

Таке державне облаштування було спільним для всіх сільських і міських громад, які мали досить розвинуті для того часу соціально-економічні зв'язки, сперті на монетарну економіку. Г. Вернадський зазначав, що, по-перше, в Київській Русі був сформований уклад торгового капіталізму; по-друге, «місто було го-

ловним фактором економічної і соціальної еволюції» [8, с. 16]. Їхній вплив зумовив специфіку формування всієї системи державно-правових інститутів. На першій стадії формування української національної державно-правової системи від анто-полянської доби до запрошення скандинавських князів на військово-охоронну й організаційно-торгівельну міжнародну співпрацю інститути Київської Русі «відносяться до класичного грецького типу – до типу безпосередньої демократії» [8, с. 204]. Їхні владні функції мали бути досить широкими, аби, по-перше, захистити життєдайні інтереси соціальних верств усіх земель; по-друге, вони сформувалися так, щоб бути постійною владною силою на боці миру, благості, добродійності, правди і спільного добробуту. Такою силою був державно-правовий інститут віче, яке «мало свій голос у вирішенні питання престолонаслідування», підтримувало або виступало проти кандидата, а в окремих випадках навіть вимагало зречення князя з позицій інтересів міста [8, с. 204].

Для розуміння передумов становлення системи судової влади Київської Русі слід звернути увагу на зауваження М. Грушевського, який відзначав наявність у складі віче «ліпших мужів», «мудрих мужів», наділених більшою спроможністю оцінювати ситуацію, що склалася, та керувати громадськими інтересами. Тому продукування владних рішень віче здійснювалося під впливом мудрих і компетентних його учасників, які виступали постійною раціональною силою на боці правди і справедливості. Згідно висновків М. Володимирського-Буданова, по-перше, «віче складалося переважно з простих громадян, тобто головна роль при вирішенні справ належить народу»; по-друге, «князі-варяги застали скрізь сформований державний устрій»; по-третє, «підставою давньоруської держави слугували не князівські (теорія Соловйова) і не племінні відносини (теорія Костомарова), а територіальні землі»; по-четверте, у «Руській Правді» містяться норми, згідно з якими «право володіти землею належить не лише середнім класам – міщанам, але й нижчим – селянам» [9, с. 42-43, 56, 58, 78]. Очевидно, якщо всі соціальні верстви мають рівні права і свободи, то їх спільний інститут віче слугує для захисту своїх інтересів та урівноваження принципу правди. Г. Вернад-

ський зауважує, що лише після запровадження варязьких дружин й утвердження інституту князівств «віче поступається судовою функцією з князем. Зазвичай воно сходилося у думці з князем і боярською думою з усіх головних питань законодавства і загального управління. Рідко воно діяло як верховний суд» [8, с. 204].

Поділяючи ці висновки Г. Вернадського, слід звернути увагу й на те, що, по-перше, до середини X ст. «в Києві міцно утвердилися нові князі і поступово дім Рюрика став невід'ємною частиною всього руського політичного життя»; по-друге, «правосуддя і військова оборона були тими галузями, в яких народ мав потребу у князі» [8, с. 195]. По-третє, «князь був також головою виконавчої влади і після хрещення Русі став захисником Церкви, хоча в цю добу у нього не було особливих владних повноважень у церковній адміністрації, оскільки Руська Церква автокефальна і митрополит Київський знаходився під владою патріарха Константинопольського» [8, с. 196].

Зрозуміло, що відмінності у правовому статусі віче, князя і церкви обумовлювали підґрунтя для пошуків згоди. Істотно важливий для розвитку державно-правових інститутів Руських земель та диференціації законодавчих, розпорядчо-виконавчих і судових владних функцій є той факт, що на першій стадії сформоване віче визнавалося громадськістю як їх спільна політична владна воля, яка набула звичаєвого права і запровадила інші державні інститути, зокрема військово-охоронні формування місцевих урядників. Звідси випливає, що розвиток виробництва, обміну, торгівлі на основі добровільних домовленостей та продукування територіально-громадських благ змусив Віче запроваджувати певні зобов'язання, правила, норми. Тож коли глави сімейних приватновласницьких дворогосподарств виявили готовність сплачувати свою частку для облаштування державного простору з його територіальними громадами, відчуття відповідальності і правди сформувалося на основі практичної діяльності.

Внаслідок того, що у звичаєвому праві закріпилися традиції територіально-громадського життя спільно на віче встановлювати норми і правила, то на тлі зобов'язання у виконанні рішень віче запроваджується інститут примусу і правової відповідально-

сті громадян. Тож виникає потреба створення нового державного інституту влади – суду. Судові функції різних інститутів державної влади Київської Русі працювали на збереження правдивого облаштування всіх сфер життя.

Отже, віче Руських земель в X ст. виражає народовладну традицію державного устрою і має всі верховні законодавчі, розпорядчо-виконавчі і судові функції. Така форма владного синкретизму найбільш повно виражала зв'язок між цими трьома владними функціями. За наявності сприятливих історичних господарських і соціокультурних умов життєдіяльності руської людності в IX–X ст. була досягнута спільна цивілізаційно-правова культура розуміння правди як значущої норми права. «Руська Правда» – це наслідок спільної територіально-громадської діяльності глав приватновласницьких сімейних дворогосподарств та сільських і міських громад. Розуміння правди як раціональної норми права було універсальним чинником впорядкованості приватних сімейних і територіально-громадських інтересів і потреб. Звернімо увагу й на те, що «Руська Правда» констатує правовий статус сільської громади як правоздатного суб'єкта (ст. 27 «Про свод») [11, с. 11]. Віче як історично сформований первинний інститут державної влади Руських земель засвідчував, по-перше, добре організоване суспільство; по-друге, всі учасники Віче репрезентували фундаментальні, універсальні ланки суспільного життя в особі глав сімейних дворогосподарств, які були самодостатніми і бажали діяти правдиво. Широта реалізованих вічем державних владних функцій була розтягнута в часі і просторі, а відповідно до спільних потреб та інтересів мала й судову форму владного примусу.

На другій стадії становлення судової влади віче поступається своїми владними судовими функціями в межах тих завдань, які були покладені на князя та його дружину. Досягнення віче і князя в розвитку державно-правової системи можна фіксувати у формі суспільно-політичного союзу. Віче уклало «ряд» (договір) з князем і визначало його обов'язки в державному житті. Найбільшою мірою це стосувалося оборони землі, організації внутрішньої і зовнішньої торгівлі та розбудови шляхів сполучення місцевих ринків. У формалізованому вираженні князь наділявся

судовою владою в межах своїх прав і обов'язків. Реальний розподіл судових владних функцій в Київській Русі X–XI ст. між вічем стольних міст, князівською системою влади, місцевими вічевими інститутами та різного роду урядовцями-посадниками не був конкуруючим, а стосувався лише того аспекту державного життя, окремі явища якого були під безпосереднім владним урядуванням різних інститутів.

Засновки такої державно-правової системи з її інститутами законодавчої, розпорядчо-виконавчої і судової влади були досить публічні, прозорі і придатні для розсудливого їх розуміння суспільством. Судову варіабельність, яка визначалася історичними умовами формування державно-правових інститутів, зумовлювали переважно обсяги наділених суспільством прав і обов'язків. Судові функції віче і князя визначалися реальним розподілом влади і мали поліваріативність, котра забезпечувала, по-перше, рівновагу влади у тактичній і стратегічній позиції, що впливала з конкретних історично обумовлених форм життя полісів та їх основних соціальних структур – селян (смердів), міщан (ремісників і купців) та державних службовців, зокрема і військово-охоронних структур (тисяцьких і княжих дружин). Тут підвладні віче соціальні структури мали й призначених ним посадовців, що виконували функції суддів. Тож підконтрольні князю соціальні верстви воліли мати найдієвішу владну систему. Селяни (смерди) були під безпосереднім захистом князівської влади, міщани – під владою віче, церковні люди знаходилися під юрисдикцією церковного права і суду.

Г. Вернадський акцентував увагу на тому, що смерди склали становий кістяк в сільських районах. Вони були «вільними, але їх правовий статус обмежувався, оскільки вони підпорядковувалися спеціальній юрисдикції князя» [8, с. 158]. Судова юрисдикція князя стосовно селян-смердів була головно спрямована на захист їх прав і свобод та обов'язків сплачувати данину для утримання князя і його дружини. М. Володимирський-Буданов стверджує, що «відповідно до розширеної версії «Руської Правди», смерд не міг бути підданий арешту або обмежений у своїх правах і свободах без санкцій князя» [9, с. 35]. Отже, можна дійти висновку,

що правове забезпечення суверенності особи і різних соціальних верств у Київській Русі X–XI ст. гарантувалося пріоритетами судових інститутів. Права громадян визначалися їх суверенністю та громадянськими обов'язками і зобов'язаннями.

Правове регулювання всіх сфер суспільного життя русів-українців засвідчує добре упорядковане судочинство в його трьох інституційних вимірах – вічевому, князівському і церковному. Всі соціальні верстви мали свої власні приватні інтереси, цілі, потреби, а суспільна діяльність вважалася загальною цінністю. Тож правова складова судової системи оцінює соціально-економічні, політичні, культурні і державницькі значущі діяння людини та необхідні для підтримки миру норми взаємності. Досягнення в розвитку прав інститутів суддівства Київської Русі були досить очевидними, зокрема вічевий складник судової системи визначав співпрацю з князівськими і церковними судами. Одним із універсальних принципів судової системи Руських земель було шанування гідності людини та належне дотримання правових засад з точки зору правди. Чітко прослідковується в судовій системі моральність права і судочинства.

1. Богданов В. В. *Этническая и эволюционная история Руси* / В. В. Богданов. – М. : Белые альвы, 2001. – 272 с.
2. Федотов Г. П. *Россия и свобода // Судьба и грехи России* / Г. П. Федотов. – Т. 2. – Санкт-Петербург : Изд-во «София», 1992. – С.276-303.
3. Савицкий П. Н. *Степь и оседлость // Евразия. Исторические взгляды русских эмигрантов: сб. ст. / Отв. ред. Л. В. Пономарева.* – М. : Институт всеобщей истории РАН, 1992. – 180 с.
4. Кульчицький В. С. *Історія держави і права України : навчальний посібник* / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тицик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
5. Климончук В. Й. *Політичні свободи в українському націоґенезі : Моноґрафія* / В. Й. Климончук. – Львів : ПАІС, 2011. – 480 с.
6. Сворац С. Д. *Політико-правова думка України XIX–XX століть про народовладдя : моноґрафія* / С. Д. Сворац. – Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника», 2015. – 375 с.
7. Бурдін М. Ю. *Земельні відносини в Україні: історико-правовий дискурс : моноґрафія* / М. Ю. Бурдін. – Харків : У справі, 2016. – 406 с.

8. Вернадский Г. В. Киевская Русь / Г. В. Вернадский. – Тверь ; М. : ЛЕАН; Аграф, 2001. – 448 с.
9. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – 640 с.
10. Тихомиров Л. А. Монархическая государственность / Л. А. Тихомиров. – М. : ГУП «Облиздат», ТОО «Алир», 1998. – 672 с.
11. Правда Руська XI–XII ст. // Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. – Т.1 / Уклад.: Ю.В.Білоусов, І.Р.Калаур, С.Д.Гринько та ін. / За ред. Р.О.Стефанчука та М.О.Стефанчука. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 9–12.

Биркович О.І. Становлення судової системи влади в Україні (IX–X ст.)

У статті досліджено становлення судової системи влади України в IX–X ст. Виходячи з народовладного характеру формування інститутів держави і права, прослідковано, що на першій стадії становлення судової влади Віче Руських земель виконує всі верховні законодавчі, виконавчі і судові функції. На другій стадії віче поступається своїми владними функціями в межах завдань, покладених на князя та його дружину. Досягнення віче і князя в розвитку державно-правової системи можна фіксувати у формі суспільно-політичного союзу. У формалізованому вираженні князь наділявся судовою владою в межах своїх прав і обов'язків. Реальний розподіл судових владних функцій в Київській Русі X–XI ст. між вічем столичних міст, князівською системою влади, місцевими вічевими інститутами та урядовцями-посадниками не був конкуруючим, а стосувався лише того аспекту державного життя, окремі явища якого були під безпосереднім владним урядуванням різних інститутів. Устої такої державно-правової системи з її інститутами законодавчої, виконавчої і судової влади були досить публічними, прозорими і придатними для сприйняття та розуміння суспільством.

Ключові слова: судова система влади, інститути держави і права, віче, князь, «Руська Правда».

Биркович А.І. Становление судебной системы власти в Украине (IX–X в.)

В статье исследовано становление судебной системы власти Украины в IX–X вв. Исходя из народовластного характера формирования институтов государства и права, прослежено, что на первой стадии становления судебной власти вече Русских земель выполняет все верховные законодательные, исполнительные и судебные функции. На второй стадии вече уступает свои властные судебные функции в пределах задач, возложенных на князя и его дружину. В целом, правовое регулирование всех сфер общественной жизни русов-украинцев свидетельствует о хорошо упорядоченном судопроизводстве в его трех институциональных измерениях – вечевом, княжеском и церковном.

Ключевые слова: судовая система власти, институты государства и права, вече, князь, «Русская Правда».

Byrkovych O. Establishment of the Judiciary System of Ukraine in the IX - X centuries

The article examines the formation of the judiciary system of power of Ukraine in the IX-X centuries. Proceeding from the democratic character of the formation of the institutes of state and law, it is followed that at the first stage of the formation of the judiciary Veche of Russian lands fulfills all supreme legislative, executive and judicial functions. At the second stage Veche concedes to its powerful judicial functions within the tasks, entrusted to the prince and his troops. Achievements of the Veche and the prince in the development of the state-legal system can be fixed in the form of a social-political union. In a formalized expression, the prince was endowed with the judiciary within the limits of his rights and duties. The real distribution of judicial power functions in Kievan Rus X-XI centuries between the veche of cities, the princely system of government, local patriotic institutions and state officials were not competing, but concerned only that aspect of public life some of which were directly underpowered by the government of various institutions. The foundation of such a state-legal system with its institutes of legislative, executive and judicial power were quite public, transparent and suitable for a reasonable understanding of society.

It is established that the peasants were under the direct protection of the prince's power, the burghers were under the authority of Veche, church people were under the jurisdiction of church law and the court. The peasants were free, but their legal status was limited, since they were subject to the special jurisdiction of the prince, which was mainly aimed at protecting their rights, freedoms and duties, to pay tribute to the maintenance of the prince and his troops. Thus, the legal provision of the sovereignty of the individual and various social strata in Kievan Rus X-IX centuries was guaranteed by the priorities of judicial institutions. Citizens' rights were determined by their sovereignty and civic duties and obligations. In general, the legal regulation of all spheres of social life of Rus-Ukrainians testifies to well-organized judicial proceedings in its three institutional dimensions - the veche, princely and ecclesiastical.

Keywords: judicial system of power, institutes of state and law, Veche, prince, «Rus'ka Pravda»

Бойко Л.М.

ПРАВОВИЙ СТАТУС СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ ЗА ЗАКОНОМ АВСТРІЙСЬКОГО УРЯДУ ВІД 5 БЕРЕЗНЯ 1862 РОКУ

УДК 34.797

Постановка проблеми. В умовах сучасного розвитку української держави, значна увага приділяється аналізу та удосконаленню системи місцевого самоврядування. Вивчення соціально-е-

кономічних, політичних та адміністративних процесів в Україні сприяють поширенню ідеї реформування діючої моделі місцевої влади. Тож як перед законодавцем, так і перед науковцями постають нові цілі та завдання, а саме розробка оптимальної та дієвої концепції формування та функціонування органів місцевого самоврядування в умовах сучасності. Необхідно наголосити, що територіальна громада стоїть в основі правдивої демократії, а також є одним з головних рушіїв організації і діяльності місцевого самоврядування. Відповідно, як організація місцевої влади загалом, так і функціонування сільського самоврядування зокрема, потребують якісного реформування задля покращення рівня життя населення на місцях.

Важливим допоміжним аспектом у розробці вищезазначеної концепції є історично-правовий аналіз. Історичний досвід дає змогу прослідкувати певні закономірності в еволюційному процесі становлення органів місцевого самоврядування, а у взаємозв'язку з правовим синтезом можна отримати сталу основу для проектування нової, покращеної моделі місцевого самоврядування.

Саме тому, вивчення нормативної бази, яка історично утверджувалася і формувала систему органів місцевої влади – є ключовим моментом у покращенні відповідної системи в наш час. Значна кількість науковців, в тих чи інших аспектах історичного досвіду, зверталися до дослідження становлення органів місцевого самоврядування та функціонування селищних територіальних громад на західноукраїнських землях 1772 – 1918 років.

Стан дослідження. Становлення та діяльність територіальних громад або окремої громади вивчали науковці історії, правознавства, економіки: М.П. Василенко, В.О. Голобуцький, Б.Д. Греков, М.С. Грушевський, В.Й. Довженко, І.І. Дядиченко, М.Д. Іванишев, М.В. Закревський, О.Ф. Кістяківський, П.Г. Клепатський, М.М. Ковалевський, М.І. Костомаров, І.П. Крип'якевич, О.М. Лазаревський, Р.М. Лашенко, К.Й. Левицький, Ф.І. Лєонтювич, І.В. Лучицький, М.О. Максимейко, В.О. Романовський, А.Й. Рогожин, М.М. Стахів, А.П. Ткач, І.Я. Франко, М.Д. Чубатий, А.П. Шафонський, Д.І. Яворницький, М.М. Ясинський та ін.

Значну увагу вказаному напрямку у своїх працях приділяють дослідники сучасності: І.Й. Бойко, А.В. Бойко, П.Ф. Гураль, Т.Д. Гошко, А.О. Гурбик, Я.Р. Дашкевич, М.М. Кобилецький, В.С. Кульчицький, І. Я. Настасяк, Б.Й. Тищик, І.Б. Усенко, О.О. Шевченко, О.Н. Ярмиш та ін. В той же час історико-юридичне пізнання минулого, зокрема аспектів пов'язаних з становленням органів місцевого самоврядування на західноукраїнських землях, залишаються актуальними та потребують детального вивчення та аналізу.

Метою статті є окреслення правового статусу сільської громади на основі аналізу Закону громадського від 5 березня 1862 року.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XVIII ст. розпочався новий період у розвитку західноукраїнських земель. В 1772 році унаслідок першого поділу Речі Посполитої українські землі Червоної Русі та Поділля, що більше 300 років перебували під владою Польщі, відійшли до імперії Габсбургів [2, с. 78]. З цих земель, а також частини Сандомірського, Краковського та Люблінського воєводств була утворена австрійська провінція під назвою королівство Галиції і Лодомерії з центром у Львові. Також за результатом укладеної в 1775 році австро-турецької конвенції, до Австрійської монархії було приєднано Північну Буковину. Крім цього, з XVII ст. у складі Австрійської монархії під владою Угорського королівства перебувало ще й Закарпаття. Відповідно, наприкінці XVIII ст., імперія Габсбургів заволоділа значною частиною західної України – територією у 80 тисяч км², де проживало 3,5 млн. осіб, з яких 2,4 млн. були українцями [9, с. 34].

З кінця XVIII ст. в Галичині та Буковині була ліквідована польська правова система і запроваджена австрійська. 13 червня 1775 р. австрійська влада видала патент, яким було скасовано інститут польських сеймиків і створено у Львові новий представницький орган різних соціальних верств галицького краю - Галицький становий сейм. Проте сейм мав досить обмежені функції. Фактичним керівником краю був губернатор, який мав широкі повноваження і призначався австрійським імператором. Основні перспективні плани австрійського уряду були зосереджені в еко-

номічному напрямку, а також на вдосконалення адміністративного поділу. Наслідком цього став поділ Галичини на 19 округ: Бережанська, Бохнінська, Жовківська, Жешувська, Заліщицька, Зайомська, Коломийська, Перемишльська, Золочівська, Ясельська, Самбірська, Саноцька, Сандецька, Стрийська, Мисленицька, Львівська, Тврновська, Тернопільська, Чернівецька [9, с. 36].

Загалом, діяльність австрійського уряду була спрямована на посилення централізації влади та не сприяла розвитку самоврядування у містах та селах. У середині XIX ст. в Австрії було проведено низку реформ, у тому числі й реформу місцевого самоврядування. В 1846 році було проведено новий адміністративно-територіальний поділ, унаслідок якого усю територію Галичини було поділено на 74 повіти (місцями вони називалися староствами). Основними одиницями місцевого управління залишилися повіти. Згодом число повітів зросло до 82, з них 51 припадав на Східну Галичину. Найнижчими адміністративно-територіальними одиницями були сільські і міські гміни [4, с. 286].

4 березня 1849 р. імператор Франц-Йосиф підписав нову конституцію, яка передбачала збереження унітарної держави, але замість колишньої назви “землі” для всіх провінцій – територіальних частин монархії – уведено єдиний термін “коронні краї” (Kronlande) [10]. В той же час від Галичини відділили Буковину, яка стала окремим краєм.

На підставі ст. 110 державної конституції 1849 року та крайового статуту від 26 лютого 1861 року в Галичині був узаконений Крайовий сейм, що складався із 151-го члена на чолі з крайовим маршалком, якого призначав монарх із числа депутатів. Важливо зазначити той факт, що у Крайовому сеймі було 74 представники від сільських громад, з яких 17 засідало в Державній раді. Представниками були чиновники, священники, поміщики, інтелігенція та незначна кількість заможних селян [9, с. 41]. Виконавчим та адміністративним органом Крайового сейму був крайовий комітет, до складу якого входило шість вибраних сеймом депутатів (трьох з них вибирали на загальному засіданні і по одному – від курій великих землевласників, міст і сільських громад). За дору-

ченням сейму крайовий комітет працював над розробкою законопроектів [7].

Сільське самоврядування в Австрії почало зароджуватися з 80-х років XVIII ст., саме в той час було здійснено ряд реформ, які стосувалося проблем села і селянства.

В березні 1849 року було видано тимчасовий закон про громади, який передбачав створення виборних органів як на рівні громад, так і на рівні повітів та округів. Проте цей закон не було втілено в життя, реальна влада на місцях залишилася у власників доміній. Владний баланс на місцях дещо змінився внаслідок створення в 1855 році державних повітових органів влади. До реалізації планів щодо створення системи місцевого самоврядування Відень повернувся в 1862 році, ухваливши новий закон про громади. Реалізацію цього закону було відтерміновано через польське повстання 1863 року [6, с. 245].

Закон громадський був виданий 12 серпня 1866 р. на підставі норм закону від 1862 р. В цьому документі йшлося про те, що засновувалися нові повітові громади (гміни), які територіально збігалися з адміністративними повітами. Керівним та наглядовим органом повітової громади була повітова рада, а виконавчим органом – повітове відділення. Повітова рада складалася з 26-ти членів, вибраних жителями повіту по чотирьох куріях: 1) курії великих землевласників платили понад 200 зол. рин. податку; 2) курії великої буржуазії, які платили 250 зол. рин. податку; 3) курії міст; 4) курії сільських громад. Вибори до повітових органів організувалися таким чином, що і від курій міст і від курій сільських громад до складу відповідних органів могла потрапити тільки поміщики, буржуазія і представники вищої сфери інтелігенції міст і сіл. [24] (ст. 42) Тож, можемо сказати, що повітова рада була більшою мірою представником буржуазії та поміщиків міст і сіл. Із числа своїх членів повітова рада вибирала повітове відділення, головою якого ставав, як правило, голова повітової ради. Останній мав право обійняти свою посаду тільки після затвердження імператора. Повертаючись до загальної компетенції повітових органів самоврядування, то туди входили: управління повітовим майном і установами, нагляд за господарством і май-

ном місцевих громад, затвердження важливих постанов місцевої громади, опротестування рішень місцевих громад.

В Законі громадському також піднімається питання про крайові громади та право набуття громадянства. У частині першій закону визначено загальне поняття громади, де вказано, що міста, містечка та села, які мають громадську структуру (власний громадський уряд), становлять громади. Громади, які належать до одного політичного повіту – староства, за дозволом повітової ради можуть об'єднуватися в одну громаду, але при цьому повинні укладати умови щодо майна, власності та фондів (п. 2 Закону громадського) [7].

Громадам надається право вільно об'єднуватися між собою або об'єднувати двірські території щоб спільно ними управляти. Для того щоб реалізувати вказану умову, необхідно було отримати дозвіл ради повітової і затвердження від Намісництва (п. 95 Закону громадського). Нормами закону передбачалося, що ті місцевості, які були об'єднані в одну громаду можуть бути розділені тільки на підставі закону крайового [7].

Не менш важливим було те, що законом допускалася можливість обов'язкового об'єднання громад. Таке могло відбуватися у випадках, коли громада не мала засобів для реалізації справ, доручених публічною владою. Об'єднуватися могли громади лише одного повіту на термін, доки стан нездатності виконання громадою публічних справ не зміниться на краще. У випадку, коли об'єднані громади не знаходили порозуміння в розподілі коштів, це питання вирішувала повітова рада. Що стосувалося зміни кордонів громади, то на це вимагався досвід повітової ради за умови, що цьому не заперечувала крайова політична влада – намісництво [4, с.307].

Резиденції, замки та інші будинки з їх мешканцями, котрі були призначені для проживання або тимчасового побуту Цісаря чи членів двору не належали до громад. Поміщицькі володіння, так звані двірські обшари, виділялися окремо. До них відносилися земельна власність, котра на час виконання закону була панською і не належала ні до селянських, ні до вільних ґрунтів, а була вилучена з громади й існувала окремо. У відносинах між

громадою і двором, пріоритетне право, як правило, мали поміщики. Зазвичай, на їх бажання і зі згоди намісництва та Крайового виділу двірський обшар міг бути приєднаний до громади [2, с. 98].

Протягом усього свого існування територіальна громада в Україні здійснювала низку важливих функцій, що забезпечували життєдіяльність села чи міста. Серед них найважливіші: забезпечення правопорядку на своїй території, безпека всіх членів громади та збереження рухомого і нерухомого майна, а також господарська, соціального захисту, культурно-просвітницька функції. Тож для забезпечення правопорядку в громаді, безпеки її членів, збереження майна у селах та містах створювали спеціальну поліцейську службу. Традиційним гарантом правопорядку була також нічна варта, відома в Україні повсюдно ще з часів необхідної оборони громади від зовнішнього нападу. К. Левицький, у своїй праці «Наш закон громадський...» писав, що, згідно з громадським статусом, «нічна варта повинна була сторожувати від весни до осені (від Великодня до Михайла) з 12 год. вечора до 5 год. ранку, а взимку і напровесні (від Михайла до Великодня) - з 11 год вечора до 6 год ранку» [7]. Виявляючи порушення громадського порядку, особливо злодіїв, чи коли траплялася пожежа, село сповіщали дзвоном, рідше ударом у залізну рейку або іншим відомим у селі сигналом.

Окремий розділ закону 1866 року регулював членство в громаді. Отож, законом було визначено, що членами громад є належні до громади (громадяни) і співгромадяни. Останніми були особи, що не мали права належати до громади, але в межах громади мали нерухоме майно, або оплачували в громаді безпосередній податок від промислового підприємства, яке працювало самостійно. За таких же умов до учасників громади (співгромадян) належали також корпорації, товариства, заклади і фундації [4, с.308]. Особи, які не відносилися до жодної зазначеної вище категорії, вважалися в громаді чужими.

Приналежність до громади набувалася: а) від народження; б) через урядове становище (священник, учитель, державний урядовець); в) через надання приналежності. Кожна людина, яка

протягом п'яти років постійно проживала в громаді мала право на отримання громадянства. Діти набували громадянство в тій громаді, в котрій на час їх повноліття батько був громадянином. Повнолітніми вважалися діти, яким виповнювалося 24 роки. Громада мала невід'ємне право надання громадянства і ніхто не міг оскаржити її рішення [7].

Громадяни мала право отримання допомоги у випадках зubo-жіння чи втрати працездатності. Проте це положення діяло лише у випадку, коли не було інших осіб, зобов'язаних утримувати непрацездатних як своїх підопічних і якщо опікун не мав маєтку, обов'язок опіки громада брала на себе.

На вимогу громадянина, йому видавалася грамота про належність до громади (ст. 5 Закону громадського) [7]. В той же час, громада користувалася правом видалення осіб, котрі мали у власності нерухомість, сплачували податки в громаді, але не вважалися громадянами села і спричиняли порушення ustalених публічних норм своїм способом життєдіяльності [4, с. 309].

За законом про громади в селах і містах створювалися органи громадського самоврядування: громадська рада — постановляючий і контролюючий орган та громадська влада — виконавчий і керуючий орган. «Громадська рада, яка складається з членів вибраних і з членів, що належать до неї без вибору (так званих вірилістів). В містах рада громадська складається тільки з вибраних членів». Право вибору радних мали особи, які були членами даної громади і щонайменше протягом року сплачували безпосередній податок від ґрунту, хати, заробітку або загалом від доходу, за умови, якщо вони були австрійськими громадянами. Право бути радним без вибору мав член громади, котрий сплачував щонайменше шосту частину цілої суми безпосередніх податків у громаді, а також кожен власник прилучених до громади маєтків, що були записані в таблиці великих посіlostей як окрема табулярна одиниця [7]. Виконавчий орган складався з начальника (війта, бургомістра) і принаймні двох радних (присяжних, асесорів). Компетенція органів громадського самоврядування ділилася на власну і доречну, над їх діяльністю встановлювався подвійний контроль: щодо громадської сфери — повітових рад, щодо дору-

чених питань — староств. Право розпуску громадського самоврядування мав намісник. Громадська рада збиралася в міру необхідності, але не рідше одного разу на три місяці. Право її скликання належало начальнику (війту) громади або його заступникові. Начальник також повинен був скликати раду у випадку, коли цього вимагали 2/3 радних, староство або повітовий виділ [1].

З розвитком і становленням місцевого самоврядування на західноукраїнських землях, взаємини між повітовою владою і громадами набували конфліктного характеру, більшою мірою це прослідковувалося в Східній Галичині. Це було пов'язано з прагненнями “польської” повітової влади контролювати “українські” громади. Громада в багатьох аспектах залишалася автономним об'єднанням, саме там зароджувалися демократичні ідеали. В свою чергу, польські політики через органи повітової влади тиснули на війтів, вдаючись до підкупів і погроз, з метою здобуття депутатських мандатів. Проте такого роду суперечності не виходили за межі національного конфлікту, адже заключні рішення все одно були за урядом Відня.

Закон від 5 березня 1862 року став одним з ключових нормативних актів Австрійської імперії в процесі становлення органів місцевого самоврядування на західноукраїнських землях. На його основі були прийняті закони у всіх коронних землях, які на той час входили до складу Австрії, в тому числі закон від 12 серпня 1866 року. Внаслідок прийняття нових законів, що стосувалися самоврядування на місцях, територіальні громади на західноукраїнських землях значно посилили свою роль. Змінювалися представницькі та виконавчо-розпорядчі органи громади, які мали ширші повноваження та ефективніше виконували свої функції на користь громад. Аналізуючи норми закону про громади, прослідковується прогресивна демократична модель формування органів місцевого самоврядування. Незважаючи на те, що контроль залишався за Австрійською імперією, можливості громади на місцях значно розширилися. Громада сама відповідала за добробут своїх громадян та сама контролювала дотримання останніми моральних норм поведінки. Нова виборча система теж сприяла розвитку самоврядування в селах та містечках.

Висновок. Отже, державно-правові акти Австрійської монархії в сфері адміністративного реформування західноукраїнських земель надавали громадам більше свобод і можливостей, було усунуто значну кількість обмежень, встановлених Польщею. Система місцевого самоврядування перебудовувалася на основі базових норм демократії.

1. Аркуша О. Г. *Державна служба в українських регіонах Австрійської (Австро-Угорської) монархії (1772–1918). Нариси історії державної служби в Україні / Головне управління державної служби України; Ін-т історії України Національної академії наук України* – К. : Ніка-Центр, 2009. – С. 131–166.).
2. Герасименко М. П. *Класи і соціальні групи в Галичині в кінці XVIII ст. : З історії Західноукраїнських земель II*. : Видавництво Академії наук Української РСР. – Київ, 1957. С 78 – 106.
3. Гончаренко В. Д. *Історія держави і права України : підручник / В. М. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; - X. : Право, 2013. – 704 с.*
4. Гураль П.Ф. *Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження*. – Львів: ЛьвДУВС, «Край», 2008. – 468 с.
5. Ідзьо В. *Відновлення Галицького королівства (1215 – 1221рр.) Священною Римською імперією в австро-угорський період української історії (1772-1918рр.)*. Наукове видання. – Львів, Видавництво Університету «Львівський Ставропігон», 2016. – 152с.
6. Кульчицький В. С., Тицик Б. Й. *Історія держави і права України: підручник [для студ. вищ. навч. закл.]*. Київ: Ін Юре, 2007. 624 с.
7. Левицький К. *Наш закон громадський*. – Львів, 1889. - 30с.
8. Лозинський М. *Галичина в життю України*. / Відень : Накладом «Союза визволення України» з друкарні Ад. Гольцгаузена в Відні, 1916. – 63с.
9. Петрів Р. *Східна Галичина у складі Австрійської імперії (історико-правовий аспект) / Роман Петрів*. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. – 255 с.
10. Тицик Б. Й. *Історія держави і права Австрії і Австро-Угорщини (X ст. – 1918 рр.) / Б. Й. Тицик*. – Львів : юридичний факультет Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2003. – 80 с.
11. Цьольнер Еріх. *Історія Австрії / Пер. з нім. Роман Дубасевич, Христина Назаркевич, Анатолій Онишко, Наталя Іванчук*. – Львів: Літопис, 2001. – 712 с.

Бойко Л.М. Правовий статус сільської громади за Законом австрійського уряду від 5 березня 1862 року

У даній статті проаналізовано правове становище сільської громади на основі норм Закону громадського від 5 березня 1862 року. Проведення реформ у сфері сільського самоврядування та прийняття нових нормативно-правових актів на Західноукраїнських землях в складі Австрії та Австро-Угорщини, дали поштовх до розвитку територіальних громад. Незважаючи на те, що контроль залишався за Австрійською імперією, можливості громади на місцях значно розширилися. Громада сама відповідає за добробут своїх громадян та сама контролювала дотримання останніми моральних норм поведінки. Нова виборча система теж сприяла розвитку самоврядування в селах та містечках.

Ключові слова: сільська громада, самоврядування, правовий статус, територіальна громада, органи громадського самоврядування.

Бойко Л.М. Правовой статус сельской общины в рамках Закона австрийского правительства от 5 марта 1862 года

В работе было проанализировано правовое положение сельской общины на основе норм Закона общественного от 5 марта 1862 года. Проведение реформ в сфере сельского самоуправления и принятие новых нормативно-правовых актов на Западноукраинских землях в составе Австрии и Австро-Венгрии подтолкнуло территориальные общины к развитию. Не смотря на то, что контроль оставался у Австрийской империи, возможности на местах значительно расширились. Община сама отвечала за благосостояние своих граждан, и сама контролировала соблюдение последними моральных норм поведения. Новая избирательная система также способствовала развитию самоуправления в селах и городках.

Ключевые слова: сельская община, самоуправления, правовой статус, территориальная община, органы общественного самоуправления.

Boyko L.M. Legal status of the rural community in accordance to the law of the austrian government from 5 march 1862

This article analyzes the legal status of a rural community based on the provisions of the Public Law of March 5, 1862. Conducting reforms in the field of rural self-government and the adoption of new legal acts on the Western Ukrainian lands in the composition of Austria and Austria-Hungary, gave impetus to the development of territorial communities. Despite the fact that control remained under the Austrian empire, local communities have expanded considerably. The community itself was responsible for the well-being of its citizens and itself controlled the observance of the latest moral standards of conduct. The new electoral system also contributed to the development of self-government in villages and towns.

The state legal acts of the Austrian monarchy in the field of administrative reform of the West Ukrainian lands provided the communities with more freedoms and opportunities, eliminating a significant number of restrictions established by Poland. The system of local self-government was rebuilt based on the basic norms of democracy.

In conclusion, the author points out that historical experience allows us to follow certain regularities in the evolutionary process of formation of local self-government bodies, and in conjunction with legal synthesis one can get a solid basis for designing a new, improved model of local self-government. That is why studying the regulatory framework, which was historically established and formed a system of local authorities, is a key point in improving the relevant system in our time.

Keywords: rural community, self-government, legal status, territorial community, bodies of public self-government.

Присташ Л.Т.

ФОРМУВАННЯ НЕУРЯДОВОЇ СТАРШИНИ ГЕТЬМАНЩИНИ

УДК 342 «19»

Одним із найважливіших інститутів козацької адміністрації було судочинство. Його норми, що витокami сягали принципів судочинства давньоукраїнських копних судів та положень артикулів «Руської Правди», запорожці ретельно охороняли, передавали із покоління у покоління.

За часів гетьманування Б. Хмельницького роль судді у Війську Запорозькому була піднесена до такого рівня, що все, що стосувалося судді та його діяльності мало державницький характер та беззаперечний вплив на козацьку спільноту.

З середини XVII ст. із початком Національно-визвольної війни українського народу розпочався процес формування нової соціальної еліти – козацької старшини, основу якої становили тогочасні урядовці. Поряд із урядовою старшиною формувалася і відособлений прошарок козацтва – так зване військове товариство [1, 397].

В процесі консолідації української козацької старшини в кінці XVII – на поч. XVIIIст. було юридичне оформлення «знатного військового товариства», яке існувало на Україні до І. Мазепи та мало статус звичасового [2, с. 112-115].

Окремі представники старшини, заслужені у Війську Запорізькому, або визначні своїм віком, майновим станом чи впливом в урядових колах, набували звання знатного військового товариша. В кінці XVII – на поч. XVIII юридично оформлене знатне

військове товариство у середовищі козацької старшини займало вагоме місце у військово-політичному та економічному житті Гетьманщини [3].

До кола знатного військового товариства входили і старшинські уряди – генеральні, полкові і сотенні. В кінці XVII ст. зустрічається вже поділ знатного військового товариства на дві групи: знатні військові товариші старші і молодші. «Старші» знатні військові товариші – це здебільшого колишні полковники або генеральні старшини, «молодші» знатні – здебільшого діти старших знатних військових товаришів або молодші представники старшинських родин.

Поступово, внаслідок трансформацій у середовищі військового товариства, категорія значних військових товаришів зникає та з'являється поділ на бунчукових, військових та значкових товаришів, що зумовлено прагненням гетьманів до ліквідації останніх залишків республіканізму в організації війська.

Бунчукові товариші займали провідне місце в новій ієрархії. Звання «бунчукових» було затверджене гетьманом І. Мазепою та надавалось вихідцям з генеральної старшини, колишнім полковникам та їх дітям. Це товариство було звільнене від усяких місцевих обов'язків і юрисдикції та судилося тільки Генеральним судом.

Відповідно до військового статуту, бунчукові товариші були першими після полковників та підпорядковувались безпосередньо гетьману і не підлягали владі полковника, проживаючи на території певного полку. Їх також заборонялося залучати до виконання поточних військових та адміністративних справ у полку. Крім представників «знатного військового товариства», «під бунчук» приймалися іноді й чужоземні шляхтичі. Так, заможний литовсько-білоруський шляхтич Одорський, який поселився на Гетьманщину під час гетьманування Мазепи (близько 1686-1692 рр.), служив «при бунчуку гетьманському».

Основним обов'язком бунчукових товаришів була військова служба, а в мирний час за розпорядженням Генеральної військової канцелярії їх залучали до здійснення ревізій, інспекцій, слідства на території Гетьманщини. Звання бунчукового товариства нада-

валося за службу попередників, а також могло присвоюватись як ознака підвищення по військовій службі, що надавало переваги для подальшого отримання посад в старшинській адміністрації.

Чисельність бунчукових товариств була відносно сталою (1733 р. – 112, 1736 р. – 136, 1763 р. – 139 тих, хто служить), однак з часом досить швидко почала розвиватися і збільшуватися. Бунчуковими товаришами стали багато міщан (війти, бургомістри), шляхта, яка жодного відношення до козацтва не мала.

«Значкове товариство» з'являється та діє поруч із бунчуковим. Козаки «значкового товариства» об'єднувалися під малим полковим прапором – значком (звідки і пішла назва) та за субординацією були першими після сотників і військових товаришів та підпорядковувалися полковнику. До цієї категорії входили сини заможного козацтва, полкової і сотенної старшини, духовенства; судилися полковим судом та являли в межах полку привілейовану старшинську групу[4, 126].

Звання значкового товариша надавалося навіть за заслуги попередників. Володіння козацькими ґрунтами давало змогу відбувати службу військовим коштом та слугувало підставою для здобуття чину. Зазвичай, до складу значкових потрапляли козаки із заможних родин, полкової і сотенної старшини, канцеляристів, міських урядовців, навіть вихідці із духовенства [5, 15].

Основним обов'язком значкових товаришів залишалася військова служба, також вони активно залучалися до військових походів, перебували у різних відрядженнях, комісіях тощо. Від початку кількість значкових товаришів у полках не регламентувалася і залежала від полкових потреб. І тільки царським указом від 8 серпня 1743 р. встановлено обмеження: не більше 420 значкових товаришів.

Призначення значкових товаришів відбувалося за атестатами від полковників і полкових канцелярій. Вони користувалися певними привілеями та зберігали перспективу підвищення до чину військового товариша або полкового урядовця.

Господарі гетьманського двору, управителі (економи, старости, дозорці) гетьманських волостей і окремих маєтків у XVII ст. мали звання товаришів військових. Звання значного в части-

ни товариства фіксується після займання економічної посади та попередні уряди цих осіб не залишають сумніву в їх належності до значного військового товариства. Історичні матеріали засвідчують, що господарські посади в XVIII ст. найчастіше займали представники неурядової старшини. Ретроспективний метод дозволяє стверджувати, що в XVII ст. аналогічні посади також займали значні товариші військові в неурядовому статусі.

У праці «Гетьман Іван Мазепа та його доба» О. П. Оглоблина наведено чимало прикладів та характеристики військових товаришів усіх рангів та їх просування шаблями козацької суддівської ієрархії, зокрема:

І. В. Ломиковський – генеральний писар, був знатним військовим товаришем, а з часом – гетьманський дворянин, член генерального суду;

С.С. Савин – знатний військовий товариш, писар генерального суду;

І. Ф. Чарниш – знатний військовий товариш, полковник Гадяцького полку, генеральний суддя.

О. М. Туранський – вихованець Києво-Могилянської колегії, військовий товариш, генеральний суддя та ін. [6].

У судовій, адміністративній, представницькій та господарчій функціях на плечі військового товариства лягало багато доручень від урядників різного рівня. Значне товариство через раду на уряді брало участь у прийнятті рішень, залишаючись при цьому основними їх виконавцями. Деякі завдання можна віднести відразу до кількох функцій. До виконання доручень залучалися значні товариші всіх рівнів, із тією лише різницею, що завдання товаришу сотні давав сотник, а військовому товаришу – полковник та урядники вищого рівня.

На початку існування Гетьманщини і в управлінському апараті працювали люди, які здобули спеціальну освіту і мали практику роботи в козацькому війську або в польських державних установах. З другої половини XVII ст. такі кадри стали готувати власними силами. Велика заслуга в цьому належить братським школам і особливо Київській академії.

У забезпеченні формування та підготовці кадрів для адміністративно-судових і фінансових органів особливу роль відігравали канцелярії гетьманських центральних і місцевих установ. Чимала роль у цьому плані зробила Головна військова канцелярія, якою керував генеральний писар – вища службова особа гетьманської адміністрації в Україні. Крім основних функцій (складання гетьманських універсалів, ведення дипломатичного листування, прийом послів, розгляд повідомлень полкової та сотенної старшини, тощо), адміністрація виконувала і функцію підготовки керівних кадрів для державного апарату. Під керівництвом досвідчених фахівців готувалися висококваліфіковані дипломати, юристи, адміністратори.

При військовій канцелярії згодом було створено спеціальний канцелярський курінь, який фактично був навчальним закладом напіввійськового типу та підпорядковувався генеральному писареві. До куреня приймали осіб переважно із знатних козацько-старшинських родин. Тих, хто успішно склав вступні іспити і відповідав іншим вимогам, приводили до військової присяги і вносили до списку військових канцеляристів. Проживали вони в окремому будинку – курені і перебували на повному державному утриманні. Лише найзаможніші жили на приватних квартирах [7,с. 16-17].

Військові канцеляристи вивчали іноземні мови, юриспруденцію, фінансово-економічні науки і військову справу. До навчальних планів входили також співи, музика і спорт. Разом із теоретичним навчанням, військових канцеляристів залучали до практики: їм доручали вести окремі справи, призначали до складу різних комісій, які виїжджали для розгляду справ у полки і сотні, де їх зустрічали з військовими почестями. З великою повагою до канцеляристів ставився і сам гетьман. З числа вихованців канцелярського куреня вийшло багато здібних юристів, освічених адміністраторів і досвідчених технічних працівників, а також чимало істориків, письменників, твори яких стали джерелом вивчення історії українського народу.

На Запорозькій Січі існували січові школи, які очолювали отамани січової школи, які обиралися самими школярами (один для школярів старшого, інший – молодшого віку).

Військові шкільні отамани піклувалися забезпеченням школярів продовольством і приладдям, зберігали шкільну скарбничку; доповідали про успішність учнів і стан їхнього здоров'я кошовому отаманові. У школярів був наставник – вихованець Київської академії або тієї самої Запорозької школи. Запорозька школа навчала письма, церковного читання, хорового співу та музики. По її закінченні частина випускників іноді залишалася при школі, навчали навиків шкільної грамоти, брали участь у церковних відправах; решта розходилася по парафіях Запорозького краю як церковні читці, хористи та священики [8, с. 14].

Розвиток державних структур Гетьманщини вимагав нових підходів до формування козацьких суддівських посад, що забезпечувалось функціонуванням неурядової козацької старшини, яка була вагомою ланкою для кар'єрного зросту по службі.

З самого початку (з середини 30-х років) спроби російської влади унормувати кількість неурядової старшини наштовхнулись на пасивний спротив. Протягом наступних десятиліть до середини 60-х років виникали різні форми з допомогою яких Генеральна і полкові канцелярії долали обмеження чисельності неурядової старшини. Так з'явилися атестовані, асигновані в значкові товариші, приписні з інших полків. Збережені списки значкових товаришів за полками дозволяють лише частково зафіксувати загальну чисельність і персональний склад товариства, так як зі смертю значкового, військового чи бунчукового товариша його місце займав черговий претендент на звання. Зміни персонального складу здійснювались протягом року.

З середини 60-х років XVIII ст., з ліквідацією гетьманства, настав новий етап в розвитку неурядової старшини. Обмеження на чисельність товариства фактично вже не діють. Отримують патенти на звання значкового чи військового товариша самі різні категорії населення Гетьманщини. З кінця 50-х, а особливо в 60-х роках все частіше звання військового товариша отримує багата міщанська верхівка. Присвоювали звання як військовим, так і ци-

вільним урядовцям. З початку 40–х років XVIII ст. простежується відновлення практики надання звання військового товариша. Відчутна послідовність в званнях: більшість новоспечених військових товаришів були перед тим військовими канцеляристами [9, с.87-88].

Підсумовуючи слід зазначити, що у XVII ст. сформувалися основні функції й доручення неурядової старшини. Спочатку це були загальні обов'язки козацької старшини новоутвореної держави. Не існувало відмінностей між дорученнями урядників і військових товаришів, адже спільним знаменником була належність до старшинського стану. Служба козацької старшини, що реалізовувалася через виконання певних функцій, була типовою феодалною службою. Володіння землею та іншою нерухомістю в період ранньомодерної України передбачало службу на користь держави.

Особливою була роль неурядової старшини в дипломатичній сфері. Вона закріпилася за значними козаками, які виконували важливу роль у перемовинах від імені всього запорозького товариства. З появою козацької держави та утворенням відносно стабільного адміністративного поділу постійна відсутність сотника чи полковника на території підпорядкованої йому адміністративної одиниці була небажаною, тому в ролі гінців і посланців у XVII ст. найчастіше виступали військові товариші, які на той момент не займали уряду. У межах дипломатичної функції можемо виділити такі доручення: виконання обов'язків послів, посланців і гінців, які мали різний рівень відповідальності й повноважень, зустріч і супровід іноземних послів, облаштування їх побуту, супровід гетьмана чи його посла до іншої держави, входження до гетьманського почту при зустрічах іноземних делегацій.

Доволі часто неурядова старшина за наказом гетьманів чи полковників висилалася на розмежування кордонів, меж полків та володінь окремих власників. Товариші військові були спостерігачами гетьмана в полках при реалізації окремих гетьманських наказів. На їх плечі лягало ревізування в полках, укладання часткових реєстрів, кур'єрські доручення та багато інших одноразових адміністративних завдань.

1. Панащенко В.В. Знатне військове товариство Гетьманщини / В.В. Панащенко // *Україна в Центрально-Східній Європі*. – № 1. – 2000. – с. 397.
2. Окінішевич Л. Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст. / Л. Окінішевич // *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Т. CLVIII. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1948. – С.112–115.
3. Казіміров Д.В. Неурядова старшина Чернігівського полку у другій половині XVII – XVIII ст./ Д.В. Казіміров [Електронний ресурс] Режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_39/Gileya39/I2_doc.pdf.
4. Панащенко В.В. Значкові товариші / В.В. Панащенко // *Київська старовина*. – 1999. – № 4. – С.126-141.
5. Горобець С. Списки значкових товаришів Чернігівського полку 1732 та 1737 рр. / С. Горобець // *Сіверянський літопис*. – 2008. – № 1. – С.15–18.
6. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглоблин // *Ред. Л. Винар, упорядники І. Гирич, А. Атаманенко*. – Вид. 2-е, доп. – Нью-Йорк–Київ–Львів–Париж–Торонто, 2001. – 464 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/coss/3/ohl/14.html>
7. Горяга О.В. Соціально-правовий статус козацької старшини Гетьманщини у другій половині XVII – XVIII ст.: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.В. Горяга; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2009. – 19 с.
8. Бойко І.Й. Цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І.Й. Бойко; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1999. – 17 с.
9. Кўльчицький В.С. Підготовка адміністративно-судових кадрів Козацько-Гетьманської держави // *Українська державність: історія і сучасність / Матеріали наукової конференції*. Січень 1993 р., м. Київ. – К.: ІСДО, 1993. – С. 87-88.

Присташ Л.Т. «Формування неурядової старшини Гетьманщини».

У науковій статті автор досліджує правовий статуссоціального складу різних рівнів товариств (бунчукових, значкових, військових), його освіту та побут. Розвиток державних структур Гетьманщини вимагав нових підходів до формування козацьких суддівських посад, що забезпечувалось функціонуванням неурядової козацької старшини, яка була вагомою ланкою для кар'єрного зросту по службі.

Неурядова старшина XVII ст. виконувала різноманітні службові доручення, що об'єднувалися в межах військової, дипломатичної, представницької, судової,

адміністративної та господарсько-фінансової функцій. Всі функції неурядової старшини збереглися й урізноманітнилися в наступному столітті, коли виокремлюються бунчукове й значкове, а згодом ще й військове товариства.

Ключові слова: неурядова старшина, знатне військове товариство, військова канцелярія.

Присташ Л. Т. «Формирование неправительственной старшины Гетманщины».

В научной статье автор исследует правовой статуссоциального состав различных уровней обществ (бунчуковых, значковых, военных), его образование и быт. Развитие государственных структур Гетманщины требовал новых подходов к формированию казачьих судебных должностей, обеспечивалось функционированием неправительственной казацкой старшины, которая была весомым звеном для карьерного роста по службе.

Неправительственная старшина XVII в. выполняла различные служебные поручения, объединялись в пределах военной, дипломатической, представительной, судебной, административной и финансово-хозяйственной функций. Все функции неправительственной старшины сохранились и разнообразнее в следующем века, когда выделяются бунчукове и значкове, а потом еще и военное общества.

Ключевые слова: неправительственная старшина, знатное военное общество, военная канцелярия.

Prystash L. T. Creation the non-governmentalelite of hetmanate.

In the scientific article the author investigates the legal status of the social composition of different levels of societies (Bunchuk, badge, military), his education and life. The development of state structures of the Hetmanate demanded new approaches to the formation of Cossack judiciary positions, which was ensured by the functioning of the non-governmental Cossack elderly, which was an important link for career growth in the service.

Non-governmental elite of the XVII century. performed various service orders, united in the military, diplomatic, representation, judicial, administrative and economic and financial functions. All functions of the non-governmental elderly survived and diversified in the next century, when Bunchuk and Symbol are singled out, and later also military societies.

Key words: non-government officer, noble military society, military post-office.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД ТА
ПРАВА ЛЮДИНИ. ПИТАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА
ФІНАНСОВОГО ПРАВА.
АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО**

Петровська І.І.

**ДО ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-
ПРАВОВОГО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ
«ПУБЛІЧНИЙ КОНТРОЛЬ»**

УДК 343.73:341.233.1

Адміністративне право України, як фундаментальна галузь права, переживає чергове вдосконалення предмету свого правового регулювання. Тому важливим на сьогодні є аналіз адміністративно-правових інститутів, надання їм нових відтінків змісту в зв'язку з розвитком публічно-управлінських відносин (які є основною групою відновин адміністративно-правового регулювання).

Публічне управління (як вид соціального управління) в адміністративно-правовій теорії є відносно новим поняттям і, при аналізі його змісту доцільно виділити 2 основні його підвиди: державне та муніципальне управління (управління на місцевому рівні). Оскільки контроль – один з головних елементів публічного управління та невід'ємний елемент механізму суспільних відносин, то у процесі реформування всіх сфер життєдіяльності й формування громадянського суспільства в нашій державі дослідження змісту поняття «публічний контроль» є актуальним.

Метою даного дослідження є характеристика адміністративно-правового змісту поняття «публічний контроль». Завданнями є визначення поняття контролю та змісту контрольних відносин, характеристика публічного контролю як елементу публічно-управлінської діяльності та правового інституту адміністративного права.

Науково-теоретичне підґрунтя для дослідження склали наукові праці, розробки таких провідних фахівців в галузі теорії управління та адміністративного права як В. Авер'янов, С.Алексеев, О.Андрійко, О.Бандурко, Д.Бахрах, І.Бачило, Ю.Битяк, А.Васильєв, Л. Воронова, В.Гарашук, І.Голосніченко, С.Гончарук, Є.Додін, В.Олефір, В.Зуй, Р.Калюжний, Л.Коваль, В.Колпаков, А.Комзюк, О.Коренев, Б.Лазарєв, І.Март'янов, Н.Нижник, О.Остапенко, І.Пахомов, В.Петков, А.Селіванов, Ю.Тихомиров, М.Тищенко, В.Чиркін, В.Шкарупа та інші.

Контроль вважають багатозначним терміном і розуміння його суті залежить від сфери використання цього поняття. Теоретично, контроль - одна із основних функцій системи управління. Ю.П. Битяк, зазначає, що управління є необхідною умовою розвитку суспільства, спільної праці для досягнення цілей у відповідних сферах і галузях діяльності [1, с.5]. Різноманітність об'єктів управління дозволяє виділити основні його види: соціальне, технічне та біологічне. Соціальне управління – діяльність людей, їх громадських і державних об'єднань, управління людини людиною, в цілому суспільством. Технічне й біологічне управління здійснюються в межах соціального, оскільки всі види управління пов'язані з об'єднанням зусиль людей для досягнення відповідних цілей, але мають різну спрямованість (об'єкт). Соціальне управління/управління суспільством в цілому – механізм організації громадських зв'язків, що здійснюються всіма державними органами, незалежно від конкретного призначення, органами місцевого самоврядування, а також об'єднаннями громадян [1, с.6]. На сьогодні існують різні підходи до виокремлення видів соціального управління, наприклад досить поширеною в нашій юридичній та управлінській літературі протягом останніх декількох десятиріч була точка зору, відповідно до якої соціальне управління поділялося на державне та громадське (іноді до нього ще додавали сімейне) [2, с.20-21]. Аналізуючи сучасні підходи до видів соціального управління, на нашу думку, доцільно виокремити: публічне, приватне, корпоративне управління. При цьому публічне управління буде об'єднувати державне управління та самоврядування (муніципальне управління), управління громадськими

об'єднаннями. При здійсненні соціального управління важливим елементом виступає контроль. За видом управління доцільно класифікувати і види контролю.

Ознакою публічного контролю є те, що суб'єкти управління у ньому виступають публічними (держава, місцеве самоврядування, об'єднання громадян), і за загальним правилом, поняття управління в Україні притаманне публічній сфері, так само як і контроль, тоді як в приватній сфері більше використовується синонімічний термін іноземного походження – менеджмент (management). Цікаво, що цей термін визначається як «the process of dealing with or controlling things or people» [3], що може бути перекладено як «процес поведіння/керування чи контролю речей або людей». Крім того, при аналізі іноземних публікацій, присвячених цій тематиці, менеджмент загалом поділяється на публічний (Public Management) та приватний (Private Management) [4]. Оскільки контроль виступає складовою управління/менеджменту, то закономірно, виділити види контролю за видами управління і його об'єктів. Зокрема, соціальний контроль можна визначити як метод саморегуляції соціальної системи, який забезпечує впорядкованість взаємодій між людьми завдяки нормативному регулюванню.

Розмежування публічного та приватного контролю доцільно здійснювати на основі відмежування публічного та приватного права. А в основі такого відмежування «лежать» положення Цивільного кодексу України про відносини, які регулюються цивільним законодавством, а саме ст. 1, зазначає, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (тобто наявні яскраво виражені приватноправові відносини) [5]. До майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом. Тут у відносинах присутні суб'єкти публічного права: держава (в особі її органів), територіальні громади, відповідно правовий статус

учасників таких відносин матиме особливості. У вузькому розумінні суб'єктами публічного права є держава (в особі її органів та посадових осіб), органи місцевого самоврядування. В широкому - сюди відносять всіх суб'єктів, які здійснюють діяльність, орієнтовану на широке коло осіб (в публічній сфері), зокрема громадські об'єднання (організації та спілки), політичні партії, релігійні організації, добровільні об'єднання територіальних громад, міжнародні організації, рухи тощо. Детальне дослідження даної проблематики здійснив Банчук О.А. в дослідженні «Публічне і приватне право: історія українських вчених та сучасність» [6].

Найновіший тлумачний словник української мови онлайн визначає контроль як:

1) Перевірка відповідності контрольованого об'єкта встановленим вимогам.

2) Перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимсь, чимось.

3) Установа чи організація, що здійснює нагляд за ким-, чим-небудь або перевіряє його [7].

Загалом в адміністративно-правовій теорії контроль використовується для перевірки відповідності діяльності учасників суспільних відносин встановленим приписам, в рамках і межах яких вони мають діяти. Мета контролю полягає у встановленні результатів діяльності певних суб'єктів, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів організації, виявленні причин цих відхилень, а також у визначенні шляхів подолання перешкод для ефективного функціонування всієї системи. З допомогою контролю, який у науці управління називають «зворотним зв'язком», суб'єкт управління отримує інформацію про результати діяльності, а також про ті помилки та зміни ситуації, що можуть призвести до невиконання поставлених завдань чи отримання зовсім інших результатів. Маючи таку інформацію, можна оперативно втрутитися, привести важелі управління у відповідність з умовами, що виникають, та попередити небажані наслідки [8, с.361].

Контроль також є основним способом забезпечення законності та дисципліни в державному управлінні, без організації та здійснення контролю неможлива належна робота державного

апарату, інших підконтрольних державних структур. Контроль є одним з дисциплінуючих чинників поведінки громадян. В державному управлінні контроль поширюється на всі сфери: економіку, соціально-культурну, адміністративно-політичну діяльність, міжгалузеве державне управління [9, с. 272; 278]. Автори цього ж підручника визначають контроль як складову частину (елемент) управління, сутність якого полягає у відслідковуванні стану справ на підконтрольному об'єкті, що забезпечує систематичну перевірку виконання Конституції, законів України, інших нормативно-правових актів, додержання дисципліни та правопорядку і зовні виявляється у втручанні контролюючих органів в оперативну діяльність підконтрольних об'єктів, наданні їм обов'язкових для виконання вказівок, припиненні, зміні чи скасуванні актів управління, вжитті заходів примусу щодо підконтрольних органів.

В менеджменті контроль здійснюється над організацією, при цьому організація – це об'єднання групи людей, діяльність яких свідомо координується для досягнення загальної мети або спільних цілей. Із початку свого виникнення організація починає функціонувати самостійно, вступаючи у виробничі відносини з людьми, які її створили. Люди в рамках організації використовують її для досягнення власних цілей (займатися важливою, цікавою, престижною діяльністю, мати гарантії безпеки та соціального захисту, кар'єрне зростання тощо). Організація, у свою чергу, використовує можливості людей, які увійшли до її складу, для здійснення своєї діяльності і розвитку. Тому від членів організації вимагаються знання, кваліфікація, професіоналізм і компетентність, відповідальність, активність, дисципліна, дотримання встановлених правил і форм поведінки тощо [10]. Для цілей правового застосування така організація підпадає під категорії «об'єднання громадян» та «юридична особа» (словосполучення «підприємства, установи, організації» часто використовується у публічно правових дисциплінах). В ідеалі взаємовідносини між людьми та організацією повинні бути збалансовані, але баланс може порушуватися в результаті недотримання діючих вимог з однієї або іншої сторони. У цих випадках діяльність організації

послаблюється, вона перестає нормально виконувати свої функції.

Автори цього ж підручника з менеджменту зазначають, що всі організації як об'єкти управління незалежно від їх призначення, розмірів, правового стану мають такі загальні риси: (1) наявність мети, до реалізації якої прагнуть усі члени організації. Мета об'єднує всіх членів організації надає сенсу існування організації, конкретизує спрямованість її дій. Необхідно мати на увазі, що досягнення цілей організації можливе тільки за наявності деякої «критичної» кількості учасників, об'єднання сил і можливостей, які приносять необхідні результати; (2) організації використовують чотири основних види ресурсів: людські, виробничі, фінансові, інформаційні; (3) організація є відкритою системою. Ресурси, які організація використовує для виробництва продукції (надання послуг), вона отримує із зовнішнього середовища. У свою чергу продукція, що виробляється організацією, також реалізується в зовнішньому середовищі; (4) відносна самостійність організації. Організація в межах чинного законодавства самостійно обирає види діяльності, самостійно приймає рішення з питань виробничо-господарської діяльності та розподілу і використання прибутку. Але слід пам'ятати про вплив зовнішнього середовища на функціонування організації; (5) організація здійснює діяльність на основі принципу саморегуляції. Саморегуляція забезпечується за допомогою внутрішнього управління, яке координує діяльність усіх членів організації та забезпечує їх єдність. Управління організацією – це постійний і систематичний вплив на діяльність її структурних підрозділів для забезпечення узгодженої роботи і досягнення кінцевого позитивного результату. Процес управління організацією забезпечується реалізацією основних функцій: планування, організації діяльності, мотивації працівників до спільних узгоджених дій, контролю; (6) наявність організаційної культури. Це сукупність традицій, які встановилися, символів, цінностей, які визначають характер взаємовідносин та спрямованості поведінки людей. Організаційна культура включає як суб'єктивні, так і об'єктивні елементи. До перших належать прийняті норми поведінки, історія розвитку організа-

ції, історія життя і діяльності видатних членів організації тощо. Другі в основному характеризують матеріальну сторону життя і діяльності організації (обладнання робочих місць, інтер'єр, зовнішній вид офісів тощо). Поєднання суб'єктивних та об'єктивних елементів формують основу культури управління, в якому можна включити стиль керівництва, способи вирішення проблем, характер поведінки менеджерів. Характеристика менеджменту як економічної категорії у правовій науці розглядається як управління та детального дослідження набула як фінансовий контроль (контрольно-фінансова діяльність). Про правове регулювання даних відносин детальніше йде мова у попередніх дослідженнях [11, с.60]. Висвітлювалось раніше також і питання характеристики парламентського бюджетного контролю в Україні [12, с. 97-98]

Організація має внутрішнє і зовнішнє середовище. Внутрішнє і зовнішнє середовище організації – це впорядкована сукупність стійко взаємозв'язаних елементів, що забезпечують функціонування і розвиток організації як єдиного цілого. Це сукупність форм, процесів, факторів, які формують її довгострокову діяльність і перебувають під безпосереднім контролем організації. Внутрішнє середовище організації – це організаційна єдність усіх елементів і підсистем організації, а також взаємозв'язків між ними, які охоплюють діяльність організації і знаходяться під її безпосереднім контролем. Найчастіше у структурі внутрішнього середовища організації виділяють такі підсистеми: соціальну, виробничо-технічну, економічну, маркетингову тощо.

Важливим у формуванні внутрішнього і зовнішнього середовища є, звичайно ж, ефективна система контролю за ефективністю діяльності організації (саморегуляції, аналізу, наявність «зворотних зв'язків»), прогнозування, планування тощо. В даному випадку присутнім буде соціальний контроль (серед людей), який виступає складовою частиною (елементом, методом) управління соціальними об'єктами і процесами з метою перевірки відповідності поточного стану об'єкта контролю бажаному та необхідному стану, передбаченому законами, інструкціями, іншими нормативними актами, а також програмами, планами, договорами, проектами, угодами тощо.

Отже, публічний контроль – елемент системи публічного управління, спосіб забезпечення законності суб'єктами публічного права, сутність якого полягає у відслідковуванні стану справ на підконтрольному об'єкті, що забезпечує систематичну перевірку виконання нормативно-правових актів, додержання стандартів та нормативів, дисципліни й правопорядку і виявляється у втручанні контролюючих органів в оперативну діяльність підконтрольних об'єктів, наданні їм обов'язкових для виконання вказівок, припиненні, зміні чи скасуванні актів управління, вжитті заходів примусу щодо підконтрольних органів.

1. *Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю.П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2006. - 544 с.*
2. *Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. - 702 с.*
3. *Definition of management in English. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/management>*
4. *Joseph L. Bower. Effective Public Management. Harvard Business Review from the March 1977 issue. URL: <https://hbr.org/1977/03/effective-public-management>*
5. *Цивільний кодекс України 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>*
6. *Банчук О.А. Публічне і приватне право: історія українських вчених та сучасність. – К.: Конус-Ю, 2008 – 184 с. URL: <https://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-59880019>*
7. *Контроль / найновіший тлумачний словник української мови онлайн. - Copyright V&V Project, 2010-2012: URL: <http://eslovyk.com/>*
8. *Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с*
9. *Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк (кер.авт.кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін. ; за заг ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. – 2-ге вид., перероб. та допов. Х.: Право, 2013. 656 с*
10. *Менеджмент: навч. пос / Г. О. Дорошенко, О. В. Семенець, О. В. Богоявленський, О. О. Тертичний, Т. М. Куценко; ред.: Г. О. Дорошенко; Укр. держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. Харків : ВСВ-Принт, 2015. 299 с*

11. Петровська І.І. *Окремі питання нормативно-правового регулювання контрольно-фінансової діяльності в Україні. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. Випуск 32. Івано-Франківськ. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С . 58-64. URL: <http://lib.pu.if.ua/files/zbirnyky/zb32-2013.pdf>*
12. Петровська І.І. *Правові засади парламентського бюджетного контролю. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. Випуск 45. Івано-Франківськ. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2017. С. 96-106. URL: <http://lib.pu.if.ua/files/zbirnyky/zb45nwcs17.pdf>*

Петровська І.І. До питання адміністративно-правового змісту поняття «публічний контроль»

Стаття присвячена характеристиці поняття контролю (як елементу соціального управління) та змісту контрольних відносин. Аналізуються ознаки публічного контролю як складової публічно-управлінської діяльності. Публічний контроль розглядається як правовий інститут адміністративного права.

Ключові слова: публічне управління, соціальне управління, контроль, соціальний контроль, публічний контроль.

Петровская И.И. К вопросу административно-правового содержания понятия «публичный контроль»

Статья посвящена характеристике понятия контроля (как элемента социального управления) и содержания контрольных отношений. Анализируются признаки публичного контроля как составляющей публично-управленческой деятельности. Публичный контроль рассматривается как правовой институт административного права.

Ключевые слова: публичное управление, социальное управление, контроль, социальный контроль, публичный контроль.

Petrovska I.I. The administrative-legal context of the concept of «public control»

The article devotes to the description of the definition of control (as an element of social management) and the content of control relations.

In the article is analysis of the features of public control as a component of public and managerial activity.

Public control is considered as a legal institute of administrative law.

The article devotes to the description of the definition of control (as an element of social management) and the content of control relations.

In the article is analysis of the features of public control as a component of public and managerial activity.

Public control is considered as a legal institute of administrative law.

Keywords: public administration, social management, control, social control, public control.

ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО. ПРОБЛЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА. ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Бартків Н.Я.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО- ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

УДК 001.89:659.3/.4:004

Постановка проблеми. У сучасній вітчизняній науці цивільного права на сьогоднішній день здійснюється ряд досліджень, пов'язаних із проблематикою визначеності місця інформації та деяких найбільш розповсюджених її видів серед об'єктів цивільних прав. Проте зовсім мало уваги вчених нині зосереджено на дослідженні поняття, специфічних особливостей і характеристик такого виду інформації, як науково-технічна. Зважаючи на те, що наука і техніка знаходяться у постійному русі вперед, варто зазначити, що науково-технічна інформація, як фундамент і, часто, рушійна сила такого прогресу, має неабияке значення у сучасному суспільстві і, звичайно, потребує максимального дослідження її специфіки, визначення її правового регулювання, механізму її захисту, способів її правомірного використання і передачі тощо.

В умовах стрімкого розвитку сучасного інформаційного суспільства в межах науково-технічного прогресу можемо стверджувати, що науково-технічна інформація є ідейною і методичною основою для впровадження новітніх технологій, інноваційних методів роботи, наукових чи технічних відкриттів у будь-якій сфері суспільного життя. Також на сьогодні науково-технічна інформація стала доволі поширеним об'єктом зобов'язальних і речових правовідносин, тому, власне, дуже часто є предметом

різноманітних договорів, до прикладу, про передачу науково-технічної інформації, купівлі-продажу науково-технічної інформації тощо. Відповідно існує гостра необхідність перш за все на теоретичному рівні розкрити поняття науково-технічної інформації в приватному праві України та встановити її місце в системі об'єктів цивільного права, визначити ознаки науково-технічної інформації, її специфічні риси, дозволить відмежувати її від суміжних правових категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні теоретичний фундамент дослідження науково-технічної інформації в межах цивільного права складають роботи науковців, що у своїх працях ґрунтовно досліджували дефініцію, зміст та особливості інформації як загального поняття, а також науково-технічної інформації як окремого виду. Серед таких вчених варто зазначити Йоффе О.С., Підопригору О.А., Толстого Ю.К., Дзеру О. В., Кохановську О.В., Магазинера Я.М., Харитонова Є.О., Лапача О.В., Шимон С.І., Яворську О.С., Шишку Р.Б., Спасибо-Фатєєву І.Б., Кормича Заярного О.А., Б.А., Кодинця А.О., Гоголя Б.М., Яриша О.М., О.В., Кириєнка Є.Г Петрову Є.В., Белякову К.І., Брижко В.М.Кулініча О.О., Дідуха А.Г., Ясечко С.В., Тихомирову О.О., Мазіну О.О. та інших.

Мета. Зважаючи на вище зазначене, метою цієї статті слід вважати дослідження поняття і змісту науково-технічної інформації та висвітлення її ознак та особливостей, за якими таку інформацію можна специфікувати в цивільному обороті в Україні.

Виклад основного матеріалу. Науково-технічна інформація є одним із специфічних видів інформації, що має свої особливості, характерні ознаки, правове регулювання та є окремим об'єктом цивільно-правових відносин на сьогоднішній день. Оскільки науково-технічна інформація є результатом творчої та наукової діяльності, вона швидко поширюється, щодня з розвитком технологій знаходить все ширші простори свого використання, а тому потребує захисту, правової охорони і належного регулювання. Вважаємо, що для ґрунтовного дослідження цього виду інформації, перш за все слід з'ясувати зміст поняття «інформація» загалом.

Дефініція інформації закріплена у ряді нормативно-правових актів. До прикладу, відповідно до статті 1 Закон України «Про інформацію» інформація це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [3]. У свою чергу Цивільний кодекс України у ч. 1 ст. 200 визначає інформацію як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [12]. Одну із найбільш деталізованих дефініцій терміну інформації містить стаття 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», яка має такий зміст: «відомості в будь-якій формі та вигляді, на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відеофільми, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості» [2].

В теорії цивільного права України визначення поняття «інформація» дещо різняться від законодавчих визначень. До прикладу, Петров Є. В. вважає, що інформація – це результат, продукт знань та діяльності людини, орієнтований на створення нових відомостей або зняття відомостей з інших об'єктів матеріального або духовного світу, для об'єднання цих відомостей у певний продукт або товар, необхідний для суспільства [9, с.157].

Гоголь Б. М. визначає інформацію як нематеріальний результат інтелектуальної (розумової) діяльності людини, який існує у будь-якій формі, доступній для сприйняття людиною чи технічним пристроєм [14, с. 60]. Наведені два визначення є яскравим прикладом функціонального підходу до розуміння природи інформації, за яким інформація розглядається виключно в якості результату певної пізнавальної, інтелектуальної (розумової) діяльності людини. Проте даний підхід, на нашу думку, дещо обмежує суть інформації у сучасному суспільстві, оскільки по суті ототожнює інформацію зі знаннями, а інформація у свою чергу все-таки виходить за рамки знань, оскільки до неї можна відне-

сти будь-які відомості у матеріалізованій чи не матеріалізованій формі.

Харитонов Є.О. зазначає, що інформація – це задокументовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі [14, с. 60]. Таке визначення за своєю суттю нагадує положення законодавчих актів, що містять дефініцію інформації.

Комплексне і найбільш різностороннє визначення інформації у своїх наукових доробках дає Кохановська О.В. Науковець вказує, що: «...інформація – це нематеріальне благо особливого роду, яке проявляється як особисте немайнове благо, як результат впливу на людину та інших суб'єктів та об'єктів права, як результат інтелектуальної творчої діяльності і як відомості про осіб, події та явища, предмети, об'єкти і процеси незалежно від форми їх представлення [6, с. 176]. Як бачимо, у даному визначенні враховано як функціональний, так і атрибутивний підходи до розуміння інформації. Атрибутивний підхід у свою чергу визначає інформацію як властивість або невід'ємний атрибут всього існуючого в матеріальному світі, тобто основною тезою в такому підході є те, що все навколо апріорі містить в собі інформацію. Проте застосовуючи виключно такий підхід при дослідженні інформації, на наш погляд, неможливо сповна охарактеризувати і усвідомити сутність інформації як правового і соціального явища, оскільки людина, як один із основних носіїв інформації, отримує її в ході свого розвитку, набуває її у вигляді знань тощо.

Якщо вести мову про інформацію в якості об'єкта цивільно-правових відносин, то можемо сформулювати таке визначення цього поняття: інформація – це задокументовані або публічно оголошені відомості, які можуть закріплюватися на будь-яких носіях та існувати в будь-якій формі, що є доступною для сприйняття, можуть мати конкретну цінність обумовлену її актуальністю, ексклюзивністю, достовірністю, можливістю використання в комерційному обороті, характеризується конкретним правовим режимом, тобто сукупністю регулятивно-охоронних та процедурно-процесуальних засобів впливу на учасників інформаційних відносин з метою забезпечення охорони відповідної інформації.

У ході дослідження дефініції такого виду інформації, як науково-технічна, перш за все також слід звернутися до легального її визначення, що міститься у Законі України «Про науково-технічну інформацію». Згідно зі статтею 1 цього правового акту під науково-технічною інформацією слід розуміти документовані або публічно оголошені відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [4].

Окрім зазначених законом «Про науково-технічну інформацію» відомостей, Кириєнко Є.Г., наприклад, до науково-технічної інформації відносить також передовий виробничий досвід, втіленням якого є праця раціоналізаторів [5, с. 97]. Підпригоро О.А. у свою чергу визначає науково-технічну інформацію як суму знань, що стосується розвитку науки, техніки і виробництва [10, с. 127]. Проте подібне визначення містить більш узагальнюючий характер і в той же час зводить науково-технічну інформацію лише до знань, не враховуючи відомості чи дані, про які мова йде у законодавчому визначенні.

Під час аналізу дефініції науково-технічної інформації виникає запитання, які ж, власне, відомості складають таку інформацію і чи будь-які відомості про досягнення науки, техніки, виробництва підпадають під цивільно-правову охорону і захист?

Підпригоро О.А., до прикладу, вважає, що об'єктом правової охорони може бути лише та науково-технічна інформація, яка за своїм характером є творчою, тобто інформація, яка розкриває зміст і сутність того чи іншого науково-технічного досягнення. Адже патент містить у собі також інформацію, яка за своїм характером є творчою і науково-технічною і, власне, така інформація є об'єктом правової охорони. Хоча існує науково-технічна інформація, на яку з тих чи інших причин охоронний документ не видається і як об'єкт промислової власності вона може бути залишена без охорони патентом [9, с. 132].

Дзера О.В. та Кузнецова Н.С. вказують, що відповідно до законодавчого визначення об'єктом відносин у сфері науково-технічної інформації є документована на будь-яких носіях або публічно оголошена вітчизняна і зарубіжна науково-технічна інформація. Цим поняттям по суті охоплюються всі результати, отримувані в процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, тобто зафіксовані у такій формі, яка дає змогу відтворювати, використовувати та поширювати їх. Науково-технічна інформація відповідно до законодавства була об'єктом права власності, проте водночас у статті 2 Закон України «Про науково-технічну інформацію» проголошує, що науково-технічна інформація є суспільним надбанням, а в статті 6 ця сама інформація проголошувалася об'єктом права власності. Проте вчені схильні дотримуватися тієї позиції, за якою інформація має все-таки ознаки об'єкта права власності, оскільки і надалі в статті 7 міститься норма, за якою споживач науково-технічної інформації несе відповідальність за додержання прав власника цієї інформації. Він не має права передати одержану науково-технічну інформацію третій особі, якщо це не обумовлено договором між власником і споживачем науково-технічної інформації [12]. Звідси також впливає можливість науково-технічної інформації набувати роль предмета тих чи інших договорів у цивільних правовідносинах. Тобто науково-технічна інформація є не лише тим благом, що виникає як результат наукової, творчої, інтелектуальної діяльності, але і повноцінним об'єктом, що може мати свою визначену вартість і з приводу якого можуть укладатися договори про передачу науково-технічної інформації, про її створення, купівлі-продажу науково-технічної інформації тощо.

Проте слід погодитися з науковцем Яриш О.М. з приводу того, що варто звернути увагу на факт внесення Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації»» №1170-VII від 27 березня 2014 року змін, якими законодавець де-юре відмовився від поширення права власності на науково-технічну інформацію,

віддавши перевагу застосуванню такої юридичної категорії, як «право на інформацію» [1]. При цьому у ст. 2 та ст. 4 цього закону передбачена можливість переходу права на інформацію до інших суб'єктів цивільних прав, що по суті можна назвати можливістю правонаступництва у сфері відносин з приводу створення, поширення, використання, передачі науково-технічної інформації. А правонаступництво у свою чергу складає так звану основу цивільного обороту. Очевидно так чи інакше законодавець зміною формулювань по суті не позбавив науково-технічну інформацію можливості набувати майновий характер і оборотоздатність [15, с. 198]. Тому все-таки сміливо можна стверджувати, що науково-технічна інформація підпадає під правове регулювання і охорону норм цивільного права.

У цивілістичній науці тривають також дискусії з приводу того, чи науково-технічна інформація є об'єктом права інтелектуальної власності. Стефанишин Н.М. вважає, що потрібно чітко окреслити критерії, яким мають відповідати всі об'єкти права інтелектуальної власності, і такі критерії імперативно закріпити у главі 35 ЦК загальні положення про право інтелектуальної власності, зокрема статті 420 Цивільного Кодексу України шляхом внесення у дану статтю відповідних змін, а для інших об'єктів, зокрема для засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг та нетрадиційних об'єктів необхідно ще й визначити їх легітиміацію шляхом звернення до відповідних державних органів. Об'єктами права інтелектуальної власності є нематеріальні об'єкти [11, с. 112-113]. За таких умов, якщо визнавати науково-технічну інформацію як дані, що закріплені на тих чи інших матеріальних носіях, то вона може набувати уречевлюваної форми і набувати ознак матеріального об'єкта, а отже – об'єкта права власності.

В цілому інформація як об'єкт цивільних правовідносин має ряд своїх ознак та особливостей. Окрім тих ознак, що впливають з вище зазначених законодавчих та теоретичних визначень, варто зауважити ще те, що інформація може тиражуватися й поширюватися в необмеженій кількості екземплярів без зміни її змісту, і це є її специфічною особливістю. Вона може бути відома багатьом, а

якщо зберігається на матеріальному носії - то і належати одночасно необмеженій кількості осіб. Також інформація має визначену цінність, яка є необхідною для пересічної людини в її житті, має відповідати інтересам людини; є предметом зацікавленості для інших суб'єктів правовідносин (підприємств, установ, організацій), держави та її органів, - тому інформація як об'єкт правовідносин повинна задовольняти потреби суб'єктів права щодо неї. Переважно інформацією відомості, тобто зведення про явища та події; це відомості, що мають певну форму, завдяки якій інформаційний продукт може бути отриманим або поширюваним, і є предметом цивільного обороту [7, с. 1].

Якщо вести мову про специфічні ознаки науково-технічної інформації, то варто зазначити, що такий вид інформації отримується в процесі пізнання закономірностей об'єктивної дійсності, підґрунтям якої є практика, і подається у відповідній формі. Тому до наукової інформації відносяться і результати господарської і виробничої практики: винаходи, удосконалення і т.д. Наукова інформація є логічною і такою, що адекватно відображає закономірності об'єктивного світу і використовується в суспільно-історичній практиці.

Варто погодитися з позицією Кудрявцевої С.П. та Колос В.В., які так визначають особливості науково-технічної інформації, що виділяють її серед інших видів:

- значна частина інформації (у формі інформаційних продуктів і послуг) спрямована на забезпечення інформованості суспільства, інформаційну підтримку наукових досліджень і розробок, підтримку процесів підготовки фахівців, а не на одержання прямих прибутків і надприбутків;

- наукова і технічна інформація може бути потрібна як на даному етапі часу (оперативність надання), так і через тривалі періоди, тобто відбувається нагромадження інформаційних ресурсів, що, в основному, підлягають тривалому архівному збереженню (бібліотеки, архівні фонди);

- така інформація, з одного боку, передбачає комерційне використання (продаж наукових журналів, платний доступ до першоджерел) а з іншого боку, елементом наукового і культурного

надбання всього суспільства, доступ до якого здійснюється на безкоштовній основі (бібліотечне обслуговування), що обумовлює існування як ринкових механізмів поширення інформації, так і державних, котрі забезпечують право громадян на доступ до інформації;

- даний вид інформації за своєю суттю є інтернаціональною. Закріплення її на певних носіях не означає, що вона не може бути передана неформальними каналами. Розвиток телекомунікаційних процесів, особливо Інтернет, робить процеси комунікації більш прозорими [8, с. 6].

Отже, проаналізувавши вище наведені положення, можемо дійти висновку, що під науково-технічною інформацією можна розуміти документовані або публічно оголошені відомості чи знання про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої, громадської та іншої діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді та знаходитися в закритому, обмеженому чи відкритому доступі.

Специфічними ознаками науково-технічної інформації варто вважати те, що така інформація: 1) складає знання і відомості, отримані, власне, в результаті лише спеціальних видів діяльності (наукової, технічної, творчої тощо), вона може бути як у відкритому, так і за певних умов у обмеженому чи закритому доступі, 2) залежно від виду така інформація може охоронятися певним охоронним документом встановленої форми (патентом) або на загальних засадах нормами цивільного права в якості об'єкта права власності, 3) така інформація може мати як комерційне значення, так і соціально-культурне, 4) є актуальною і корисною у різні періоди часу залежно від свого виду і галузі використання, 5) відповідно до своєї цінності для певних зацікавлених осіб чи груп осіб може ставати предметом «інформаційних» цивільно-правових договорів, 6) у своєму використанні не має територіальних меж, тобто є інтернаціональною і може поширюватися через різні канали передачі інформації та ставати доступною для тих, кому вона потрібна.

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації»» від 27 березня 2014 року №1170-VII – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1170-18>.
2. Закон України «Про захист економічної конкуренції» в редакції від 18.05.2016 №2210-14 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
3. Закон України «Про інформацію» в редакції від 01.01.2017 №2657-12 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/2657-12>.
4. Закон України «Про науково-технічну інформацію» від 25.06.1993 року №3322-XII – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>.
5. Кириєнко Є.Г. Патентознавство і науково-технічна інформація. К. – 1972 р., с.97.
6. Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві: монографія / О.В. Кохановська. – К.: Вид. – поліграф. центр «Київський університет», 2006. – С. 176-177.
7. Мазіна О.О. Поняття інформації як об'єкта цивільних правовідносин / О.О. Мазіна / Актуальні проблеми політики. – 2009 р. - №38. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/25159/%CC>
8. Міжнародна інформація. Кудрявцева С.П., Колос В.В., Навчальний посібник — К.: Видавничий Дім «Слово», 2005. - 400с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://buklib.net/books/24892/>
9. Петров С.В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин. - Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03. - Національний університет внутрішніх справ. - Харків, 2003. - 206 с.
10. Право інтелектуальної власності: Академ, курс: Підручник для студентів вищих навч. закладів / О. А. Підпригора, О. Б. Бутнік-Сіверський, В. С. Дроб'язко та ін.; За ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького. – 2-ге вид., переробл. та допов. – 2014 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uristinfo.net/avtorskoe-pravo/243-pravo-intelektualnoyi-vlasnosti-pidoprigora-oa/6496-obekti-naukovo-tehnichnoyi-informatsiyi.html>.
11. Стефанишин Н. М. До визначення поняття права інтелектуальної власності у цивільному кодексі України / Н. М. Стефанишин //

- Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст] : Збірник наукових статей. Випуск 42. - Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2016. - 205 с.*
12. *Цивільне право України. Підручник: У 2х кн. / О.В. Дзера (керівник авт.кол.), Д.В.Боброва, А.С.Довгерт та ін.; За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнєцової. – 2010 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://books.br.com.ua/42489>.*
13. *Цивільний кодекс України в редакції від 19.07.2017 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.*
14. *Яриш О.М. Дефініція інформації як окремого об'єкта цивільних прав / О.М. Яриш // Юридична Україна. – 2014 р. - №9. – С. 59-63.*
15. *Яриш О.М. Правове регулювання цивільних відносин, об'єктом яких є інформація / О.М. Яриш // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014 р. – № 9-2, Том 1. – с. 197.*

Бартків Н. Я. Поняття та особливості науково-технічної інформації в цивільному праві України

Стаття присвячена дослідженню доктринальних та законодавчих підходів до визначення поняття «науково-технічна інформація», а також визначенню особливостей такого виду інформації. У ході дослідження було визначено зміст поняття «інформація» загалом, а також розглянуто дефініції науково-технічної інформації з різних точок зору та проаналізовано її ознаки. В результаті вивчення даної проблематики було виведено авторське визначення науково-технічної інформації та вказано на ознаки, що виділяють таку інформацію серед інших видів.

Ключові слова: інформація, науково-технічна інформація, інтелектуальна діяльність, об'єкт цивільних правовідносин, специфічні особливості науково-технічної інформації.

Бартків Н.Я. Понятие и особенности научно-технической информации в гражданском праве Украины

Статья посвящена исследованию доктринальных и законодательных подходов к определению понятия «научно-техническая информация», а также определению особенностей такого вида информации. В ходе исследования было определено содержание понятия «информация» в целом, а также рассмотрено дефиниции научно-технической информации с разных точек зрения и проанализированы ее особенности. В результате изучения данной проблематики было выведено авторское определение научно-технической информации и указано на особенности, выделяющие такую информацию среди других видов.

Ключевые слова: информация, научно-техническая информация, интеллектуальная деятельность, объект гражданских правоотношений, специфические особенности научно-технической информации.

Bartkiv N.Y. Concept and features of scientific and technical information in civil law of Ukraine

The article is devoted to the study of doctrinal and legislative approaches to the definition of the concept of «scientific and technical information», as well as to determine the features of this type of information. The content of the concept «information» in general was determined, as well as the definition of the scientific and technical information from different points of view and the author analyzes its features in this article. As a result of the investigation the author notices, that scientific and technical information was deduced and indicated on the features that distinguish such information among other types.

Keywords: information, scientific and technical information, intellectual activity, object of civil legal relations, specific features of scientific and technical information.

Ганкевич О.М.

ІНСТИТУТ ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ, ЗАКОНОДАВЧІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 342.9

Постановка проблеми. В сучасний період розвитку правової системи України відбулися значні зміни щодо регулювання примусового виконання судових рішень. Серед нововведень варто відзначити появу та запровадження нового інституту – приватних виконавців. Їх поява обумовлена перш за все недосконалістю законодавства та низьким рівнем виконання судових рішень органами Державної виконавчої служби.

У національній юридичній теорії і практиці сформувалися дві точки зору на інститут приватних виконавців. Одні доводять, перш за все, тимчасовість його впровадження, інші наполягають на необхідності його існування в нашій країні [1, с. 10–12].

Як слушно зауважують вчені, А. О. Мілевська, Д. М. Ліхтанська, інститут приватних виконавців повинен зменшити навантаження на служби державних виконавців, оскільки основною метою даного нововведення є саме необхідність розвантажити

державних виконавців, та прискорити і збільшити кількість виконаних рішень [2, с. 32].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інститут приватного виконавця досліджувався в працях В. Авер'янова, В. Афанасьєва, О. Бандурки, В. Беляєвича, І. Бородіна, І. Голосніченка, Ю. Білоусова, Р. Ігоніна, М. Гурвича, Є. Мальцевої, О. Писарева, О. Петренка, М. Треушнікова, В. Шерстюка, Д. Притики, В. Сухоноса, М. Титова, В. Щербини та інших науковців.

Формулювання мети статті. Метою цієї статті є висвітлення теоретичних, практичних та законодавчих аспектів щодо інституту приватного виконавця.

Виклад основного матеріалу. У кожній державі виконавче провадження відіграє значну роль. Не завжди боржник добровільно виконує рішення, а для примусового виконання необхідно розробити ефективний механізм. А тому проблема виконання судових рішень є доволі актуальною. Це підтверджується статистичними даними, що були оприлюднені на парламентських слуханнях «Про стан виконання судових рішень в Україні», які відбулися у Верховній Раді України 22 травня 2013 р. Відповідно до цього, кількість виконаних судових рішень на момент слухання становила не більше 20%, що говорить про загострення проблеми виконання судових рішень, невиконання органами Державної виконавчої служби своїх функцій повною мірою.

Отож вітчизняна реальність говорить сама за себе. Станом на початок цього року Україна посіла четверте місце серед 47 країн-членів Ради Європи за станом невиконання рішень Європейського суду з прав людини. З понад тисячі невиконаних рішень переважна більшість вимагає від України саме внесення змін до законодавства та усунення системних порушень прав людини. За 2014 рік державою було остаточно виконано лише сім рішень ЄСПЛ. За різними даними в Україні належним чином не виконується до 95 % рішень Європейського суду з прав людини. На III Міжнародному судово-правовому форумі голова Верховного суду України озвучив вражаючу цифру – рівень виконання рішень національних судів становить лише 6-8 %. З усіх справ, які Європейський суд з прав людини надіслав уряду на комунікацію, 60

% складають заяви, в яких заявники скаржаться на невиконання рішень національних судів [3, с. 169].

Такий стан виконання судових рішень в Україні потребує ретельного дослідження проблемних питань у даній сфері, та розгляд можливості впровадження інституту приватних або судових виконавців. Тому метою статті є розгляд проблемних питань у сфері виконання судових рішень в Україні, підвищення ефективності діяльності державних органів у даній сфері, розгляд міжнародного досвіду та можливості його впровадження в Україні [3, с. 169].

Водночас Конституційний Суд України неодноразово зазначав, що виконання судового рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, законодавчо визначений комплекс дій, спрямованих на захист і відновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави. Невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом [4].

Можливими чинниками, що слугували зниженню ефективності роботи працівників Державної виконавчої служби, є: прогалини у чинному законодавстві; перенавантаження працівників Державної виконавчої служби; низька заробітна плата працівників Державної виконавчої служби; поширення корупції серед державних виконавців; відсутність дієвого налагодженого механізму виконання судових рішень тощо.

Негативні статистичні дані, низький рівень виконання судових рішень викликали потребу в реформуванні чинної системи виконавчого провадження. Відповідно до законодавчої ініціативи Міністерства юстиції України, Верховною Радою України нещодавно було прийнято Закон «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів». На основі цього Закону було впроваджено інститут приватних виконавців, який має на меті покращити ситуацію щодо виконання судових рішень у країні загалом. Слід зауважити, що ця реформа викликала неоднозначні погляди у науковців та політиків, які наголошують на неготовності судової системи в Україні до таких змін [5, с. 73].

Розраховувати на значне поліпшення ситуації щодо забезпечення виконання судових рішень, покладаючись виключно на систему державних органів, навряд чи доводиться, за існуючої на сьогодні політичної кризи та складної економічної ситуації. Але досвід іноземних держав показує, що є вихід з даної ситуації, і це запровадження недержавних форм виконання судових рішень. В усіх країнах, де судові рішення виконуються приватними особами застосовуються приблизно однакові принципи: держава проводить конкурсні відбори, регулює компетенцію приватних виконавців, встановлює розміри оплати праці приватних виконавців, здійснює перевірки діяльності приватних виконавців. Приватний виконавець отримує повноваження від держави та діє від її імені. Приватний виконавець є вільним професіоналом, що здійснює незалежну професійну діяльність. Вони самостійно організують свою діяльність і несуть повну майнову відповідальність за результати своєї діяльності [6, с. 76].

Сьогодні понад 60 країн світу запроваджують недержавні форми виконання судових рішень. Серед них – більшість країн Євросоюзу, низка країн СНД, зокрема у Франції, Італії, Бельгії, Нідерландах, Грузії, Казахстані, Люксембурзі, Словенії та інших. Французька система виконання актів судів та інших органів цивільної юрисдикції склалася ще у XIX столітті і суттєво відрізняється від інших систем. У Франції виконавче провадження реалізується не лише судовими виконавцями, а й генеральними прокурорами, прокурорами, командирами та офіцерами поліції. Одночасно з цим характерним є у правовому статусі судових виконавців елементів незалежної практикуючої особи та державного службовця. До кандидатів у виконавці пред'являють досить суворі вимоги. Звання примусового виконавця присвоюється наказом міністра юстиції Франції, яке видається після отримання висновку прокуратури конкретного територіального округу та Палати примусових виконавців департаменту. У якості посадової особи примусовий виконавець вручає повістки, виконує судові рішення від імені держави, вдаючись одночасно до державного примусу. Примусовий виконавець також має право складати про-

екти документів, протоколи, що мають значення доказів, надавати юридичні консультації та здійснювати інші правові дії.

Законодавець досить виважено підійшов до питання визначення становища приватних виконавців. Сьогодні приватні виконавці є комплексним правовим інститутом, який має особливий порядок формування (проведення кваліфікаційного іспиту, облаштування офісу тощо), власну організаційну надбудову (Асоціація приватних виконавців зі своїми структурними одиницями, кваліфікаційна комісія), а також територіальні межі діяльності (виконавчі округи). Враховуючи незначний час існування цього інституту, можна зазначити, що впровадження альтернативного механізму примусового виконання рішень є позитивним кроком, адже здорова конкуренція з відповідними державними інституціями лише стимулює до ефективної праці.

Так, приватний виконавець здійснює примусове виконання рішень, передбачених статтею 3 Закону України «Про виконавче провадження» [7], крім:

1) рішень про відібрання і передання дитини, встановлення побачення з нею або усунення перешкод у побаченні з дитиною;

2) рішень, за якими боржником є держава, державні органи, Національний банк України, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, державні та комунальні підприємства, установи, організації, юридичні особи, частка держави у статутному капіталі яких перевищує 25 відсотків, та/або які фінансуються виключно за кошти державного або місцевого бюджету;

3) рішень, за якими боржником є юридична особа, примусова реалізація майна якої заборонена відповідно до закону;

4) рішень, за якими стягувачами є держава, державні органи;

5) рішень адміністративних судів та рішень Європейського суду з прав людини;

6) рішень, які передбачають вчинення дій щодо майна державної чи комунальної власності;

7) рішень про виселення та вселення фізичних осіб;

8) рішень, за якими боржниками є діти або фізичні особи, які визнані недієздатними чи цивільна дієздатність яких обмежена;

9) рішень про конфіскацію майна;

10) рішень, виконання яких віднесено цим Законом безпосередньо до повноважень інших органів, які не є органами примусового виконання;

11) інших випадків, передбачених цим Законом та Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів».

Протягом першого року зайняття діяльністю приватного виконавця, приватний виконавець не може здійснювати примусове виконання рішень за якими сума стягнення становить двадцять та більше мільйонів гривень або еквівалентну суму в іноземній валюті.

Приватний виконавець не може виконувати рішення, якщо:

1) боржником або стягувачем є сам виконавець, близькі йому особи (особи, які разом проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки з виконавцем (у тому числі особи, які разом проживають, але не перебувають у шлюбі), а також незалежно від зазначених умов - чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням виконавця), пов'язані з ним особи.

Пов'язаними особами у розумінні цього Закону є юридичні та/або фізичні особи, відносини між якими можуть впливати на умови або результати їхньої діяльності чи діяльності осіб, яких вони представляють, з урахуванням таких критеріїв: виконавець безпосередньо та/або опосередковано (через пов'язаних осіб) володіє корпоративними правами юридичної особи, яка є стороною виконавчого провадження, чи спільно з юридичною та/або фізичною особою, яка є стороною виконавчого провадження, володіє корпоративними правами будь-якої юридичної особи; виконавець має право та/або повноваження призначати (обирати) одноособовий виконавчий орган або колегіальний склад виконавчого органу/склад наглядової ради зазначених юридичних осіб.

Пряма або опосередкована участь держави в юридичних особах не є підставою для визнання таких юридичних осіб пов'язаними;

2) боржником або стягувачем є особа, яка перебуває у трудових відносинах з таким виконавцем;

3) виконавець, близька йому особа або особа, яка перебуває з виконавцем у трудових відносинах, має реальний або потенційний конфлікт інтересів;

4) сума стягнення за виконавчим документом з урахуванням сум за виконавчими документами, що вже перебувають на виконанні у приватного виконавця, перевищує мінімальний розмір страхової суми за договором страхування цивільно-правової відповідальності такого приватного виконавця.

Відповідно до ст. 18 Закону «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [8] приватним виконавцем може бути громадянин України, який досяг 25 років, має вищу юридичну освіту не нижче другого рівня, володіє державною мовою, має стаж роботи у галузі права після отримання відповідного диплома не менше двох років та склав кваліфікаційний іспит.

Отже, у зв'язку з запровадженням в Україні інституту приватних виконавців постає питання, а хто зможе виконувати цю роботу на достойному рівні. Експерти вважають, що найкращими виконавцями можуть стати колишні державні виконавці, адвокати, арбітражні керуючі тощо. Але чи захочуть такі професіонали змінити вид діяльності? Наразі є шанси, що їм дозволять поєднувати два види діяльності. Тож юристи зараз дискутують довкола питання сумісництва діяльності приватних виконавців та арбітражних керуючих і навіть адвокатів та нотаріусів.

Висновки. Запровадження інституту приватних виконавців в Україні є доречним та дуже прогресивним заходом. Основна перевага виконання рішень судів приватними виконавцями є незалежність та швидкість. Цікавим є те, що запропоновано впровадити змішану систему виконання рішень. Окрім звичних усім державних виконавців, з'являється нове поняття в українському законодавстві – приватні виконавці.

Впровадження інституту приватного виконання судових рішень та його віднесення до компетенції судової гілки влади, та її контролю за даним процесом, з відповідальністю суддів за незаконність змісту судового рішення підвищить ефективність виконавчого провадження, зокрема це призведе до: зменшення навантаження на державних виконавців; скорочення строків виконавчого провадження та збільшення коефіцієнта стягнення за виконавчими документами; зменшення корупційної складової у системі виконання; приватний виконавець не буде зацікавлений занижувати вартість реалізації арештованого майна; економія бюджетних коштів, скорочення апарату державних службовців, зміцнить тенденцію примусового виконання рішень суду, що сприятиме зростанню позитивного іміджу України як на мі-жнародній арені, так і всередині держави.

На підставі аналізу особливостей виконавчого провадження в таких країнах Європейського Союзу, як Німеччина, Італія, Франція, Угорщина, ми доходимо висновку, що в ЄС діє ефективна система виконання судових рішень та рішень інших суб'єктів владних повноважень. Інститут приватних виконавців забезпечує краще виконання виконавчих документів, ніж уповноважений на це державою орган.

Варто також погодитися із вченими, які зауважують, що високий показник роботи приватних виконавців в ЄС пояснюється ще й відповідним рівнем правової культури населення і для них слова «закон», «право», «справедливість» не є пустим звуком. З огляду на це вбачається, що і виконувати виконавчі документи відносно таких громадян відносно легше. На наш погляд, особливості виконавчого провадження в країнах ЄС пот-ребують подальшого ретельного дослідження, оскільки на даному етапі необхідно переймати позитивний досвід цих держав та імплементувати його в українське національне законодавство.

Захопленість законодавця формулюванням норм, що регулюють діяльність приватних виконавців, та паралельне скорочення норм, що визначають правовий статус Державної виконавчої служби, її органів та державних виконавців свідчить про відповідні пріоритети державної політики у сфері виконання рішень.

Сам інститут приватних виконавців досить часто вважається па-нацеєю від мільйонів невиконаних судових рішень, а їх повіль-не виконання або невиконання прямо пов'язують із недоліками роботи системи органів Державної виконавчої служби, що є дис-кримінаційною позицією. Враховуючи досвід європейських країн та вітчизняний історичний досвід оптимальним на даний час в Україні є паралельне існування приватних і публічних (держав-них) виконавців, що забезпечить конкуренцію у сфері виконання рішень, а відповідно стимулюватиме ефективність усієї системи.

1. Гошовський В. Приватні судові виконавці в Україні: примарні ілю-зії чи реальні перспективи / В. Гошовський // Правовий тиждень. – 2009. – № 12-13 (138-139) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.npp.com.ua/articles/comment/1616.html>.
2. Мілевська А. О. Перспективи запровадження інституту приватних виконавців в Україні / А. О. Мілевська, Д. М. Ліхтанська // Прикар-патський юридичний вісник. – 2016. – Випуск 5 (14). – С. 29–32.
3. Логвиненко М. І. Інститут приватного виконання судових рішень : вітчизняний та світовий досвід / М. І. Логвиненко, А. О. Дігтяр // Форум права. – 2016. – № 1. – С. 169–173.
4. Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2013 р. № 5-рп/2013 у справі за конституційним зверненням акціонерної компа-нії «Харківобленерго» щодо офіційного тлумачення положень пунк-ту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України «Про виконавче про-вадження»: // Вісник Конституційного суду України. – 2013. – № 4. – Ст. 17.
5. Самілик Л. О. Впровадження інституту приватного виконавця в Україні : негативні та позитивні аспекти / Л. О. Самілик, В. В. Роз-маїта // Право і суспільство. – 2017. – № 1. – Частина 2. – С. 72–77.
6. Сайко Л. Ю. Правові аспекти запровадження інституту приватних виконавців в Україні / Л. Ю. Сайко, В. В. Ляшенко // Молодий вчений. – 2015. – № 5 (20). – Частина 3. – Травень. – С. 75–78.
7. Про виконавче провадження : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.
8. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рі-шень і рішень інших органів : Закон України від 02 червня 2016р. №

1403-VIII Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1403-19>.

Ганкевич О. Інститут приватного виконавця в Україні: деякі теоретичні, законодавчі та практичні аспекти

У статті розглянуто питання запровадження інституту приватного виконавця, наведено аргументи його ефективності та окреслено його правовий статус. Розглянуто негативні та позитивні аспекти реформування системи виконання судових рішень та наділення широким колом повноважень приватних виконавців. Проаналізовано позиції науковців стосовно доцільності запровадження цього інституту, його ролі та місця у системі правовідносин із примусового виконання рішень.

Ключові слова: виконавець, приватний виконавець, державний виконавець, судове рішення, повноваження.

Ганкевич О. Институт частного исполнителя в Украине: некоторые теоретические, законодательные и практические аспекты

В статье рассмотрен вопрос ввода института частного исполнителя, приведены аргументы его эффективности и очерчено его правовой статус. Рассмотрены негативные и позитивные аспекты реформирования системы исполнения судебных решений и надела частных исполнителей широким кругом полномочий. Проанализированы позиции ученых относительно целесообразности внедрения этого института, его роли и места в системе правоотношений из принудительного исполнения решений.

Ключевые слова: исполнитель, частный исполнитель, государственный исполнитель, судебное решение, полномочия.

Gankevich O. Institute of private performer in Ukraine: some theoretical, legislative and practical aspects

In a modern period of development of the legal system of Ukraine considerable changes took place in relation to adjusting of a force implementation of court decisions. Among innovations it costs to mark appearance and input of new institute - private performers. Their appearance is conditioned foremost by imperfection of legislation and low level of implementation of court decisions by the organs of Government executive service.

In a national legal theory and practice two points of view were formed on the institute of private performers. One lead to, foremost, temporality of his introduction, other persists in the necessity of his existence for our country.

Fascination of legislator by formulation of norms, that regulate activity of private performers, and parallel reduction of norms, that determine legal status of Government executive service, her organs and state performers testifies to corresponding priorities of public policy in the field of implementation of decisions. The institute of private performers is often enough considered a panacea from millions of unfulfilled court decisions, and them slow implementation or non-fulfillment straight bind to the defects works of the system of organs of Government executive service, that are discriminatory position. Taking into account experience of European countries and

home historical experience optimal on this time in Ukraine there is parallel existence of private and public (state) performers, that will provide a competition in the field of implementation of decisions, and accordingly will stimulate efficiency of all system.

Keywords: performer, private executors, state executors, court decision, plenary powers.

Костів І.Я.

ЗНАЧЕННЯ І СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ ДОГОВОРУ КОНТРАКТАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

УДК 347.4

Постановка проблеми. В даний час для виробників сільськогосподарської продукції актуальною є проблема її реалізації. В цивільному законодавстві України існує декілька договорів, на основі яких здійснюється реалізація товару сільськогосподарського виробника. В рамках даної статті проведений аналіз договору контрактації та окреслюється сфера його застосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження питань правового регулювання відносин контрактації сільськогосподарської продукції зробили такі вчені, як Близнюк О.С., Луць В.В., Носова З.І., Шуміло О.М., Самсонова Я.О. та інші.

Мета статті – встановити значення і сферу застосування договору контрактації сільськогосподарської продукції.

Виклад основного матеріалу. Серед всього видового різноманіття договорів, опосередковуючих відчуження майна, основним спеціально призначеним для регулювання відносин, пов'язаних із закупівлею сільськогосподарської продукції у осіб, які безпосередньо виростили або виготовили її, є згідно чинного ЦК України договір контрактації.

Слід зазначити, що регулювання відносин, пов'язаних з закупівлею сільськогосподарської продукції, шляхом встановлення для цього окремого виду договору, є характерною ознакою пострадянського цивільного законодавства. Зарубіжні сільгосптоваровиробники мають декілька варіантів збуту своєї продукції. До

таких, наприклад, відносяться прямі продажі споживачам (коли сільськогосподарська продукція доставляється в сільськогосподарські магазини прямо з ферми чи по так званій системі «risk-your-own», коли споживач сам збирає куплену ним продукцію безпосередньо в полі), продажі на товарних ринках (зазвичай з аукціону), продажі кооперативам, оптовим торговцям та переробним фірмам.[1, с.107-109]. Особливу цікавість представляє продаж сільгосппродукції переробним фірмам по контракту. За такими контрактами виробник зобов'язується виготовити визначену кількість товару і, як правило, дотримуватись певних умов, що стосуються методів виробництва; заготівельник зобов'язується купити продукцію по визначеній ціні і може також надати кредит та технічне сприяння.[1, с.110-111]. Однак, регулювання вищезазначених відносин за законодавством зарубіжних країн охоплюється нормами про купівлю-продаж і не передбачає створення самостійних договірних конструкцій.

Як особливий договір, опосередковуючий закупки сільськогосподарської продукції, договір контрактації сформувався в 1921-22 рр. Однак законодавче закріплення, як інститут цивільного права, він отримав лише в 1961р. з прийняттям Основ цивільного законодавства Союзу РСР і республік (ст.51-52). В них договір контрактації визначався як самостійний договір, який укладається на основі плану державних закупівель сільськогосподарської продукції і планів розвитку сільськогосподарського виробництва в колгоспах і радгоспах, за яким одна сторона – колгосп чи радгосп (господарство) зобов'язується передавати в оперативне управління чи власність другої сторони – організації-заготівельника сільськогосподарську продукцію у визначеній кількості, асортименті і в визначені строки, заготівельник зобов'язується прийняти у обумовлені договором строки і оплатити вказану продукцію, а також надати господарству допомогу в організації виробництва і здачі продукції на прийомні пункти.[2, с.311]. В подальшому дані норми про договір контрактації були повністю відтворені в ЦК РРФСР 1964 року.

Самостійність договору контрактації і його особливе місце поряд з договорами купівлі-продажу і поставки в юридичній літе-

ратурі того часу і на сьогодні пояснюється специфікою предмету та відносин, які опосередковуються зобов'язаннями з контрак-тації сільськогосподарської продукції, суб'єктів контрак-таційних відносин і їх правового становища, змісту, порядку укладення і виконання договору контрак-тації.

Досить цікавою в цьому відношенні є позиція О.С. Іоффе, який вважав, що самостійність договору контрак-тації має більш глибоку основу: «сільськогосподарська продукція виготовляється на землі, що є виключною власністю держави. Цей факт має ви-рішальне як економічне так і правове значення для визнання за державою права вводити обов'язок здачі їй сільськогосподарської продукції у визначеній кількості на умовах, нею встановлених.

Разом з тим, здавана продукція призначається для загально-державних потреб, а не для задоволення потреб конкретного за-готівельника. Юридично оформлені як відносини між окремими контрагентами, зобов'язання з контрак-тації з точки зору їх еко-номічного змісту виступають як відносини господарства з дер-жавою.

Саме ця обставина викликає необхідність встановлення для контрак-тації особливого правового режиму і конструювання її в законі як самостійного договору».[4, с.284].

Протягом тривалого часу (весь радянський період) договір контрак-тації застосовувався в сфері державних закупівель сіль-ськогосподарської продукції. При цьому поряд з регулюванням зовнішніх відносин сторін ним зумовлювалися численні параме-три в сфері внутрішньогосподарських відносин господарств-ви-робників сільгосппродукції, таких як організація процесу ви-робництва сільськогосподарської продукції, організація праці колгоспників, умови матеріального стимулювання голови колгос-пу, спеціалістів, членів виробничих бригад та ін.

На даний час договір контрак-тації сільськогосподарської продукції закріплений в ст.713 ЦК України і передбачає, що за договором контрак-тації сільськогосподарської продукції вироб-ник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному

ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору. Ч.2 ст. 713 говорить, що до договору контракції застосовуються загальні положення про купівлю-продаж та положення про договір поставки, якщо інше не встановлено договором або законом.[5, с.213]. Варто погодитися з думкою Луця В.В., що доводиться лише пожалкувати, що положення про контракцію, які містилися у гл. 54, запропоновані у проекті ЦК (крім ст.713) і які відображали сучасні умови закупівлі сільгоспродукції, в остаточному варіанті Кодексу не знайшли відображення. [10, с.323].

Збереження договору контракції в якості окремого виду купівлі-продажу в ЦК України було обумовлено необхідністю встановлення норм, управнюючих стан його контрагентів, так як на відміну від заготівельника – покупця сільськогосподарської продукції – організації чи підприємця, котрі займаються професійною діяльністю з закупівель сільськогосподарської продукції в цілях її подальшої переробки і реалізації і котра в змозі нав'язати свою волю виробнику, виробник сільськогосподарської продукції є слабкою стороною, так як виконання ним зобов'язань за договором багато в чому залежить від впливаючих на сам процес виробництва сільгоспродукції природних (стихійних) факторів.

Враховуючи викладені обставини, договір контракції призначений для застосування в сфері заготівлі сільськогосподарської продукції, закупленої у безпосередніх її виробників, для подальшої переробки і реалізації споживачам.

Правове регулювання відносин за договором контракції сільськогосподарської продукції, побудоване в цілому за принципом регламентації в ЦК України окремих видів договору купівлі-продажу, відрізняється суттєвою особливістю. Згідно ч. 2 ст. 713 ЦК України до договору контракції застосовуються загальні положення про купівлю-продаж та положення про договір поставки, якщо інше не встановлено договором або законом. Законом можуть бути передбачені особливості укладення та виконання договорів контракції сільськогосподарської продукції. Наприклад, такі особливості можуть впливати з вимог Законів

України «Про зерно та ринок зерна в Україні», «Про виноград та виноградне вино»тощо.

Застосування загальних положень про купівлю-продаж чи поставку можливе лише до тих відносин договору контрактації, які не врегульовані договором і не передбачені в спеціальному законі.

З розширенням прав сільськогосподарських товаровиробників в сфері реалізації виготовленої ними продукції, в юридичній літературі і на практиці неодноразово виникало питання про можливість застосування до відносин з закупівлі сільськогосподарської продукції у її виробників інших договірних форм, відмінних від договору контрактації (договори купівлі-продажу, поставки). Висловлювались думки, що договір контрактації не виступає найбільш зручною правовою формою для регулювання відносин, виникаючих в сфері вільної реалізації продуктів сільського господарства і що саме договір купівлі-продажу є основною договірною конструкцією, здатною забезпечити вільний вибір виробника і покупця сільськогосподарської продукції при визначенні взаємовідносин щодо її реалізації.[6, с. 101].

Причиною для постановки даного питання на думку Носової З.І. послужили наступні фактори:

По-перше, відсутність протягом тривалого часу необхідної регламентації відповідних відносин в кодифікованих актах вітчизняного цивільного законодавства.

По-друге, слабка юридична підготовка сільгосптоваровиробників і незабезпеченість навіть великих сільськогосподарських організацій юридичними службами, здатними належним чином відстояти інтереси виробника при укладенні договорів.

По-третє, обмеження протягом тривалого часу застосування договору контрактації для регулювання відносин виробника і заготівельника в сфері закупівлі сільськогосподарської продукції (застосування контрактації щодо обмеженого переліку сільськогосподарських культур, застосування контрактації тільки в сфері державних закупівель).[7, с.64-65].

Норми про договір контрактації, які містились в Основах цивільного законодавства 1961 року і ЦК РРФСР 1964 року, мі-

стили положення про закупівлю сільськогосподарської продукції в відповідності з планами державних закупівель. Деякі автори, трактуючи дані нормативні положення, стверджували, що договором контракції повинні оформлятися відносини із закупівлі тільки планової продукції, а для реалізації надпланової продукції господарствами повинні укладатися інші види договорів. Так, наприклад, М.Е. Гершгал, аналізуючи порядок оформлення закупівлі сільськогосподарської продукції, писав: «... что касается сверхплановых закупок и излишков этой продукции, то они (господарства) могут заключить договоры любого вида по своему усмотрению, включая договор поставки».[8, с.110].

А. Г. Биков і Н. І. Клейн писали, що «відносини з реалізації сільськогосподарськими організаціями своєї продукції у відповідності з державними замовленнями на її поставку оформлюються договорами контракції. Однак можна вважати, що колгоспи та інші сільськогосподарські організації при вільній реалізації тієї чи іншої продукції за домовленістю з покупцями, які знаходяться в різних регіонах країни, можуть укласти договір поставки.

Дані автори пояснювали свою точку зору тим, що оскільки в законі немає імперативної норми, яка містить обов'язок сторін застосовувати до певних правовідносин усталені договірні конструкції, право вибору виду договору, який слід застосувати, належить сторонам, і вони можуть вибрати будь-який договір для оформлення своїх майнових відносин.

На той час вважалося, що така точка зору була не зовсім обґрунтованою або ж, як мінімум, дискусійною. На сьогодні проблем із обґрунтуванням цього положення немає, оскільки ст. 6 ЦК закріплює принцип свободи договору.

Чинне законодавство, що регулює зобов'язальні правовідносини, які виникають із договорів, побудоване на принципі диференціації суб'єктів, сутності і способів створення майна, що виступає об'єктом зобов'язання, а також сфери регулювання.

Висновки. Можливість на свій розсуд вибрати договірну конструкцію, яка найбільш сутнісно буде відображати характер відносин між сторонами є дозвільним принципом сучасного договірного права. Його реалізація позитивно впливає як на стано-

вище сторін договору, так і на систему правового регулювання даних відносин в цілому.

Наприклад, якщо до фактичних відносин з контрактації сільськогосподарської продукції застосувати норми про договір поставки, виробник сільськогосподарської продукції, який і без того являється в силу об'єктивних факторів слабкою стороною в договорі, втратить цілий ряд передбачених законом гарантій свого правового становища. Такий стан речей негативно впливає на систему правового регулювання договірних відносин сторін в цілому, оскільки вона втрачає характер чіткого регулятора майнових відносин. В зв'язку з цим слід відзначити важливість права сторонам, при вирішенні спорів, виникаючих із договорів, застосувати цивільно-правові норми, які відповідають змісту фактичних договірних відносин сторін, а не вказаних в найменуванні укладеної між ними домовленості.

1. *Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран. Спб, 1995.*
2. *Коментар до ГК РСФСР М., 1982.*
3. *Лурье С.М. Правовое регулирование контрактиции сельскохозяйственной продукции в СССР. Кишинев, 1972.*
4. *Иоффе О. С. Обязательственное право. М., 1975.*
5. *Цивільний кодекс України від 16.01.2003р., поточна редакція від 19.10.2016р.*
6. *Лукьяненко В.Е., Лукьяненко М.Ф. Экономико-правовой аспект хозяйственного механизма АПК// Плановое хозяйство. 1987. №9.*
7. *Носова З.И. Договоры о закупках сельскохозяйственной продукции., дис. На соискание кандидата юридических наук., Москва, 2002*
8. *Герцигал М.Е. Оформление закупок сельскохозяйственной продукции// Советское государство и право. 1972. №2*
9. *Лурье С.М., Козырь М.И. Договорные отношения сельскохозяйственных предприятий в СССР. М, 1974.*
10. *Луць В. В. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України, том II// Київ/ Юрінком Інтер, 2013.*

Костів І.Я. Значення і сфера застосування договору контрактації сільськогосподарської продукції

В цій статті досліджується регулювання відносин, пов'язаних з закупівлею сільськогосподарської продукції, шляхом укладення договору контрактації. Автор досліджує значення даного договору та сферу його застосування.

Ключові слова: контракція, сільськогосподарська продукція, договір, сфера застосування договору.

Костив И. Значение и сфера применения договора контрактации сельскохозяйственной продукции.

В этой статье исследуется регулирование отношений, связанных с закупкой сельскохозяйственной продукции, путем заключения договора контрактации. Автор исследует значение данного договора и сферу его применения.

Ключевые слова: контрактация, сельскохозяйственная продукция, договор, сфера применения договора.

Kostiv I. The meaning and scope of the contract for the contracting of agricultural products

This article examines the regulation of relations related to the purchase of agricultural products, by concluding a contract for contracting. The author investigates the significance of this agreement and its scope.

Opportunity at your discretion to choose a contract structure, which will essentially reflect the nature of the relationship between the parties are the permissive principle of modern contract law. Him Implementation positively affects both the position of the parties to the agreement, and on system of legal regulation of these relations in general.

For example, if the actual contracting of agricultural products to apply the rules of the supply agreement, the agricultural producer, which is already due to the objective factors of the weakness of the contract, will lose a number of guarantees provided by the law of its legal status. This state of affairs negatively affects the system of legal regulation of contractual relations of the parties as a whole, as it loses the character of a clear regulator of property relations.

Keywords: contracting, agricultural products, contract, scope of the contract.

Кохановський В.О.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У СФЕРІ ТУРИЗМУ ЯК ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

УДК 347.412

Актуальність дослідження і постановка проблеми. В сучасному світі туризм став не лише популярним, але і звичним видом відпочинку людини, який все частіше поєднується з бажанням ознайомитися з історією і природними багатствами різних куточків землі, приємним способом навчання, знайомством з новими культурами, спортивним інтересом і спілкуванням. Займаючись такого роду діяльністю, людина стає учасником туристичних відносини, які, з точки зору теорії цивільного права, зазвичай роз-

глядаються як відносини зобов'язального характеру, що виникають між конкретно визначеними учасниками з приводу набуття, використання або передачі прав на туристичний продукт. Отже, для вітчизняної приватно - правової науки характерно вивчення відносин у сфері туризму саме як зобов'язальних.

Втім, цивільні правовідносини у зазначеній галузі виявляються на практиці надзвичайно неоднорідними за своїм змістом, особливо враховуючи неоднорідність самого туристичного продукту у сучасних реаліях інформаційного суспільства, а також появу самодіяльних, самодостатніх і навіть повністю самостійних видів туризму. Тому звернення до доктрини цивільного права у питаннях поняття і видів правовідносин у сфері туризму, зокрема зобов'язальних, набуло важливості і своєчасності на нинішньому етапі розвитку туризму, який розпочався у ХХІ столітті в результаті поширення досягнень інформаційних технологій.

Стан дослідження теми і напрями подальших досліджень. Важливий внесок у дослідження окремих проблем цивільних правовідносин та поняття правових аспектів туристичної діяльності, які можна використовувати для характеристики зобов'язань у сфері туризму зробили знані цивілісти та сучасні науковці М.М. Агарков, М.І. Брагінський, Т.В. Боднар, В.І. Борисова, В.А. Васильєва, В.В. Вітрянський, Т.В. Дьорова, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, О.С. Іоффе, А.О. Кодинець, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, М.М. Малеїна, М.П. Мальська, Р.А.Майданик, З.В. Ромовська, І.В. Спасибо – Фатєєва, Р.О. Стефанчук, В.К. Федорченко, Н.В.Федорченко, В.В. Худо, Д.І.Мейєр, Л.О. Отраднова, Й.О. Покровський, В.І. Синайський, М.К. Сулейменов, Є.О. Суханов, М.В. Тонкошкур, Г.Ф. Шершеневич та ряд інших. Разом із тим, якщо питанням договірних відносин у сфері туризму присвячено ряд наукових робіт і публікацій, в тому числі, і вітчизняних авторів, передусім праці М.М. Гудими, О.Ю. Сєрьогіна, Н.В. Федорченко, Р.І. Яворського та ряду інших, то достатньої кількості спеціальних праць, присвячених аналізу зобов'язань як цивільних правовідносин у сфері туризму в Україні досі не здійснювалося, а окремі види договорів у сфері надання туристичних послуг, які ставали об'єктом інтересу фахівців, не охоплюють усіх

сторін зазначеної проблематики. Крім того, в цивілістиці поняття правовідносин, зобов'язання, договору були і залишаються предметом дискусії, так само як поняття і зміст абсолютних і зобов'язальних відносин у різних сферах людської діяльності. Таким чином, подальший аналіз зобов'язань як цивільних правовідносин у сфері туризму є перспективним для побудови у подальшому їх повноцінної системи в теорії і використання на практиці.

Метою даної публікації є формування власних висновків щодо особливостей зобов'язань як цивільних правовідносин у сфері туризму і специфіки абсолютних і зобов'язальних цивільно – правових відносин, які спрямовані на набуття, використання, реалізацію тощо туристичного продукту і його складових.

Виклад основного матеріалу. У туристичній сфері важливо вирізнити зобов'язання у розумінні правовідносин, обов'язку чи боргу і документів, в яких цей обов'язок зафіксований (наприклад, туристична путівка тощо) так, як це прийнято в теорії права [1, С.319; 2, С.293]. Зазначимо принагідно, що Й.О. Покровський не лише констатує, але і доводить у своїй видатній праці, що «поняття зобов'язання пройшло в історії довгу і складну еволюцію, і в нинішній час воно далеко не те, чим воно було на початку свого існування, у ранніх сумерках цивільного побуту» [3, С.236]. Відлуння цих давніх часів чутно навіть сьогодні, у різних інтерпретаціях зобов'язання. Відповідно до положень ст.509 ЦК України, зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [4]. Для порівняння зазначимо, що у законодавстві ряду інших країн також говориться про зобов'язання як правовідношення, але з одним важливим уточненням: «Кредитор зобов'язаний прийняти від боржника виконання» [5]. На нашу думку, доречно передбачити таку норму і в ч. 1 ст.509 ЦК України, оскільки ми підтримуємо позицію цивілістів, які вважають, що «основний обов'язок зобов'язального правовідношення впливає з того, що з економічної точки зору зобов'язання опосередковує переміщення майно-

вих результатів праці (переміщення із сфери виробництва у сферу обміну, а через нього – у сферу споживання)» [1, С.319]. Законодавче визначення висвітлює ряд важливих моментів: по – перше, визначає сторони зобов'язання – кредитор і боржник; його об'єкт – цивільно – правовий обов'язок боржника перед кредитором і вимога кредитора, спрямована до боржника; зміст зобов'язання – активна або пасивна поведінка боржника. «Зобов'язання, таким чином, створює у певному сенсі певну зв'язаність волі боржника, певний – передусім психічний – примус для нього, і з цієї точки зору будь – яке зобов'язання може бути охарактеризоване як приватна норма поведінки для боржника в інтересі кредитора...», - вірно підмічає Й.О. Покровський [3, С.236].

Отже, у цій статті ми передусім ведемо мову про зобов'язання як правовідношення. Виходячи із зазначеного, нами, у першу чергу, аналізуються як саме поняття, так і специфіка зобов'язальних правовідносин у сфері туризму, які набувають все більш важливого значення у житті сучасної людини і спрямовані на виконання конкретних дій конкретно визначеними сторонами зобов'язальних правовідносин з метою набуття, використання, відчуження, передачі, поширення тощо різного роду об'єктів, з яких складається конкретний туристичний продукт.

Суб'єкти таких правовідносин домовляються між собою (здебільшого з використанням сучасних інформаційних засобів зв'язку) про обмін будинками, про короткочасну оренду житла, інформаційні, екскурсійні послуги, послуги перевезення, купують сувенірну продукцію, продукти харчування, будинки на колесах і палатки для проживання у будь – якому місці, яке сподобалось і придатне (спеціально пристосовано для такого тимчасового проживання), звертаються за допомогою з усіх питань, що виникають, на веб-сайти інших осіб, в тому числі, і все частіше поза усталеною системою туристичної галузі, не звертаючись до туристичних компаній, турагенств і туристичних агентів. Не враховувати таких тенденцій і навіть досить поширеної за останні роки практики було б недалекоглядно. Тому можна констатувати, що частина відносин у сфері туризму виникає у зв'язку з реалізацією туристом своїх абсолютних цивільних прав – права власності (на

туристичні карти, продукти харчування, туристичне знаряддя, сувенірну продукцію, придатний для використання для проживання транспорт, палатки), комплексу інформаційних прав (з набуття, ознайомлення і використання туристичної інформації, зокрема, права на інформацію як особистого немайнового блага, права на інформаційну послугу тощо), і комплексу особистих немайнових прав (особливо прав: на життя, охорону здоров'я, результати інтелектуальної творчої діяльності, на особисті папери, на об'єднання тощо). В названих абсолютних туристичних відносинах праву однієї особи на об'єкт цивільних прав протистоїть обов'язок всіх інших членів суспільства не порушувати права суб'єкта у сфері туризму.

Як приклад, зазначимо, що такі відносини виникають, зокрема, при реалізації особою – туристом свого права на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час подорожі, реалізації своїх авторських прав при підготовці подорожніх записок, опису вражень від походів у путівниках, використанні призначеної для туристів інформації, її обробці, збереженні тощо, а також при реалізації своїх прав власності на набуту сувенірну продукцію, транспортні засоби, якими турист пересувається і в яких тимчасово проживає, на придбані продукти харчування і туристичне приладдя. В описаних відносинах лише уповноважений суб'єкт має можливість вимагати захисту своїх абсолютних прав власності, авторських, інформаційних тощо від будь – якої особи, яка їх порушує. В «класичних» туристичних відносинах за участю турфірм, турагентів тощо абсолютні відносини також присутні, наприклад, коли йдеться про право власності суб'єктів цих відносин на ті чи інші об'єкти (об'єкти розміщення і транспортування, багаж, транспортні білети, путівки тощо), особисті немайнові і інформаційні права (на об'єкти особистих немайнових і інформаційних прав), права інтелектуальної власності (на рекламну продукцію, вивіски, путівники, географічні карти і схеми, авторські маршрути, описи екскурсійних маршрутів тощо).

Втім, основне місце у сфері туризму становлять правовідносини між конкретно визначеними особами, у межах яких задоволення інтересів однієї особи здійснюється за рахунок виконання

свого обов'язку іншою стороною цих конкретних правовідносин. Таким чином, суб'єктивному праву однієї сторони протистоїть обов'язок іншої сторони відносин у сфері туризму. Такого роду відносини можна назвати зобов'язальними відносинами у сфері туризму, або синонімічно – туристичними зобов'язальними відносинами. Для усвідомлення поняття і правової природи зобов'язань у сфері туризму, слід звертати увагу не лише на визначення і пояснення, надані науковцями з приводу розуміння категорії «зобов'язання» як такої, але і на згадувані в літературі суміжні поняття, дискусії навколо них.

Як одне із основних понять приватного права, категорія зобов'язання, як ми переконались вище, трактується неоднозначно – як в літературі, так і в нормах законодавства. Втім, найпоширенішим підходом залишається розуміння зобов'язання як виду цивільних правовідносин: «зобов'язання – це цивільне правовідношення, в силу якого одна особа (або декілька осіб) має право вимагати від іншої особи (або від декількох інших осіб) вчинення визначеної дії або утримання від вчинення будь – якої дії» [6]; «зобов'язання – це відносне правовідношення, що опосередковує товарне переміщення матеріальних благ, в якому одна особа (боржник) на вимогу іншої особи (кредитора) зобов'язана вчинити дії щодо надання їй визначених матеріальних благ» [7, С.484]; «зобов'язання – це закріплені цивільним законом суспільні відносини з приводу переміщення майна або інших результатів праці, у силу яких одна особа (кредитор) має право вимагати від іншої особи (боржника) вчинення певних дій та обумовленого утримання від вчинення визначених інших дій» [8, С.54].

В зарубіжній літературі визначаються характерні риси зобов'язальних правовідносин та їх відмінність від інших правовідносин [1, С.320]. Не з усіма зазначеними у вище наведеному джерелі рисами і відмінностями ми можемо погодитися. Так, наприклад, у першому положенні автором переліку додатково звертається увага на те, що «вченими – юристами «робляться спроби знайти немайнові зобов'язання [9], які не увінчалися успіхом» [10; 11]. Таке твердження породжує дискусію. На нашу думку, слід уточнити, що зобов'язання – це *переважно, але не*

обов'язково майнове правовідношення, оскільки вітчизняна теорія приватного права спирається на ґрунтовні дослідження сфери особистих немайнових прав фізичної (і в ряді випадків юридичної) особи, які доводять, що зобов'язання можуть виникнути і виникають між конкретно визначеними суб'єктами, наприклад, у відносинах між пацієнтом і лікувальним закладом. (пацієнт має право звернутися до лікувального закладу за медичною допомогою, а цей заклад зобов'язаний надати відповідне лікування; пацієнт має право на інформацію про стан свого здоров'я, а лікар зобов'язаний надати повну і зрозумілу інформацію про стан його здоров'я і методи діагностики і лікування тощо). Те саме можна сказати і про відносини у сфері туризму. Турист має право на отримання повної достовірної і доступної для сприйняття інформації про маршрут подорожі, про вартість путівки, про загрози життю і здоров'ю під час подорожі, а компетентні органи і/або організатори туру – надати таку інформацію. Роботи зарубіжних і українських вчених, таких як Л.А. Лунц, І.Б. Новицький, М.М. Малєїна, Л.О. Красавчикова, А.О. Кодинець, З.В. Ромовська, С.О. Сліпченко, Р.О. Стефанчук та багатьох інших лежать в основі вже перевірених шляхом закріплення у законодавстві і реалізації на практиці особистих немайнових прав фізичних осіб, які допускають можливість існування зобов'язальних немайнових правовідносин.

Усі інші характерні риси доречно розглянути під кутом зору можливості існування зобов'язальних немайнових правовідносин і тому не можна визнати вичерпним визначення зобов'язання, яке сформульоване неступним чином: «зобов'язання – це майнове відносне цивільне правовідношення, у відповідності з яким одна сторона (боржник) зобов'язується здійснити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію або утриматися від певної дії з передання речей і майнових прав, виконання роботи, надання послуги» [1, С.320]. У вітчизняних наукових працях пропонується інший перелік рис, які притаманні зобов'язанню як різновиду цивільних правовідносин: зобов'язання є динамічними правовідносинами, оскільки опосередковують переміщення матеріальних цінностей між суб'єктами цивільного права на відмі-

ну, наприклад, від відносин власності, які визначають приналежність майнових цінностей якійсь особі; боржник у зобов'язанні повинен вчинити на користь кредитора певну дію або утриматися від вчинення дії; зобов'язання є переважно майновими відносинами, оскільки особисті немайнові права особи є невідчужуваними та не можуть переміщуватися; у зобов'язальних відносинах є завжди визначений суб'єктний склад; у зобов'язанні завжди є боржник та кредитор; навіть якщо зобов'язання виникає із порушення абсолютного права (наприклад, зобов'язання із завдання шкоди), після настання підстави виникнення зобов'язання його суб'єктний склад буде визначеним [12]. З таким переліком в цілому можна погодитися і коли йдеться про зобов'язальні відносини у сфері туризму, але у подальшому кожна із названих рис має бути підтверджена конкретними прикладами із практики, що вже виходить за межі предмету даного дослідження.

Висновки. В результаті аналізу зобов'язань як правовідносин у сфері туризму, можна сформулювати наступні висновки:

- у туристичній сфері важливо вирізняти зобов'язання у розумінні правовідносин, обов'язку чи боргу і документів, в яких цей обов'язок зафіксований - так, як це прийнято в теорії права; найпоширенішим підходом залишається розуміння зобов'язання як виду цивільних правовідносин; при цьому зобов'язання слід визначати як *переважно, але не обов'язково* майнове правовідношення;

- цивільні правовідносини у сфері туризму виявляються на практиці надзвичайно неоднорідними за своїм змістом, особливо враховуючи неоднорідність самого туристичного продукту у сучасних реаліях інформаційного суспільства, а також появу самодіяльних, самодостатніх і навіть повністю самостійних видів туризму; частина відносин у сфері туризму виникає у зв'язку з реалізацією туристом своїх абсолютних цивільних прав, в яких праву однієї особи на об'єкт цивільних прав протистоїть обов'язок всіх інших членів суспільства не порушувати права суб'єкта у сфері туризму, між тим, основне місце у сфері туризму становлять правовідносини між конкретно визначеними особами, у межах яких задоволення інтересів однієї особи здійснюється за

рахунок виконання свого обов'язку іншою стороною цих конкретних правовідносин.

1. Сулейменов М.К. *Гражданское право Республики Казахстан: опыт теоретического исследования. Том 3/ М.К.Сулейменов. Часть вторая. Теоретическая. Раздел 2. Гражданское правоотношение.* – Алматы, 2016. – 464с. – С.319;
2. Синайский В.И. *Русское гражданское право./ В.И.Синайский.* – М. «Статут», 2002. – 638с. – С.293;
3. Покровский И.А. *Основные проблемы гражданского права.* / И.А.Покровский. – М.: Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1998. – 353с. – С.236;
4. *Цивільний кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 03.10. 2003 р., № 40, стаття 356;*
5. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года, стаття 268: Электронный ресурс. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061#pos=2830;-99&sdock_params=text%3D268%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D1006061%26spos%3D1%26tSynonym%3D1%26tShort%3D1%26tSuffix%3D1&sdock_pos=0;*
6. Агарков М.М. *Обязательство по советскому гражданскому праву./ М.М.Агарков. Ученые труды ВИЮН. Вып. 3. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 192с. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.twirpx.com/file/701210> ;*
7. *Гражданское право. Том 1 / под. ред.. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого. – М.: Прспект, 1998. – 632с. – С.484;*
8. Иоффе О.С. *Избранные труды. В 4 т./О.С.Иоффе. – Т.3. Обязательственное право. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 837с. – С.54;*
9. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. *Общее учение об обязательстве. М. Юр. лит., 1950. - 412с. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.twirpx.com/file/158852> ;*
10. Иоффе О.С. *Обязательственное право. М.: «Юрид. лит», 1975 – 880с. - Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.twirpx.com/file/248209>*
11. *Гражданское право [Текст] : [учебник] / Санкт-Петербургский гос. ун-т ; [Н. Д. Егоров и др.] ; под. ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева.*

- Санкт-Петербург : Теус, 1996. - Ч. 1. - 1996. - 550 с. *Електронний ресурс*. Режим доступу: <https://search.rsl.ru/ru/record/01001729024> ;
12. Науково – практичний коментар до Цивільного кодексу України. ІАС «Ліга – Закон». *Електронний ресурс*. Режим доступу: <http://Legalexpert.in.ua/Komkodeks/gk.html?start=459>.

Кохановський В.О. Зобов'язання у сфері туризму як цивільні правовідносини

У статті розглядаються зобов'язання у сфері туризму у розумінні цивільних правовідносин, що є найпоширенішим підходом в теорії цивільного права. Звертається увага на те, що у туристичній сфері важливо вирізняти зобов'язання у розумінні правовідносин, обов'язку чи боргу і документів, в яких цей обов'язок зафіксований. Пропонується визначати зобов'язання як переважно, але не обов'язково майнове правовідношення. Доводиться, що цивільні правовідносини у сфері туризму виявляються на практиці надзвичайно неоднорідними за своїм змістом, особливо враховуючи неоднорідність самого туристичного продукту у сучасних реаліях інформаційного суспільства, а також появу самодіяльних, самодостатніх і навіть повністю самостійних видів туризму.

Ключові слова: зобов'язання, сфера туризму, туристичний продукт, абсолютні і зобов'язальні цивільні правовідносини; майнові і особисті немайнові цивільні правовідносини.

Кохановский В.А. Обязательства в сфере туризма как гражданские правоотношения.

В статье рассматриваются обязательства в сфере туризма в понимании гражданских правоотношений, что является самым распространенным подходом в теории гражданского права. Обращается внимание на то, что в туристической сфере важно выделять обязательства в понимании правоотношений, обязанности или долга и документов, в которых эта обязанность зафиксирована. Предлагается определять обязательства как преимущественно, но не обязательно имущественные правоотношения. Доказывается, что гражданские правоотношения в сфере туризма оказываются на практике чрезвычайно неоднородными по своему содержанию, особенно учитывая неоднородность самого туристического продукта в современных реалиях информационного общества, а также появление самостоятельных, самодостаточных и даже полностью самостоятельных видов туризма.

Ключевые слова: обязательства, сфера туризма, туристический продукт, абсолютные и обязательственные гражданские правоотношения, имущественные и личные неимущественные гражданские правоотношения.

Kokhanovskiy V.O. Commitments In The Sphere Of Tourism As A Civil Legal Relations.

The article deals with the obligations in the field of tourism in the understanding of civil legal relations which is the most common approach in the theory of civil law. Attention is drawn to the fact that in the sphere of tourism it is important to consider the obligations in the understanding of legal relations, duties or debt and documents

in which this duty is fixed. It is proposed to define obligations as predominantly, but not necessarily, property relations. It is proved that civil legal relations in the field of tourism are in practice extremely heterogeneous in content, especially given the heterogeneity of the tourism product itself in the modern realities of the information society, as well as the emergence of self-sufficient, self-sufficient and even completely independent types of tourism. Part of the relations in the sphere of tourism arises in connection with the realization by the tourist of their absolute civil rights in which the right of one person to the object of civil rights is opposed by the duty of all other members of society not to violate the rights of the subject in the sphere of tourism. Meanwhile, the main place in the sphere of tourism is the legal relationship between certain persons within the limits of which the satisfaction of the interests of one person is carried out through the performance of their debt by the other party of these specific legal relations. The appeal to the doctrine of civil law in matters of the concept and types of legal relations in the sphere of tourism, in particular the obligations, has acquired special importance and timeliness at the current stage of tourism development, which began in the 21st century as a result of the dissemination of information technology achievements.

Keywords: obligations, sphere of tourism, tourist product, absolute and obligatory civil legal relations, property and personal non-property civil legal relations.

Кухарев О.Є.

УПРАВЛІННЯ СПАДЩИНОЮ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

УДК 347.65/.68

Постановка проблеми. Визнання приватної власності та її непорушності, відмова від обмежень щодо кількості та вартості майна, яке може належати особі на праві приватної власності змінили саму структуру спадщини. До її складу в сучасний період можуть входити засоби виробництва, цілісні майнові комплекси (в тому числі фермерські господарства), земельні ділянки та інше нерухоме майно, пакети цінних паперів, частки у статутному (складеному) капіталі господарських товариств, майнові права інтелектуальної власності тощо. Враховуючи ускладнення об'єктів спадкового наступництва, гостро постає проблема збереження спадщини у період з дня смерті спадкодавця до її оформлення спадкоємцями. Ці моменти можуть бути віддалені один від одного досить тривалим періодом у часі. Саме протягом цього строку спадщина, зважаючи передусім на її склад, потребує особливих

дій фактичного та юридичного характеру, оскільки власник майна помер, а його наступники ще не набули права власності.

Стан дослідження. Управління спадщиною виступало предметом розгляду Ю. О. Заїки, С. Я. Фурси, О. П. Печеного, Є.О. Рябоконя, Л. В. Козловської, К. Г. Некіт, О. О. Терехової, О.Ю. Шилохвоста, Н. В. Ростовцевої. Проте залишається низка невіршених питань, що стосуються правової природи договору на управління спадщиною, шляхів подальшого його вдосконалення.

Метою даної статті є визначення особливостей управління спадщиною шляхом укладення відповідного договору та формування напрямків удосконалення застосування цього механізму забезпечення збереження спадкового майна.

Виклад основного матеріалу. Певним правовим засобом, спрямованим на збереження спадкового майна протягом строку, встановленого для прийняття спадщини, можна визнати сконструйовану в ч. 5 ст. 1268 Цивільного кодексу України (далі за текстом – ЦК) *фікцію зворотної сили прийняття спадщини*, за змістом якої незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з моменту смерті спадкодавця. Значення зворотної сили прийняття спадщини полягає в тому, що саме на час відкриття спадщини визначається її склад, коло спадкоємців, обсяг відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця, інші обов'язки, що обтяжують спадщину. Правило ч. 5 ст. 1268 ЦК має фіктивний характер, адже встановлює завідомо неіснуюче положення про те, що спадкоємець прийняв спадщину в день смерті спадкодавця, хоча фактично особа звертається до нотаріусу з заявою про прийняття спадщини в інший день протягом шести місяців з часу відкриття спадщини.

Слід вказати, що застосування фікції зворотної сили прийняття спадщини має вкрай важливе значення для охорони прав спадкоємців, адже у разі прийняття ними спадщини вони набувають права не лише на майно, виявлене в момент прийняття спадщини, але й на майно, що було в наявності в день смерті спадкодавця, але з тих чи інших причин виявилось у володінні третьої особи. Як зазначив Верховний Суд України у правовій позиції у

справі № 6-164цс12, в спадкоємця, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, права володіння та користування спадковим майном виникають з часу відкриття спадщини. Такий спадкоємець може захищати свої порушені права володіння та користування спадковим майном відповідно до гл. 29 ЦК [1].

Утім фікція зворотної сили прийняття спадщини не вирішує проблеми забезпечення збереження активів, які мають високу ліквідність (підприємство, гроші, цінні папери). Норми спадкового права, що блокують доступ до спадщини тривалий час, не відповідають повною мірою потребам сьогодення. Зокрема, по одній спадковій справі до закінчення строку оформлення спадкових прав, у банку, в якому було розміщено багатомільйонний депозит, відізвали ліцензію. Так саме потребують свого вирішення проблеми смерті засновника приватного підприємства, а також керівника юридичної особи, якому належали корпоративні права у такому обсязі, що дозволяли вирішувати майже всі питання корпоративного управління. Це, у свою чергу, призводить до ситуації, коли юридична особа не в змозі реалізувати свою дієздатність у зв'язку з призупиненням на строк прийняття спадщини всіх юридично значимих дій.

Крім того, поділ спадщини між спадкоємцями є наслідком «дроблення» певних об'єктів, що тягне їх знецінення. Заповідальні розпорядження стосовно поділу спадщини в окремих випадках можуть вступати в конфлікт з правилом про обов'язкову частку у спадщині, що також призведе до «дроблення» підприємств та фермерських господарств як єдиних майнових комплексів, контрольних пакетів акцій тощо.

Одним із дієвих механізмів забезпечення прибутковості об'єктів спадкового правонаступництва та запобігання їх знеціненню, є управління спадковим майном. Управлінню спадщиною присвячена спеціальна ст. 1285 ЦК, за змістом якої якщо у складі спадщини є майно, яке потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані, нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, – відповідний орган місцевого самоврядування, у разі відсут-

ності спадкоємців або виконавця заповіту укладають договір на управління спадщиною з іншою особою.

У разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту особою, яка управляє спадщиною, до складу якої входить земельна ділянка, є сільська, селищна, міська рада за місцезнаходженням такої земельної ділянки.

Особа, яка управляє спадщиною, має право на вчинення будь-яких необхідних дій, спрямованих на збереження спадщини до з'явлення спадкоємців або до прийняття спадщини. Особа, яка управляє спадщиною, має право на плату за виконання своїх повноважень.

Крім того, правило п. 10.1 гл. 9 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [2] зобов'язує нотаріуса повідомити особу, з якою укладено договір на управління спадщиною, про припинення дії договору у разі надходження до нотаріуса заяви про прийняття.

Проблемним слід визнати відсутність в ЦК поняття управління майном, у зв'язку з чим досить часто виникають складнощі щодо визначення обсягу повноважень управителя. У ст. 1285 ЦК містяться лише два застереження: 1) особа, яка управляє спадщиною, має право на вчинення будь-яких необхідних дій, спрямованих на збереження спадщини; 2) предметом договору є майно, що потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій.

Питання про доцільність укладення договору на управління спадщиною, а також вибір управителя за цим договором вирішують: спадкоємці, виконавець заповіту, нотаріус, орган місцевого самоврядування. Водночас спадкоємці з'являються до нотаріуса не одразу після відкриття спадщини, в окремих випадках вимагається проведення дій з їх розшуку та повідомлення про смерть спадкодавця, в зв'язку з чим об'єкти спадкового правонаступництва, що потребують вчинення невідкладних дій з утримання та догляду, можуть бути суттєво знецінені. Крім того, часто між спадкоємцями виникають спори, що суттєво ускладнює як вибір управителя, так і укладення з ним відповідного договору. У свою чергу нотаріус особисто не заінтересований в управлінні спадщи-

ною, а випадки призначення виконавця заповіту зустрічаються у нотаріальній практиці вкрай рідко.

Наведені обставини суттєво знижують ефективність такого, на перший погляд, дієвого правового інструменту, як договір на управління спадщиною, є причиною незначної кількості цих договорів та ще більше актуалізують проблему правової долі спадщини протягом строку, встановленого для її прийняття.

Стосовно правової природи договору на управління спадщиною в правовій доктрині склалися дві протилежні позиції. Прихильники першої розглядають такий договір як різновид договору управління майном, визначений у гл. 70 ЦК [3, с. 226; 4, с. 524; 5, с. 209]. Інші автори, навпроти, стверджують про самостійний характер договору на управління спадщиною, до якого, зважаючи на специфічні особливості, не повинні застосовуватися загальні положення про управління майном [6, с. 228, 229; 7, с. 341, 342; 8, с. 158].

На нашу думку, досліджуваний договір має самостійний характер зважаючи на низку особливостей, що суттєво впливають на його правову природу.

По-перше, це особливі суб'єкти на стороні установника управління (спадкоємці, виконавець заповіту, нотаріус, орган місцевого самоврядування), серед яких немає власника майна, як того вимагає ст. 1032 ЦК. Примітно, що в спеціальній нормі не міститься жодних застережень стосовно особи управителя. Це, у свою чергу, дозволило одним авторам стверджувати про необхідність застосування до відповідних відносин ч. 1 ст. 1033 ЦК, згідно з якою управителем в договорі управління майном може виступати лише суб'єкт підприємницької діяльності [9, с. 460, 461]. Водночас в юридичній літературі висловлюється точка зору, що при вирішенні даного питання слід враховувати загальні норми ЦК про суб'єкти правочинів. Отже, управителем спадщиною може виступати фізична особа з повною цивільною дієздатністю або юридична особа, якщо її дієздатність не обмежена законом, судом або установчими документами [6, с. 228].

На нашу думку, дії з управління спадщиною повинні вчинятися виключно суб'єктом підприємницької діяльності, що є спе-

ціалістом у сфері управління активами. Відповідне застереження доцільно закріпити у кн. 6 ЦК.

По-друге, предметом договору виступає спадщина як особливий об'єкт цивільних прав, що має яскраво виражену специфіку. Так, спадщина є складним об'єктом, що передбачає існування окремих елементів у вигляді прав та обов'язків, а тому й застосовується термін «склад спадщини». Крім того, спадщина – це об'єкт локального характеру, що знаходить свій прояв у присутності даного об'єкта виключно у сфері спадкового права, а тому має чітко визначені часові межі існування – з моменту відкриття спадщини і до моменту її оформлення спадкоємцями. Нарешті, за оборотоздатністю спадщина – об'єкт, певною мірою обмежений в цивільному обороті, оскільки коло юридично значимих дій, зокрема правочинів, які можуть бути вчинені щодо спадщини, має досить вузький характер і зумовлене природою спадщини [10].

По-третє, управління саме спадщиною включає надзвичайно широке коло дій управителя, який фактично буде «заміщати» померлого власника майна, заступати його місце, вчиняючи будь-які необхідні дії, спрямовані на утримання, збереження, догляд, забезпечення доходності об'єктів спадкового правонаступництва. Невипадково окремими дослідниками пропонується встановлювати правовий режим права довірчої власності стосовно управління цінними паперами з правом управителя відчужувати цінні папери без додаткового вираження волі установника управління. При цьому домінантою діяльністю управителя має бути збереження вартості переданого в управління пакета цінних паперів [9, с. 465–467]. Тому видається справедливим, що управитель спадщиною в певних випадках може розпорядитися майном або його частиною, зокрема продати цінні папери, якщо склалася відповідна ситуація на фондовому ринку, здійснити розрахунок грошовими коштами, що входять до складу спадщини. Крім того, допустимим слід вважати випадки відчуження окремого майна із складу підприємства як єдиного майнового комплексу у разі необхідності підтримання належного економічного стану підприємства за умови, що невчинення таких дій потягне завдання збитків.

У протилежному випадку дії з управління спадщиною втрачають всякий сенс і нічим не будуть відрізнятися від її зберігання.

Для забезпечення збереження спадкових активів, отримання доходу від управління ними, вчинення дій із збереження та догляду щодо спадкового майна, управитель має нести витрати, пов'язані з купівлею сировини, матеріалів, сплату поточних витрат нерухомого майна тощо. Не завжди управитель погодиться здійснювати такі дії за рахунок власних коштів з подальшим їх стягненням із спадкоємців. Водночас у ч. 2 ст. ст. 1030 ЦК міститься застереження про те, що предметом договору управління не можуть бути грошові кошти, крім випадків, коли право здійснювати управління грошовими коштами прямо встановлено законом. Наведене правило унеможлиблює вчинення управителем дій в межах договору управління спадщиною за рахунок тих коштів, що входять до її складу. А це, у свою чергу, значно зменшує ефективність управління.

Відзначимо, що можливість управління грошовими коштами становить дискусію в цивілістичній доктрині, маючи як прихильників, так і противників. Видається справедливим, що у ЦК слід передбачити право управителя здійснювати управління грошовими коштами, що входять до складу спадщини. Це пояснюється, передусім, тривалим строком, встановленим законом для прийняття спадщини та її оформлення спадкоємцями, що унеможлиблює зняття (переведення) грошових коштів протягом щонайменше шести місяців з дня смерті спадкодавця (оголошення померлим). При цьому варто врахувати, що за наявності зачатого, але ненародженого на момент відкриття спадщини спадкоємця, розподіл спадщини може відбутися лише після його народження (ст. 1298 ЦК). Утім, управління такими специфічними об'єктами спадкового правонаступництва, як цілісні майнові комплекси, вимагає негайного вчинення фактичних та юридичних дій для підтримання їх в належному стані.

На нашу думку, вдосконалення нормативного регулювання відносин з управління спадщиною має бути здійснене і в частині строку дії відповідного договору, який недоцільно обмежувати моментом з'явлення спадкоємців або прийняття ними спадщини.

З'явлення спадкоємця не свідчить про необхідність припинення договору на управління спадщиною, оскільки без отримання свідоцтва про право на спадщину така особа не зможе вчиняти вагомих юридично значимих дій, крім незначних, таких як оплата комунальних послуг за успадковану квартиру, проведення поточного ремонту та деяких інших. Не викликає сумніву, що спадкоємець в цей період позбавлений права призначати керівника юридичної особи, затверджувати річний звіт та бухгалтерський баланс, розподілити прибуток та збитки товариства. А тому управління спадщиною має тривати щонайменше до оформлення спадкоємцями прав на неї. В цьому аспекті вирішальним фактором має стати саме заповідальне розпорядження спадкодавця щодо встановлення строку управління. Власнику підприємства як єдиного майнового комплексу, контрольного пакету акцій, або єдиному повному учаснику командитного товариства доцільно надати право за життя вирішити найбільш ефективний шлях збереження цього майна після своєї смерті. Основна мета управління – забезпечити поточну діяльність підприємства на певному стабільному рівні протягом строку, встановленому для прийняття спадщини, та не допустити знецінення, банкрутства такого об'єкта.

Аргументом проти застосування механізму управління спадщиною часто називають складнощі у пошуку кандидатур професійних управителів. Наведена проблема може бути вирішена шляхом обрання управителя безпосередньо спадкодавцем, який за життя може скласти заповіт із відповідним розпорядженням. У цьому разі установник управління при вирішенні питання про укладення договору повинен врахувати волю заповідача щодо особи управителя.

У межах ЦК має бути сформований спеціальний правовий режим управління спадщиною, передусім підприємством та фермерським господарством як єдиними майновими комплексами, частками в статутному (складеному) капіталі господарських товариств, цінними паперами, майновими правами інтелектуальної власності. Саме таким чином вирішуються ці питання в законодавствах зарубіжних країн. Наприклад, Закон про спадкуван-

ня Ізраїлю присвячує управлінню спадщиною 47 статей (ст. ст. 77–124), в яких передбачаються функції управителя, його відповідальність, припинення повноважень, виплата винагороди, відносини з кредиторами тощо [11, с. 493–509]. В українському ж законодавстві особливості управління спадщиною можна виявити на підставі загальних положень гл. 70 ЦК та лише однієї спеціальної норми, яка фактично не розкриває зміст досліджуваного правового інструменту. Це, безумовно, свідчить про необхідність вдосконалення цивільного законодавства та проведення подальших наукових розробок в цьому напрямку.

Висновки. Договір на управління спадщиною має самостійний характер, є ефективним механізмом забезпечення доходності, утримання, догляду та збереження спадщини до оформлення спадкоємцями прав на неї, хоча потенціал цього договору задіяний не повною мірою. Обґрунтована позиція про необхідність вдосконалення чинного цивільного законодавства шляхом надання заповідачеві права визначати в заповіті особу управителя спадщиною. Крім того, строк договору на управління спадщиною не повинен обмежуватися часом з'явлення спадкоємців або прийняття ними спадщини, оскільки відповідне положення закону значно знижує ефективність управління спадковими активами. Висловлена пропозиція щодо надання управителю права на розпорядження спадщиною або її частиною, а також можливості вчинення дій з управління грошовими коштами. У межах ЦК має бути сформований спеціальний правовий режим управління спадщиною, передусім підприємством та фермерським господарством як єдиними майновими комплексами, частками в статутному (складеному) капіталі господарських товариств, цінними паперами, майновими правами інтелектуальної власності.

1. *Постанова Верховного Суду України від 23.01.2013 у справі № 6-164цс12 URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/A0E0FF21B7575F08C2257C92003A6515](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/A0E0FF21B7575F08C2257C92003A6515) (дата звернення 10.02.2018)*
2. *Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: затв. наказом М-ва юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12> (дата звернення 10.02.2018)*

3. Заїка Ю. О. *Спадкове право України: становлення і розвиток: Монографія. 2-е вид. К.: КНТ, 2007. 288 с.*
4. Харьковская цивилистическая школа: грани наследственного права: монография / И. В. Спасибо-Фатеева, О.П. Печеньный, В. И. Крат и др.; под ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2016. 608 с.
5. Заїка Ю. О., Солтис Н. Б., Проценко В. В., Рябокони Є. О. *Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження): монографія; відп. ред. академік НАПрН України В. В. Луць. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 248 с.*
6. Заїка Ю. О., Рябокони Є. О. *Спадкове право: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 352 с.*
7. Фурса С. Я., Рудко Б. Б. *Договора хранения и управления наследственным имуществом: научный анализ законодательства и его значение для нотариальной практики. Цивилистическая процессуальная мысль. Международный сборник научных статей. Выпуск 2 «Нотариальный процесс» / под ред. д. ю. н., проф. С. Я. Фурси. К.: ЦУЛ, 2013. С. 339–349.*
8. Некіт К. Г. *Управління спадковим майном: українські та європейські реалії. Часопис цивілістики. 2016. Вип. 20. С. 157–161.*
9. *Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 12: Спадкове право / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків: ФО-П Колісник А. А., 2009. 544 с.*
10. Печений О. П. *Деякі аспекти визначення складу спадщини за цивільним законодавством України. Теорія і практика правознавства: електрон. наук. фахове видання. 2013. Вип. 1 URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3690/1/Pechen.pdf> (дата звернення 10.02.2018).*
11. *Гражданское законодательство Израиля / Сост., предисл., пер. и иврита М. С. Хейфиц; науч. ред. И. Э. Лившиц. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. 633 с.*

Кухарев О. Є. Управління спадщиною: стан та перспективи розвитку

У статті розкриваються особливості правового механізму управління спадщиною. Обґрунтована позиція про самостійний характер договору на управління спадщиною. Визначені напрями подальшого вдосконалення управління спадщиною шляхом формування у цивільному законодавстві спеціального правового режиму управління спадковим майном, передусім підприємством та фермерським господарством як єдиними майновими комплексами, частками в

статутному (складеному) капіталі господарських товариств, цінними паперами, майновими правами інтелектуальної власності.

Ключові слова: спадкування, спадкові правовідносини, спадщина, управління спадщиною, договір на управління спадщини

Кухарев А. Е. Управление наследством: состояние и перспективы развития

В статье раскрываются особенности правового механизма управления наследством. Обоснована позиция о самостоятельном характере договора на управление наследством. Определены направления дальнейшего усовершенствования управления наследством путем формирования в гражданском законодательстве специального правового режима управления наследственным имуществом, прежде всего предприятием и фермерским хозяйством как единими имущественными комплексами, долями в уставном (складочном) капитале хозяйственных обществ, ценными бумагами, имущественными правами интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: наследование, наследственные правоотношения, наследство, управление наследством, договор на управление наследством.

Kukharyev O. Ye. Administration of estate: current state and prospects

The article studies the legal mechanism of estate administration. The author's point of view as to the independent nature of the contract of estate administration is grounded. It is considered to be an effective mechanism of profitability provision and inheritance maintenance till the heirs register inheritance, although the potential capacity of this contract is not fully employed. The following significant features of the contract, which influence its independent nature, are distinguished: 1) the contract of estate administration is signed not by an owner, but by other subjects; 2) the subject matter of a contract is inheritance as a special object of civil rights or its part; 3) the administration of estate includes an extremely wide scope of administrator's actions, who will actually "substitute" the deceased owner acting in order to maintain the objects of inheritance succession.

The paper grounds the necessity to improve current Ukrainian civil legislation due to granting the right to a testator to determine a will administrator. Moreover, the term of an estate administration contract should not be limited by the time of heirs' appearance and succession acceptance as the correspondent law provision significantly decreases the efficiency of inheritance assets administration. The administrator can perform practically and legally as to the objects of succession at least till the time heirs register inheritance. The proposal to grant an administrator the right to dispose the inheritance or its part and possibility to administer funds has been made. The special legal regime of estate administration, first of all an enterprise and a farm as a united property complexes, shares of nominal capital of a business partnership, securities, intellectual property rights must be created within the framework of the Civil Code of Ukraine.

Keywords: succession, inheritance legal relations, inheritance, administration of estate, estate administration contract.

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

УДК 346.24

Постановка проблеми. Сьогодні питання пов'язані із підвищенням ефективності діяльності державних підприємств є актуальними і обговорюються не лише науковою спільнотою, а й суспільством в цілому, оскільки підприємства державного сектору економіки вже давно потребують модернізації, яка виступає передумовою їх ефективного функціонування та розвитку. Аналіз діяльності переважної більшості державних підприємств в Україні, яскраво демонструє їхню повсякчасну збитковість, а відповідно – необхідність реалізації економічних проектів на інших – приватноправових засадах з використанням класичних форм суб'єктів підприємницьких відносин. Розвиток державних підприємств стримується, насамперед суттєвим зниженням їх фінансово-економічних показників та відсутністю необхідних, насамперед матеріальних, ресурсів для розвитку державного підприємництва, що призвело до того, що рівень ефективності господарювання більшості державних підприємств є недостатнім.

Саме тому, в сучасних умовах зростання економіки, одним із напрямків внутрішньої політики держави є реформування законодавства в частині віднайдення оптимальних шляхів підвищення ефективності діяльності державних підприємств, які охоплюють широкий комплекс заходів, зокрема організаційних.

Стан дослідження. Дослідження різних теоретичних та практичних аспектів діяльності державних підприємств знайшли відображення в працях таких вчених: С. Н. Братуся, А.В. Венедиктова, О. М. Вінник, В. С. Щербини та ін. Праці вказаних вчених стали підґрунтям для сучасних досліджень проблем функціонування державних підприємств та шляхів їх вирішення, відображених у роботах: А. Мельник, Т. М. Мотриченко, І. І. Тинської, М. Л. Шестак, В. І. Щербини, Н. В. Петришиної та ін.

Проте окремі питання визначення заходів щодо підвищення ефективності діяльності підприємств державної форми власно-

сті залишилися поза увагою науковців та потребують більш детального дослідження.

Відтак, метою статті є аналіз та характеристика заходів щодо підвищення ефективності діяльності та їх складових.

Виклад основних положень. На сьогодні що роль та особливості функціонування державних підприємств у розвинутому ринковому середовищі зводяться до нижчевикладеного: – виключний розвиток тих видів діяльності і напрямів економіки, які відіграють провідну роль у забезпеченні відповідного рівня національної безпеки країни (оборонна промисловість, залізничний транспорт, зв'язок тощо); – заповнення тих ринкових ніш та напрямів задоволення соціальних потреб суспільства, в яких через низьку норму прибутку (або навіть повну неприбутковість) суб'єкти інших форм власності не бажають проводити підприємницьку діяльність, але ефективний суспільний розвиток не може бути забезпечений без відповідного задоволення цих соціальних потреб; – забезпечення національних інтересів за стратегічними напрямами виробництва, форма захисту від експансії іноземного капіталу; – вони є засобом впливу держави на негативні чинники розвитку економіки і подолання кризових умов цього розвитку завдяки можливостям більш жорсткого регулювання та координації господарських дій; – вони слугують впливовим інструментом регулювання цін на внутрішньому ринку, м'якого державного втручання у становлення цінової рівноваги з метою захисту уразливих верств населення; – забезпечення присутності держави в тих капіталомістких видах економічної діяльності, де приватний капітал через недостатній його обсяг не може забезпечити створення і застосування сучасних технологій [1].

При цьому, результати діяльності державних підприємств обумовили низку проблем, серед яких: – реалізація схем тінькової приватизації державного майна під прикриттям державних (національних) акціонерних та холдингових компаній; – передача державних пакетів акцій частини підприємств, включених до переліку об'єктів права державної власності, які не підлягають приватизації до складу державних акціонерних та холдингових компаній; – не кваліфікованість членів правління державними

підприємствами, які є державними службовцями; – слабкий внутрішній контроль на підприємствах; – відсутність типової корпоративної структури та цілей діяльності; – громіздка бюрократична процедура затвердження фінансових планів державних підприємств; – штучне зменшення частки держави у переданих керівництвом ряду акціонерних та холдингових компаній в управління державних пакетів акцій; – порушення фінансової та податкової дисципліни; – обмежена інформація про діяльність державних підприємств як для суспільства, так і для акціонерів; – відсутність перевірки державних підприємств зовнішніми аудиторами; – не налагоджена належним чином позовна робота підприємств щодо стягнення дебіторської заборгованості тощо [2, с. 77].

Основними проблемами, які необхідно вирішити для збереження, покращення управління та господарювання державних підприємств, є: відсутність сучасної стратегії розвитку державного сектору, сучасної концепції управління об'єктами державної власності та законопроектів щодо покращення управління державними підприємствами; розпорошеність та неузгодженість функцій органів управління державними підприємствами; використання неефективного управління в інтересах зацікавлених бізнес-груп для подальшого привласнення підприємств чи продажу; недостатнє фінансування та брак коштів на інноваційно-інвестиційний розвиток підприємств; недонадходження коштів від договорів оренди та дивідендів на державні корпоративні права; кримінальні рейдерські захоплення підприємств; непрозора та не відкрита система управління державними підприємствами [3, с. 10–11].

Для вирішення зазначених проблем, деякі автори пропонують здійснити на рівні держави такі заходи: розробити та прийняти загальну стратегію розвитку державного сектору до 2020 р., у т.ч. із розробленням короткострокових концепцій, програм та планів розвитку, в яких необхідно відобразити вирішення таких проблем, як: фінансово-економічна та незалежна економічна діагностика, механізм залучення коштів, публічні щорічні звіти, удосконалення менеджменту, захист державних інтересів (корпоративних прав), комплексна перевірка приватизованих об'єктів,

повернення об'єктів у державну власність тощо; чітко розмежувати функції, повноваження та відповідальність щодо отриманих результатів та наслідків; прийняти законопроекти щодо покращення управління держмайном, державними підприємствами та державними корпоративними правами, в яких необхідно відобразити: пільгові умови оподаткування збанкрутілих підприємств; їхньому державному захисті на стадії банкрутства; запобігання незаконному привласненні (зокрема рейдерських захоплень); захист прав дрібних акціонерів; недопущення продажу об'єктів тіншовим способом; відкриття можливостей для недержавних інвестицій (зокрема на умовах оренди, лізингу, концесії); захист державних корпоративних прав та державних пакетів акцій; збереження існуючих та повернення приватизованих тіншовим способом об'єктів у державну власність; запровадження механізму золотої акції; законодавче врегулювання діяльності ДХК, НАК та врегулювання питань щодо управління державною та комунальною власністю; врегулювати та оптимізувати надходження коштів до бюджету від оренди держмайна, концесії, лізингу, виплати дивідендів, податкових платежів [3, с. 10–11].

В цілому, шляхами вирішення проблем функціонування вітчизняних державних підприємств мають стати: – визначення конкретної частки державного майна та посилення контролю за її використанням; – вирішення питання доцільності функціонування непрацюючих підприємств шляхом проведення аналізу результатів роботи збиткових державних підприємств і акціонерних товариств, у статутних фондах яких державна частка перевищує 50%, та встановлення причин їх збитковості; розробка та прийняття Державної програми приватизації, яка б містила прозорі та ефективні способи продажу об'єктів різних груп; – введення системи мотивації менеджменту державних підприємств за результатами роботи; – проведення на державних підприємствах перевірок кваліфікованими і неупередженими аудиторами; – здійснення інвентаризації майна, що знаходиться у державних компаніях, та оцінка його ринкової вартості; – визначення чітких та обґрунтованих критеріїв віднесення підприємств до таких, що не підлягають приватизації; – вжиття заходів щодо подолання дебіторської

заборгованості компаній та відшкодування збитків державі за неповерненими кредитами; – розробка та законодавче закріплення показників ефективності державних підприємств, що працюють у ринкових умовах, до яких, крім суто фінансових показників, мають входити показники, що дають змогу оцінити міру досягнення поставлених суспільних цілей; – розробка державними підприємствами власних сайтів, де повинна міститися інформація щодо бізнес-цілей, стратегії розвитку та звіти щодо результатів їх досягнення (в т. ч. і нефінансових звітів); виклад інформації, яку вимагає законодавство (фінансові звіти, антикорупційна політика тощо) та інформації щодо основних нефінансових показників: права людини; трудові відносини, в т.ч. і середній розмір заробітної плати, заборгованість з виплати заробітної плати; відносини з громадою тощо; – впровадження на державних підприємствах стратегічного планування; – розробка заходів з охорони довкілля та проведення ефективної екологічної політики підприємства, оскільки переважна більшість державних підприємств відноситься до галузей: електроенергетики, транспорту, хімічної промисловості, машинобудування тощо [2, с. 78–79].

Разом з тим, вважається, що у багатьох випадках неефективна діяльність державних підприємств пов'язана із невдалим реформуванням, управлінням нових власників [3].

З огляду на зазначене доцільно звернути увагу на те, що Мінекономрозвитку опублікувало на своєму сайті (<http://www.me.gov.ua>) перелік офіційно затверджених Урядом документів, які сукупно представляють собою стратегічне бачення щодо поведіння з державними підприємствами у підпорядкуванні центральних органів влади. Так званий «тріаж» (від англ. triage – медичне сортування) визначає, які державні підприємства в довгостроковому періоді повинні залишитись у державній власності, бути передані в концесію, приватизовані або ж ліквідовані. Розроблена концепція є основою подальшого реформування сфери управління державною власністю та одним із зобов'язань, які Україна взяла на себе в рамках домовленостей із Міжнародним валютним фондом.

Реформа управління державними підприємствами реалізується зокрема відповідно до положень Стратегії підвищення

ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки (далі – Стратегія), що схвалена розпорядженням КМУ № 662-р від 27 травня 2015 р. [4].

Так, основною метою реформи є підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки, що буде досягнута шляхом: – посилення бюджетного нагляду; – розроблення основних засад державної політики управління суб'єктами господарювання (політика власності); – удосконалення корпоративного управління суб'єктами господарювання; – реструктуризації та реорганізації суб'єктів господарювання, а також прозорого та комплексного процесу приватизації.

Крім того, відповідно до Стратегії, основними заходами щодо підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки є:

- розроблення і впровадження основних засад політики власності, яка передбачає заходи щодо поліпшення корпоративного управління суб'єктами господарювання та чіткого розмежування функцій держави з управління об'єктами державної власності та регулювання ринку;

- посилення бюджетного нагляду за суб'єктами господарювання шляхом впровадження методології оцінки фіскальних ризиків, пов'язаних з діяльністю суб'єктів господарювання.

Вбачається, що у результаті проведення реформи буде досягнуто таких найбільш важливих результатів:

- забезпечення рівних умов діяльності на ринках, де суб'єкти господарювання конкурують з приватними компаніями, а отже, збільшення мотивації суб'єктів господарювання до підвищення своєї ефективності;

- підвищення рівня прозорості та підзвітності суб'єктів господарювання для забезпечення відповідального і раціонального використання об'єктів державної власності;

- поліпшення фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання і, як результат,

- збільшення доходів державного бюджету;

- підвищення якості послуг, що надаються суб'єктами господарювання населенню;

– досягнення позитивного впливу на національну економіку, бізнес-середовище та інвестиційний клімат.

Таким чином, в контексті зазначеного слід додати, що аналіз положень Стратегії підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки дозволяє виокремити та визначити зміст таких основних заходів:

1. **Визначення чітких цілей діяльності ДП**, які виступають передумовою результативної та ефективної діяльності.

2. **Посилення бюджетного нагляду**, що включає: визначення чіткої процедури проведення оцінки фіскальних ризиків; розвиток системи моніторингу фіскальних ризиків та звітності; аналіз процесу підготовки та виконання фінансових планів суб'єктів господарювання; визначення основних перешкод, а також надання рекомендацій щодо поліпшення процесу підготовки таких планів з метою вдосконалення управління фіскальними ризиками.

3. **Запровадження політики власності**, яка передбачає визначення мети і принципів управління суб'єктами господарювання, коротко-, середньо- та довгострокових цілей, стратегії, механізмів, які необхідно застосувати для досягнення таких цілей.

4. **Розвиток корпоративного управління** шляхом: корпоратизації; створення наглядових рад та інституту незалежних директорів, які повинні здійснювати ефективний нагляд за діяльністю відповідних суб'єктів господарювання.

5. **Узгодження інтересів керівництва та власників суб'єктів господарювання** шляхом відкритого і прозорого процесу відбору та призначення керівників та впровадження належних програм оплати праці керівництва суб'єкта господарювання; залучення висококваліфікованих управлінців із відповідним рівнем оплати їх праці, який повинен відповідати ринковому рівню.

6. **Реструктуризація**, процес якої включає: визначення підходів до реструктуризації деяких ДП, аналіз наявних суб'єктів господарювання з метою визначення подальших перспектив їх діяльності, зміна операційної діяльності та структури збиткових і неперспективних ДП; підготовка детальних планів реструктуризації суб'єктів господарювання, з якими пов'язані найбільші фіскальні ризики.

7. Приватизація, метою якої є підвищення соціально-економічної ефективності ДП та сприяння розвитку конкуренції та ін.

8. Підвищення рівня прозорості, яке досягатиметься посиленням вимог до: розкриття інформації суб'єктами господарювання; проведення аудиту фінансової звітності суб'єктів господарювання незалежними аудиторами.

Крім того, Стратегія визначає, що до заходів, які необхідно вжити для підвищення прозорості та відповідальності, належить опублікування суб'єктами господарювання на власних веб-сайтах такої інформації, яка не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом: річної та квартальної фінансової звітності за останні три роки; річних аудиторських звітів за останні три роки; резюме керівника та членів наглядової ради; річних звітів наглядової ради; рішень загальних зборів акціонерів (або органу управління для унітарних підприємств); списку посередників, що мають річну вартість укладених протягом одного року із суб'єктами господарювання контрактів більше ніж на 1 млн. гривень, яка визначається як загальна сума правочинів (продаж та/або закупівля).

9. Удосконалення процедури нагляду та управління іншими державними активами (у тому числі нерухомістю, якою управляють органи виконавчої влади), через інвентаризацію інших державних активів та можливість централізації управління найбільшими об'єктами нерухомості.

Висновки. Отже, підвищення ефективності діяльності державних підприємств є складним і комплексним процесом, який може здійснюватись за різними напрямками, реалізація яких залежить від багатьох факторів, основним з яких є вчасне та успішне виконання Плану заходів з реалізації Стратегії підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки.

При цьому, слід враховувати й те, що одним із ключових моментів є розуміння того, що результативна та конкурентноспроможна діяльність державних підприємств залежить від ефективності реалізації реформи управління державною власністю основними ключовими напрямками якої є: визначення чітких ці-

лей діяльності ДП; посилення бюджетного нагляду; запровадження політики власності; розвиток корпоративного управління; узгодження інтересів керівництва та власників суб'єктів господарювання; реструктуризація; приватизація; підвищення рівня прозорості; удосконалення процедури нагляду та управління іншими державними активами.

Питання пов'язані із з'ясуванням проблем функціонування державних підприємств та шляхів їх вирішення є складними та багатоаспектними і будуть досліджуватись у подальших наукових роботах.

1. Щербина В. І. *Організація управління державними підприємствами: стан та перспективи*. URL: [http://www.kdu.edu.ua/statti/2006-5-1\(40\)/135.pdf](http://www.kdu.edu.ua/statti/2006-5-1(40)/135.pdf) (дата звернення: 28.02.2018 р.).
2. Петришина Н. В. *Державні підприємства України: проблеми функціонування та шляхи їх вирішення* / Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2015. Вип. 30. С. 73–79.
3. Мотриченко В. М. *Державне підприємство в системі ринкових відносин* : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / В. М. Мотриченко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2010. 20 с.
4. *Стратегія підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки, схвалена розпорядженням КМУ № 662-р від 27 травня 2015 р.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/662-2015-%D1%80/print> (дата звернення: 28.02.2018 р.).

Махінчук В.М. Підвищення ефективності діяльності державних підприємств

У статті проаналізовано основні заходи щодо підвищення ефективності діяльності державних підприємств та їх складові. Охарактеризовані особливості функціонування державних підприємств крізь призму проблем, які необхідно вирішити для покращення їх діяльності.

Ключові слова: державне підприємство, ефективність діяльності, державний сектор економіки, негативні фактори функціонування, стратегія розвитку.

Махінчук В.Н. Повышение эффективности деятельности государственных предприятий

В статье проанализированы основные меры по повышению эффективности деятельности государственных предприятий и их составляющие. Охарактеризованы особенности функционирования государственных предприятий через призму проблем, которые необходимо решить для улучшения их деятельности.

Ключевые слова: государственное предприятие, эффективность деятельности, государственный сектор экономики, негативные факторы функционирования, стратегия развития.

Makhinchuk V.M. Increase Efficiency Of Activity Of The State Enterprises

The article analyzes the main measures to increase the efficiency of state enterprises and their components. Features of functioning of state enterprises are characterized through the prism of problems that need to be resolved in order to improve their activity.

The article analyzes the main measures to increase the efficiency of state enterprises and their components. Features of functioning of state enterprises are characterized through the prism of problems that need to be resolved in order to improve their activity.

The article analyzes the main measures to increase the efficiency of state enterprises and their components. Features of functioning of state enterprises are characterized through the prism of problems that need to be resolved in order to improve their activity.

Keywords: state enterprise, efficiency of activity, state sector of economy, negative factors of functioning, development strategy.

Погуць О.П.

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
РЕОРГАНІЗАЦІЇ СПОЖИВЧИХ
ТОВАРИСТВ**

УДК 347.191.1

Споживчі товариства в умовах сьогодення виступають активними учасниками цивільних правовідносин. На сьогодні останні активно вступають у реорганізаційні процеси, особливо проблемним виступає можливість їх перетворення в організаційно-правові форми підприємницьких юридичних осіб. Водночас положеннями ЦК України та профільними законами, якими регламентується правове становище споживчих товариств як організаційно-правової форми непідприємницьких юридичних осіб неякісно врегульовано особливості реорганізації досліджуваних юридичних осіб. Наведене обумовлює доцільність розкриття проблем реорганізації споживчих товариств, що й становитиме мету цієї статті.

Розпочнемо із аналізу правового забезпечення досліджуваних правовідносин у праві ЄС, зважаючи на необхідність адаптації чинного законодавства до нормативного забезпечення ЄС. Зокрема, таким є Регламент Ради ЄС від 22 липня 2003 року про

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Статут Європейського кооперативного товариства. Його особливістю є те, що він не використовує звичний для нас поділ юридичних осіб на підприємницькі та непідприємницькі. У Регламенті значна увага приділяється процедурі створення Європейського кооперативного товариства (далі – ЄКТ) шляхом злиття. Зокрема, визначається необхідність складення проекту умов злиття. Цей проект повинен включати: найменування та зареєстроване місцезнаходження кожного кооперативу, який бере участь у злитті, разом із найменуванням та місцезнаходженням, що пропонуються для ЄКТ; коефіцієнт обміну паїв у підписному капіталі; умови розподілу паїв ЄКТ; дату, з якої паї ЄКТ нададуть право участі в його прибутках, а також будь-які спеціальні умови, що впливатимуть на таке право; дату, з якої операції кооперативів, які беруть участі у злитті, для цілей бухгалтерського обліку, вважаються операціями ЄКТ; права, надані ЄКТ власникам паїв; форми захисту прав кредиторів кооперативів, які беруть участь у злитті; будь-які спеціальні переваги, надані експертам, які мають перевірити проект умов злиття, а також членам виконавчих, управлінських, наглядових або контролюючих органів кооперативів, які беруть участь у злитті; статут ЄКТ та ін. За необхідності проект умов злиття може включати інші відомості. Суттєвою гарантією є те, що даний проект має пройти перевірку одним або декількома експертами, що призначаються кооперативом та на основі її проведення має бути складено письмовий звіт для членів кооперативу.

Органи управління кооперативу, які беруть участь у злитті повинні скласти детальний письмовий звіт, який пояснює, а також обґрунтовує проект умов злиття з правової та економічної точки зору, та, зокрема, коефіцієнт обміну паїв. Передбачається опублікування проекту умов злиття в національному офіційному друкованому засобі масової інформації. Дана публікація має містити відомості про: вид, найменування, зареєстроване місцезнаходження кожного кооперативу, який бере участь у злитті; адресу місця або реєстру, в якому зберігаються статут та всі інші документи і відомості щодо кожного кооперативу, який бере участь у злитті, а також номер занесення в реєстр; зазначення заходів, запроваджених для реалізації прав кредиторів та членів відповід-

ного кооперативу, а також адреса, де можна безкоштовно отримати інформацію про такі заходи; найменування та зареєстроване місцезнаходження, що пропонується для ЄКТ; умови, які визначають дату, з якої злиття набере чинності [1].

Не опущено в Регламенті й права членів кооперативу, що зливається. Такий висновок зроблено виходячи із того, що член кооперативу, щонайменше за місяць, до скликання загальних зборів для вирішення питання стосовно злиття, має право знайомитися із такими документами: проектом умов злиття; річною фінансовою звітністю та звітами органів управління кооперативів, які беруть участь у злитті, за три попередні фінансові роки; звітом експертів про вартість паїв, які підлягають розподіленню в обмін на активи кооперативів, які беруть участь у злитті, або коефіцієнт обміну паїв; звітом виконавчого органу або органу управління кооперативу. Більше того, при виявленні бажання член кооперативу вправі отримати безкоштовно копії документів або витяги з них.

Встановлено двоступеневу процедуру перевірки законності злиття. На основі першої перевірки видається сертифікат, який посвідчує завершення усіх дій та вимог, необхідних для проведення злиття. З приводу наступної перевірки зазначається, що законність злиття має відстежуватися у рамках процедури, що стосується завершення злиття та формування ЄКТ, судом, нотаріусом або іншим уповноваженим органом держави-члена майбутнього місцезнаходження ЄКТ з метою перевірки законності цього аспекту злиття кооперативів [1].

Позитивним є те, що Регламентом детально і прозоро прописано процедуру злиття кооперативів. Міститься перелік відомостей, що, обов'язково, повинні бути вказані у проекті умов злиття, публікації про злиття, перелік документів з якими може знайомитися член кооперативу тощо. Звісно, нам варто використати ці прогресивні положення. Стосовно проекту умов злиття, можна провести паралель із передавальним актом та розподільчим балансом. Однак практично в жодному національному нормативному акті немає вказівки на відомості, які повинні бути відображені в них. Окрім уже цитованої норми ЦК України про те, що в них має вказуватися положення про правонаступництво

щодо майна, прав та обов'язків юридичної особи, інформацію про всіх кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання які, оспорується сторонами.

Національними основоположними актами в сфері кооперації є ЗУ «Про споживчу кооперацію» від 10. 04. 1992 р., ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17. 07. 1997 р. та ЗУ «Про кооперацію» від 10. 07. 2003 р.. У наведених нормативах документах питанню реорганізації присвячено всього-на-всього по одній статті, окрім того, перший Закон вміщує в одній нормі регламентацію не тільки реорганізації, але й ліквідації. Відповідно у ч.1 ст. 18 ЗУ «Про споживчу кооперацію» закріплено правову норму наступного змісту: «Реорганізація та ліквідація споживчого товариства провадиться за рішенням загальних зборів його членів або за рішенням суду, а в разі банкрутства - за рішенням господарського суду». З наведеного формулювання не до кінця зрозуміло, хто ж приймає рішення про реорганізацію: чи тільки Загальні збори його членів, чи таке рішення може прийняти і суд? Ми вважаємо, що прийняття рішення про реорганізацію має залишатися виключно за Загальними зборами. Таким чином вбачається, що реорганізація споживчого товариства повинна здійснюватися у добровільному порядку.

Ст. 11 ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлюється своєрідне імперативне правило, адже нею передбачається, що сільськогосподарський обслуговуючий кооператив може бути реорганізовано лише в інший сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, а кооперативне об'єднання – в інше кооперативне об'єднання. При цьому визначено, що дане рішення приймається Загальними зборами.

У розрізі цього питання, не зайвим буде зауважити, що у цивільистичній доктрині уже є певні напрацювання з цього приводу. Зокрема, Гайдаржи Х.А. зазначає, що правове регулювання реорганізації сільськогосподарських переробних кооперативів має суттєві особливості, які обумовлені законодавчими приписами та обмеженнями. По-перше, авторка стверджує, що реорганізація сільськогосподарського переробного кооперативу не може бути проведена шляхом перетворення, що передбачає зміну ор-

ганізаційно – правової форми. Вона відстоює позицію, згідно з якою, сільськогосподарський переробний кооператив може бути реорганізований в будь-який інший вид сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу (заготівельно-збутовий, постачальницький, сервісний тощо), проте не вправі реорганізовуватися у господарське товариство чи навіть у сільськогосподарський виробничий кооператив, адже він не є окремою організаційно - правовою формою. Дослідниця робить висновок, що інші варіанти перетворення сільськогосподарського переробного кооперативу будуть неможливими до того моменту поки він не буде визнаним окремою організаційно – правовою формою. Єдиним можливим шляхом реалізації такого плану є двоступенева процедура: 1) ліквідація існуючого сільськогосподарського кооперативу; 2) створення нової юридичної особи в потрібній організаційно – правовій формі. По – друге, дослідниця виключає й такі форми реорганізації, як поділ та виділ. Гайдаржи Х. А. робить цей підсумок виходячи із буквального тлумачення відповідної норми Закону, адже нею передбачено, що в результаті реорганізації створюється сільськогосподарський обслуговуючий кооператив в одному числі. Авторка стверджує, що така ситуація є необґрунтованим обмеженням прав сільськогосподарських переробних кооперативів і може бути частково виправлена шляхом внесення змін у ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію» [2, с. 271]. Таку позицію доцільно підтримати. Разом з тим, досить дискусійним є твердження дослідниці щодо можливості визнання сільськогосподарського переробного кооперативу окремою організаційно – правовою формою. Це, на нашу думку, є апріорі, неможливим у зв'язку із тим, що даний вид юридичної особи не володіє значною специфікою, яка би вказувала на потребу визнання її окремою організаційно – правовою формою. Самостійною організаційно – правовою формою виступає споживче товариство, яке об'єднує окремі види. Вбачається логічним встановлення можливості реорганізації між видами окремої організаційно – правової форми без обмежень. При цьому доцільним є внесення відповідних змін у ч.1 ст. 108 ЦК України. Якщо взяти до уваги можливість безперешкодного перетворення товариства з обмеженою відпові-

дальністю на товариство з додатковою відповідальністю або акціонерне товариство, які виступають видами однієї організаційно – правової форми, то можна стверджувати, що так само і може відбуватися перетворення і між видами споживчого товариства.

У ст. 28 ЗУ «Про кооперацію» закріплено норму згідно з якою рішення про реорганізацію кооперативу приймається Загальними зборами членів кооперативу, у порядку визначеному законодавством та статусом кооперативу. Також перелічено можливі шляхи реорганізації: злиття, приєднання, поділ, виділ та перетворення. Встановлено, що у випадку реорганізації права та обов'язки кооперативу переходять до його правонаступників. Ст. 15 зазначеного нормативно-правового акту визначає необхідність прийняття рішення про реорганізацію кваліфікованою більшістю (не менш як 75 % членів кооперативу присутніх на Загальних зборах). Для прикладу законодавство Німеччини «Про виробничі та господарчі кооперативи» визначає необхідною для прийняття такого рішення більшість голосів, яка складає не менше $\frac{3}{4}$ поданих голосів, а Закон Республіки Казахстан «Про споживчий кооператив» визначає рішення як таке, що прийняте, у тому випадку коли за нього проголосувало більше половини членів, що присутні на зборах [3, с. 130].

Якщо з тлумачення відповідної норми ЗУ «Про споживчу кооперацію» не зовсім ясно хто приймає рішення про реорганізацію, то з аналізу правових норм ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію» та ЗУ «Про кооперацію» чітко зрозуміло, що це Загальні збори. Відтак можна стверджувати, що ч. 1 ст. 11 ЗУ «Про споживчу кооперацію» має бути редагована таким чином, щоб її тлумачення не мало під собою подвійного змісту. Та й взагалі вбачається логічним, щоб регламентація реорганізації та ліквідації здійснювалася окремими статтями.

Окрім того, у ст. 28 ЗУ «Про кооперацію» визначено, що реорганізація здійснюється у порядку визначеному законом та статутом кооперативу. Ми вже аналізували законодавчі положення ЦК України та ЗУ «Про юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадські формування» стосовно реорганізації громадських об'єднань. Вони є аналогічними і для споживчих товариств.

Спеціальні законодавчі акти в сфері кооперації також досліджено. На основі проведеного наукового пошуку можна стверджувати, що такого законодавчого регулювання недостатньо.

Слід звернутися і до установчих документів кооперативу, можливо, саме в локальних актах діяльності процедура реорганізації врегульована детальніше. Статутом обслуговуючого кооперативу «Перша станція» встановлено, що реорганізація (злиття, приєднання, поділ, перетворення та виділення) може бути проведена за рішенням Загальних зборів членів кооперативу [4].

Статут авто гаражного кооперативу «Бобік» також передбачає, що рішення про реорганізацію приймають Загальні збори. Закріплено положення, що реорганізація проводиться згідно із чинним законодавством та статутом кооперативу. При реорганізації всі права та обов'язки кооперативу переходять до правонаступників [5].

Статутом обслуговуючого кооперативу «Житлово-будівельний кооператив» визначено, що він може реорганізовуватися в підприємства інших форм господарювання відповідно до законодавства України [6]. З такого формулювання випливає, що засновники даного кооперативу встановили можливість реорганізації не тільки в інші види споживчих товариств, але і в підприємницькі юридичні особи. Аналогічне формулювання міститься і в Примірному Статуті сільськогосподарського виробничого кооперативу затвердженому Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 08 січня 2014 року № 1 [7]. Проте якщо за статутними положеннями обслуговуючий кооператив «Житлово-будівельний кооператив» є непідприємницьким та не має на меті отримання прибутку для наступного розподілу між учасниками, то другий таким не є.

Натомість у Примірному Статуті сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу затвердженому Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 21 травня 2013 року № 315 вказується на неможливість такої реорганізації, адже визначено, що кооператив за рішенням Загальних зборів може бути реорганізовано тільки в інший кооператив [8]. Проте на практиці даний принцип не дотримується. Наведене підтверджу-

ється Статутом сільського обслуговуючого кооперативу «Трітон». Так, п. 17. 1 встановлено, що кооператив за рішенням Загальних зборів може реорганізовуватися в підприємства інших форм господарювання [9, с. 9]. Окреслене свідчить про декларативний характер примірнього статуту, і хоча, його положення є диспозитивними, а засновники самі обирають використовувати його, чи ні, хотілося б висловити тезу про те, що все таки примірний установчий документ мав би бути більш близьким до практики.

З усіх аналізованих нами установчих документів кооперативних товариств в Статуті гаражного кооперативу «Залізничник – Бориспіль» процедура реорганізації приписана чи не найдетальніше. Так, Статутом останнього встановлено, що реорганізація кооперативу проводиться за рішенням Загальних зборів, прийнятим одноголосно всіма членами кооперативу. Окрім того, зазначається й те, що для проведення реорганізації, рішенням Загальних зборів створюється комісія з реорганізації з числа членів кооперативу. Комісія з реорганізації розробляє план реорганізації, складає розділовий баланс та представляє ці документи на затвердження Загальним зборам [10].

На основі наведеного можна стверджувати, що в установчих документах споживчих товариств порядок реорганізації також не є належно визначеним. В основному, в статутах споживчих товариств, міститься відсилочна норма до чинного законодавства. Однак, у зв'язку із проведеним дослідженням національних нормативно – правових актів в сфері кооперації, також можна вести мову про те, що належний стан правового забезпечення реорганізації споживчих товариств, на разі, відсутній.

З метою удосконалення чинного законодавства в досліджуваній сфері слід проаналізувати правові акти інших держав. Так, Ст. 39 Закону Республіки Таджикистан «Про кооперації» встановлює, що реорганізація кооперативу може бути проведена за рішенням Загальних зборів членів кооперативу, яке приймається не менше як $\frac{3}{4}$ голосів присутніх на Загальних зборах членів кооперативу. Передбачено, що кооператив може бути перетворений в підприємницьке товариство або спільноту, однак для цього є необхідною одноголосна згода всіх членів кооперативу. З окрес-

леного вище можна зрозуміти, що згідно цього законодавства кооператив вправі реорганізуватися не тільки в інші види кооперативу, але й інші непідприємницькі товариства та й, крім того, і в підприємницькі. Однак для перетворення у підприємницьке товариство чи спільноту висуваються суворіші вимоги в частині необхідної кількості голосів для такого перетворення. Відтак, при такому перетворенні, потрібною є одногосна згода усіх членів кооперативу, а не тільки тих які присутні на Загальних зборах.

П. 2 цитованої статті гласить про те, що при реорганізації кооперативу складається акт передачі або розподільчий балансовий звіт, який має містити положення про правонаступництво по всіх зобов'язаннях реорганізованого кооперативу у відношенні всіх його кредиторів та боржників. Акт передачі або розподільчий балансовий звіт підлягає затвердженню Загальними зборами членів кооперативу і передається в орган, який здійснює державну реєстрацію для державної реєстрації новоствореного кооперативу або для внесення змін і доповнень в Єдиний державний реєстр юридичних осіб та індивідуальних підприємців [11]. Власне така процедура здійснення дій для реорганізації є типовою і в Україні, але ми навели її з тією метою, щоб підтвердити необхідність врегулювання порядку реорганізації шляхом закріплення основоположних норм в спеціальному законодавстві. У підставі наведеного, стверджуємо, що зазначений досвід має бути використаний і в нашій державі.

Досліджуючи особливості реорганізації споживчих товариств не можна оминати увагою судову практику. Так, 25. 07. 2013 року Корольовський районний суд м. Житомира розглядав позов до Малинського споживчого товариства про визнання Загальних зборів від 05. 08. 2009 року та змін до Статуту недійсними, а прийнятих на Загальних зборах рішень недійсними. Позивачі стверджували, що вони будучи членами Малинського споживчого товариства не були повідомленні про проведення Загальних зборів, на яких було обрано голову правління та затверджено зміни до статуту товариства. Крім того, позивачі наполягали на визнанні незаконними дій голови правління Малинського споживчого товариства про надання 12. 10. 2011 року державному реєстратору

пакету документів про припинення цього споживчого товариства шляхом реорганізації в ТОВ «Малинське споживче товариство». Суд розглянувши справу по суті прийшов до висновку, що Загальні збори Малинського споживчого товариства які проводилися 05. 08. 2009 року проведено з порушенням статуту товариства та ЗУ «Про споживчу кооперацію». В частині визнання незаконними дій голови правління, стосовно реорганізації споживчого товариства, суд зазначає, що йому не надані достатні докази щодо подання пакету документів державному реєстратору. Та, попри це, суд у задоволенні позову відмовив у повному обсязі. Причиною цього стало те, що рішення від 05. 08. 2009 року було скасовано Загальними зборами товариства 18. 11. 2011 року. Таким чином предмет спору був відсутній [12]. Проте, на цьому розгляд спірних моментів не завершився, адже на рішення суду першої інстанції була подана апеляційна скарга. Апеляційний суд Житомирської області 18. 10. 2013 року розглянувши апеляційну скаргу скасовує судові рішення першої інстанції ухвалюючи нове рішення про відмову в задоволенні позову [13]. Потрібно підсумувати, що рішення суду першої та апеляційної інстанцій не надто різняться. Вважаємо, що наявність таких спірних ситуацій є наслідком не належного правового забезпечення питання реорганізації споживчих товариств.

Ще одна справа, яка набула значного розголосу, стосується Березнянського споживчого товариства. Зокрема, в сучасній періодиці містяться публікації про те, що дане споживче товариство порушує права своїх членів (не надає правдивої інформації про свою господарську діяльність, відмовляє пайовикам у наданні установчих документів для ознайомлення, не допускає до роботи новообраного правління тощо). Між ним, заслуговує уваги і той факт, що пайовики стурбовані питанням можливого перетворення Березнянського споживчого товариства на товариство з обмеженою відповідальністю. Учасників споживчого товариства хвилюють наступні питання: «Хто, в такому випадку, виступатиме засновником?», «Хто має право на прибуток та яка роль пайовиків?» [14]. Планованого перетворення, якого не бажали пайовики, не відбулося. Це твердження впливає із даних Єдиного держав-

ного реєстру юридичних осіб фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, позаяк організаційно – правова форма цієї юридичної особи і надалі є споживчим товариством [15].

Як у випадку із Малинським споживчим товариством, так само із Березнянським пайовики негативно ставляться до можливості перетворення у підприємницьку юридичну особу. Така тенденція, вважаємо, зумовлена відсутністю належного правового врегулювання порядку реорганізації споживчих товариств. Особливо учасників хвилює питання про юридичну долю їхніх паїв при перетворенні у підприємницьку юридичну особу. Можливий варіант вирішення цієї ситуації пропонує Зеліско А. В., яка зазначає, що здійснення обміну об'єктів права власності учасників товариства визначено Положенням про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про їх емісію під час реорганізації товариства, прийнятою Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. І попри те, що дане положення покликане врегульовувати реорганізацію господарських товариств, безпосередньо порядок обміну об'єктів права власності може застосовуватися і до інших форм юридичних осіб, включаючи і тих для учасників, яких є властивою наявність об'єктів права власності та майнових прав [16 , с. 129]. Тобто, керуючись даним Положенням можна визначити порядок обміну об'єктів права власності членів споживчого товариства – паїв на акції чи частки в статутному фонді господарського товариства. Для цього товариство повинно здійснити оцінку належних його членам паїв. Реалізація такого обміну здійснюється шляхом видачі засновникам письмового зобов'язання про надання відповідної кількості акцій або часток у статутному фонді товариства. Видача засновникам такого письмового зобов'язання виступає тимчасовим засобом закріплення права на акції чи на частку в статутному фонді товариства. Після реєстрації новоствореної особи відбувається відповідний обмін письмових зобов'язань на акції або частки в статутному фонді товариства [16 , с. 135]. Слід підтримати позицію про те, що такий порядок обміну доцільно закріплювати у статуті товариства.

Однак врегулювання потребує не тільки порядок обміну паїв, але й ряд інших питань. До них, зокрема, відносяться окремі осо-

бливості проведення реорганізації. У цьому напрямі, вважаємо, доцільним використання європейського законодавства. Взнявши за основу основні засади Регламенту Ради ЄС від 22 липня 2003 року про статут Європейського кооперативного товариства можна говорити про вдосконалення законодавчого та статутного регулювання. Відтак, потрібно нормативно закріпити положення про потребу складення проекту реорганізації, який повинен вміщати основні засади реорганізації. Окрім того, орган управління кооперативу має скласти звіт, у якому мають знайти пояснення та обґрунтування умови проекту реорганізації. Також, ще одним механізмом спрямованим на забезпечення прав учасників юридичної особи, яка буде реорганізовуватися, в перспективі, може бути встановлення здійснення перевірки проекту умов реорганізації експертами. Можна висловити припущення, що ними вправі бути самі учасники юридичної особи, які володіють відповідними знаннями. Після проведення такої перевірки варто скласти звіт, а потім ознайомити з ним учасників кооперативу. Регламентом встановлено обов'язок публікації проекту умов реорганізації у засобах масової інформації. В національному правовому порядку, також, визначено потребу публікації інформації про реорганізацію юридичної особи. Важливим є надання повного доступу учасникам юридичної особи до перерахованих документів, який проявляється у їх можливості завчасно ознайомлюватися із ними, робити копії та витяги із них. Законодавче встановлення схожого механізму, з наступною його інтерпретацією в статуті юридичних осіб, може зменшити існування спірних ситуацій пов'язаних із реорганізацією юридичної особи.

Ще одним важливим аспектом, на аналізі якого, слід зупинити свою увагу є можливість реорганізації споживчого товариства у підприємницьку юридичну особу. Кучеренко І. М. зазначає, що перетворення непідприємницьких юридичних осіб у підприємницькі можливе лише у випадку, коли члени (учасники) непідприємницьких юридичних осіб мають певні майнові права, наприклад, право на отримання майна у випадку ліквідації цих юридичних осіб чи право на пай у непідприємницьких кооперативах [17, с. 364]. Аналогічну позицію займає і Зеліско А.В.

Зокрема, дослідниця стверджує, що споживчі товариства вправі перетворюватися у підприємницькі товариства, адже між споживчим товариством та його учасниками наявний майновий зв'язок. Окрім того, авторка стверджує й те, що споживчі товариства можуть перетворюватися у непідприємницькі юридичні особи, проте тільки в ті між якими наявний майновий зв'язок між юридичною особою та членами такого товариства [18, с. 14]. За необхідне, вважаємо, підтримати висловлений підхід.

Про те, що об'єктивною вимогою сучасності є надання права споживчим товариствам на перетворення у підприємницькі юридичні особи, свідчить факт наявності випадків можливої реорганізації, як у випадку з Малинським та Березнянським споживчими товариствами. Такої негативної реакції на можливість перетворення у підприємницьку юридичну особу, на нашу думку, можна уникнути встановивши прозорий механізм перетворення. Пріоритетним при цьому мають виступати інтереси пайовиків, їм необхідно надати законодавчу гарантію того, що їхні паї не будуть втрачені, а відповідним чином «перетворені» в акції чи частки в статутному капіталі. За таких умов, пайовики, мабуть, не будуть проти реорганізації, адже вони зможуть отримати більший прибуток ставши учасником підприємницької юридичної особи.

1. Регламент Ради ЄС від 22 липня 2003 року про статут Європейського кооперативного товариства. URL: old.minjust.gov.ua/file/32708.docx
2. Гайдаржи Х. А. Правові особливості реорганізації сільськогосподарського переробного кооперативу. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 269-272.
3. Зеліско А. В. *Правовий статус споживчих товариств* : монографія. Івано-Франківськ, Сімик, 2011. 184 с.
4. Статут обслуговуючого кооперативу «Перша станція». URL: https://pervaya.io.ua/s2375255/ustav_kooperativa
5. Статут авто гаражного кооперативу «Бобік». URL: <http://pomichnyk.org/dlya-yurydychnyh-osib/derzhavna-rejestratsiya/statut-harazhnoho-kooperatyvu.html>
6. Статут обслуговуючого кооперативу «Житлово-будівельний кооператив». URL: http://investor182.at.ua/GSK/STATYT_JSK_INSAIT_PDF.pdf

7. *Примірний Статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу затверджений Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 08 січня 2014 року № 1.* URL: <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=11261>
8. *Примірний Статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу затвердженому Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 21 травня 2013 року № 315.* URL: <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=6920>
9. *Статут сільського обслуговуючого кооперативу «Трімон».* URL: <http://bashtanka.mk.gov.ua/store/files/1407141723.pdf>
10. *Статут гаражного кооперативу «Залізничник - Бориспіль».* URL: <http://nauch.com.ua/sport/73561/index.html>
11. *Закон Республіки Таджикистан «Про кооперативи» від 22. 07. 2013 року № 991.* URL: <http://www.icnl.org/research/library/files/Tajikistan/coop.pdf>
12. *Рішення Корольовського районного суду м. Житомира № 296/191/12-ц 2/296/71/13 від 25. 07. 2013 року.* URL:
13. *Рішення Апеляційного суду Житомирської області від 13. 10. 2013 року.* URL:
14. *Сахненко Олександр В Менській райспоживспілці черговий скандал. Березнянське СТ порушує права своїх членів. Чернігівщина. Події і коментарі. 10. 02. 2014 року.* URL: <http://pik.cn.ua/7901/v-menskiy-rayspozhivspiltsi-chergoviy-skandal-bereznyanske-st-porushue-prava-svoyih-chleniv/>
15. *Дані Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. Безкоштовний запит. Детальна інформація про юридичну особу.* URL: <https://usr.minjust.gov.ua/ua/freesearch>
16. *Зеліско А. В. Правовий статус споживчих товариств : монографія. Івано-Франківськ, Сімік, 2011. 184 с.*
17. *Кучеренко І. М. Організаційно – правові форми юридичних осіб приватного права : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Ірина Миколаївна Кучеренко. – К., 2004. – 468 с.*
18. *Зеліско А. В. Правовий статус споживчих товариств : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Київ, 2008, 24 с.*

Погуть О. П. Теоретико-правові аспекти реорганізації споживчих товариств

У статті досліджуються правові проблеми щодо реорганізації споживчих товариств як організаційно-правової форми невідприємницьких юридичних осіб. Автор висловлює власне бачення стосовно розвитку цивільного законодавства України в частині окреслення нормативного регулювання реорганізації споживчих товариств.

Ключові слова: невідприємницька юридична особа, споживче товариство, реорганізація.

Погуть А. П. Теоретико-правовые аспекты реорганизации потребительских товариществ.

В статье исследуются правовые проблемы по реорганизации общественных объединений как организационно-правовой формы непредпринимательских юридических лиц. Автор выражает собственное видение по развитию гражданского законодательства относительно нормативного регулирования реорганизации потребительских товариществ.

Ключевые слова: некоммерческое юридическое лицо, потребительское товарищество, реорганизация.

Pogut O. P. Theoretical and legal aspects of reorganization of cooperative societies

This article is devoted to the legal description of the reorganization of public associations as a nonprofit organization. Author of article explores the problems issued of legal regulation of the procedure of the reorganization of public associations. On the base of analysis was made suggestions about improvement the provisions of Civil Code of Ukraine and Law on «Cooperative societies».

The external economic and legal conditions of activities of juridical persons of private law in connection with the desire of Ukraine to enter the European Joint Society require cardinal revising of the all regulations of the legislation that determine the legal status of cooperative societies.

Keywords: non-for-profit legal person, cooperative societies, reorganization.

Саветчук В. М.

**ПОРЯДОК ЗЛИТТЯ ГОСПОДАРСЬКИХ
ТОВАРИСТВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА
ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

УДК 347

Постановка проблеми. В силу розвитку ринкових відносин в Україні, засновники (учасники) господарських товариств стикаються із необхідністю оперативного реагування на зміни економічної кон'юнктури, і, зважаючи на це, популярності на-

бувають механізми злиття та приєднання як форми консолідації, укрупнення бізнесу. Незважаючи на явне економічне забарвлення категорій «злиття» та «приєднання», власне механіка цих процесів перебуває в юридичній площині. У зв'язку із відсутністю детальних нормативних положень, які б регламентували порядок злиття, розгляд процедурних аспектів при реалізації злиття юридичних осіб викликає особливий науковий інтерес.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Окремі теоретичні питання, які стосуються інституту реорганізації в загальному, та проблемні аспекти власне злиття як однієї із форм реорганізації юридичної особи, у своїх працях досліджували такі вітчизняні науковці як: Л.В. Сіщук, А.В. Зеліско, С.В. Дяченко, Ю.М. Юркевич, Є.П. Коломієць-Людвіг, Н.І. Шевченко, В.В. Рябота, Н.В. Щербакова, В.В. Черевко, О.Р. Кібенко, С.В. Вербов, Д.В. Жеков, Ю.М. Жорнокуй, О.М. Загребельний та ін.

Метою статті є комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів порядку злиття господарських товариств з позиції вітчизняної доктрини та законодавства.

Перш за все, слід відзначити, що такий ключовий нормативно-правовий акт у сфері регулювання створення, діяльності та припинення юридичних осіб, як Цивільний кодекс України не дає легального визначення поняттям «злиття» та «приєднання», а лише вказує на їх належність до форм реорганізації юридичної особи та в окремих статтях обмежено розкриває порядок їх здійснення [9, с. 107].

Процедурні питання реорганізації юридичних осіб носять комплексний характер, оскільки правовідносини, які виникають з цього приводу, регулюються різними нормативно-правовими актами. Зокрема, окремі аспекти здійснення реорганізації юридичних осіб, в тому числі і злиття, регламентуються нормами Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Податкового кодексу України, Кодексу законів про працю, Законів України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»,

«Про захист економічної конкуренції», Рішення Національної комісії цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Порядку здійснення емісії та реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, які створюються шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення або до яких здійснюється приєднання» та іншими нормативно-правовими актами. Також слід відзначити, що спеціальні закони можуть встановлювати певні особливості щодо порядку реорганізації окремих юридичних осіб (наприклад, щодо реорганізації банків).

Слід відзначити, що сама послідовність дій щодо здійснення злиття юридичних осіб визначається у нормативно-правових актах через такі категорії як «порядок» (ст. 107 Цивільного кодексу України) та «процедура (ч. 6 ст. 83 Закону України «Про акціонерні товариства»)). Перш ніж перейти до безпосереднього дослідження теоретичних та практичних аспектів злиття господарських товариств, доцільно проаналізувати сутність зазначених категорій.

Згідно визначення, яке дає український академічний тлумачний словник, порядок – це стан коли все робиться і виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил, певна упорядкованість [3, с. 374]. У словнику синонімів української мови зазначається, що порядок – це розміщення чогось, послідовність чого-небудь, а процедура – офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання, оформлення чогось [4, с. 296]. В свою чергу, Ю.С. Шемшученко відзначає, що під терміном «порядок» слід розуміти певним чином урегульований стан суспільних відносин. Даний термін використовується також у назвах відповідних нормативно-правових актів, їх розділів, статей тощо у значенні процедури, механізму реалізації повноважень, прав і обов'язків, вчинення дій з боку суб'єктів правовідносин [17, с. 402].

Поняття «процедура» є багатогранним за своїм змістом і може вживається в різних смислах та контекстах. О. Ф. Скакун у підручнику «Теорія держави та права» поняття «процедура» пов'язує із такими юридичними явищами: по-перше, правотворчий процес, під яким слід розуміти систему взаємозалежних про-

цедур (стадій) при ухваленні, зміні як законів, так і підзаконних актів [11, с. 297]; по-друге, законодавчий процес – це процедура ухвалення закону, яка складається з певних стадій – самостійних, логічно завершених етапів і організаційно-технічних дій [11, с. 317]; по-третє, правозастосування - це здійснювана в процедурно-процесуальному порядку владна-організуюча діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, яка полягає в індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права [11, с. 389]. В свою чергу, Ю.Ю. Басова відзначає, що той факт, що процедура дуже вдало підходить для регулювання відносин, в яких особливо важливою є формальна визначеність, визначає її важливе місце у механізмі правового регулювання [1, с. 121].

Отже, за своїм етимологічним змістом термін порядок рівноцінний поняттю «процедура». Зважаючи на це, поняття порядок і процедура слід розглядати як синоніми, тобто, як послідовність певних дій для досягнення правового результату.

Звертаючись до нормативно-правової бази, слід відзначити, що загальні положення реорганізації юридичних осіб закріплені в Цивільному кодексі України, зокрема, у ст.ст. 104-107. На підставі аналізу зазначених правових норм, можна стверджувати, що ЦК України виділяє п'ять етапів: 1) прийняття учасниками або органом, уповноваженим на це установчими документами, рішення про злиття; 2) повідомлення органу, що здійснює державну реєстрацію, про прийняття рішення про злиття (ч. 1 ст. 105); 3) розгляд комісією з реорганізацією вимог кредиторів у порядку та в строк, які встановлюються учасниками юридичної особи або органом, що прийняв рішення про злиття (ч. 3 ст. 105); 4) складання та затвердження учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про її припинення, передавального акта (ч. 2 ст. 107); 5) внесення до єдиного державного реєстру запису про припинення та державна реєстрація нової юридичної особи [12]. У зв'язку із особливостями правового регулювання емісії та обігу акцій, які закріплюються національним законодавством про цінні папери та фондовий ринок, процедура злиття акціонерних товариств складніша. Так, наприклад, Закон України «Про акціонерні

товариства» у ст. 83 передбачає 17 етапів, які складають процедуру злиття акціонерних товариства [6]. В свою чергу, у Положенні про особливості реорганізації банку за рішенням його власників, затвердженому Постановою Національного банку України № 189 від 27.06.2008 р. вказується, що процедура злиття банків складається із 28 етапів [8].

У зв'язку із відсутністю чіткої законодавчої регламентації порядку здійснення реорганізації юридичної особи, ця проблема неодноразово привертала увагу представників наукової доктрини цивільного та господарського права. Аналізуючи порядок здійснення реорганізації, Л.В. Сіщук відзначає, що такий вид припинення юридичної особи складається з кількох етапів, кожен з яких має самостійне юридичне значення, що в сукупності призводять до припинення та/або виникнення юридичної особи (юридичних осіб) – правонаступника (правонаступників) та забезпечують правонаступництво [10, с. 35].

Вітчизняний науковець Ю.М. Юркевич виділяє три етапи реорганізації юридичної особи: 1) початковий етап, пов'язаний з прийняттям рішення засновників (учасників) юридичних осіб (або органу юридичної особи, уповноваженої на це установчими документами), відповідних органів державної влади або суду про злиття, приєднання, поділ або перетворення; 2) етап діяльності спеціально створеного органу – комісії з припинення юридичної особи, результатом якого є складання передавального акта або розподільчого балансу; 3) завершальний етап припинення юридичних осіб з правонаступництвом, цивільно-правовим наслідком якого є державна реєстрація новоутвореної юридичної особи (юридичних осіб) (або внесення відповідних змін до установчих документів правонаступника у разі приєднання) та виключення з Єдиного державного реєстру юридичної особи-правопередника (правопередників) [18, с. 7].

В свою чергу В.В. Черевко, досліджуючи інститут реорганізації крізь призму процедури створення юридичної особи, виділяє наступні етапи реорганізації: 1) прийняття рішення про реорганізацію; 2) повідомлення органів державної реєстрації про те, що юридична особа знаходиться в процесі припинення, шляхом

реєстрації рішення про припинення (виділ); 3) публікація відомостей про факт знаходження юридичної особи в процесі припинення (виділу); 4) внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи; 5) виявлення кредиторів (в тому числі й учасників юридичної особи), розрахунки з ними (відхилення вимог кредиторів) та складання передавального акту (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчого балансу (у разі поділу; затвердження передавального акту та розподільчого балансу здійснюється учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про її припинення; 6) легітимація установчих документів; 7) державна реєстрація припинення та створювання юридичних осіб [13, с. 12].

У своєму дослідженні щодо правового регулювання припинення господарських товариств шляхом реорганізації, Н.І. Шевченко відзначає, що при припиненні господарських товариств шляхом реорганізації необхідно виділити два етапи: 1) попередній, що передує прийняттю рішення про реорганізацію господарського товариства; 2) власне реорганізація, що триває з моменту прийняття рішення про реорганізацію до моменту її завершення, що забезпечить врахування інтересів господарських товариств-учасників цієї процедури протягом усього періоду її проведення [14, с. 16]. В цьому контексті слід відзначити, що доволі прогресивною є пропозиція Н.І. Шевченко щодо вирішення проблеми ефективної комунікації та координації на попередньому між товариствами, які беруть участь у злитті, шляхом створення координаційної ради. Така рада за своєю суттю представлятиме тимчасовий (на період проведення реорганізації) колективний орган, що утворюватиметься товариствами, які беруть участь у реорганізації, задля координації дій, до яких вони вдаються під час підготовки та здійснення цієї процедури, розроблення та попереднього узгодження між товариствами – учасниками реорганізації дій, рішень, документів, що опосередковують злиття чи приєднання товариств [15].

В свою чергу, Є.П. Коломієць-Людвіг відзначає, що процедура злиття та поглинання складається із загальних та спеціальних (індивідуальних) стадій (етапів) реалізації злиття та поглинання, які у свою чергу автор пропонує розрізняти за їх характером: вони можуть бути обов'язковими для здійснення (проходження) та додатковими або допоміжними (опційними). На думку автора загальні (базові) етапи є однаковими, спільними для учасників злиття та поглинання і включають дії, що є типовими і для процесу злиття, і для процесу поглинання, а саме: вибір об'єкта злиття та поглинання; проведення сторонами попередніх переговорів; здійснення повної належної перевірки (due diligence); визначення основних структурних елементів угоди; розробка і підписання документів; практична реалізація угоди. В свою чергу спеціальні (індивідуальні) стадії (етапи) реалізації злиття та поглинання визначаються: а) масштабами угоди; б) організаційно-правовою формою та сферою діяльності учасників; в) обраним способом інтеграції (злиття чи поглинання) та їх механізмами (консолідація або приєднання; придбання активів, корпоративних прав чи боргів); д) способом фінансування інтеграції [5, с. 9].

На думку С.В. Дяченко порядок проведення реорганізації господарської організації шляхом злиття можна поділити на такі періоди: 1) приймається рішення про реорганізацію обома сторонами даного процесу. Проводяться збори засновників нового підприємства, на яких на основі прийнятих рішень про реорганізацію приймається рішення про створення нового підприємства: вибирається організаційно-правова форма та форма власності нової юридичної особи; затверджуються установчі документи, розмір статутного фонду, склад засновників; визначається розмір часток засновників у статутному фонді; визначаються керівні органи новоствореної в результаті злиття юридичної особи; 2) здійснюється державна реєстрація новоствореної господарської організації; 3) здійснюється підписання передаточного акта; 4) ліквідуються господарські організації, що реорганізувалися [2, с. 87-89].

Н.В. Щербакова, досліджуючи договірний порядок злиття та приєднання господарських товариств, відзначає, що поряд-

док укладання реорганізаційних договорів складається з двох стадій: 1) підготовка проекту договору та його узгодження між уповноваженими органами товариств, яка включає наступні дії: а) переддоговірна робота уповноважених органів; б) підготовка уповноваженим органом кожного товариства для учасників (акціонерів) роз'яснень щодо умов проекту договору; в) отримання уповноваженим органом кожного товариства висновку незалежного експерта з приводу умов договору; 2) прийняття загальними зборами учасників (акціонерів) кожного товариства рішення про реорганізацію та затвердження договору про злиття чи договору про приєднання [16, с. 10].

Аналізуючи практичні аспекти проведення реорганізації господарських товариств у формі злиття, можна виокремити наступні етапи цієї процедури: 1) підготовчий етап (вибір юридичної особи для злиття, проведення попередніх переговорів між сторонами); 2) переддоговірний етап (укладення попереднього договору про злиття чи протоколу про наміри; проведення комплексного юридичного, фінансового, технічного аудиту господарського товариства, з яким планується злиття; підготовка до проведення загальних зборів сторонами; у випадку необхідності, отримання дозволу Антимонопольного комітету України на концентрацію); 3) проведення сторонами загальних зборів учасників (акціонерів) і прийняття рішення такими зборами про припинення товариств шляхом злиття; 4) укладення сторонами договору про злиття; 5) завершальний етап (розгляд вимог кредиторів, складання передавального акта, здійснення реєстраційних формальностей); 6) етап інтеграції.

1. Басова Ю.Ю. *Теоретико-правовий аналіз поняття «адміністративна процедура»*. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 11. Том 1. С.121-123.
2. Дяченко С.В. *Правове забезпечення припинення юридичної особи*: дис. ... канд. юрид. наук; 12.00.04. К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2012. 247 с.
3. Івченко А.О. *Тлумачний словник української мови*. Х: ФОЛЮ, 2002. 543 с.
4. Караванський С. *Практичний словник синонімів української мови*. Л.: Бак, 2014. 530 с.

5. Коломієць-Людвіг Є.П. *Правове регулювання злиття та поглинання суб'єктів господарювання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук; 12.00.04. К.: Державний вищий навчальний заклад ківський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. 2014. 232 с.*
6. *Про акціонерні товариства: Закон України № 514-VI від 17.09.2008 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/514-17>*
7. *Про господарські товариства: Закон України № 1576-XII від 19.09.1991 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>*
8. *Про затвердження Положення про особливості реорганізації банку за рішенням його власників: Постанова Національного Банку України № 189 від 27.06.2008 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0845-08>*
9. *Саветчук В.М. Поняття та сутність злиття та приєднання: законодавчий та доктринальний аспекти. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей. Випуск 40. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2016. С. 104-113.*
10. *Сіщук Л.В. Реорганізація юридичних осіб: теоретико-правові аспекти. Приватне право і підприємництво, 2015. Вип. 14. С. 32-36.*
11. *Скакун О. Ф. Теория государства и права: [учебник]. Х.: Консум, Ун-т внут. дел, 2000. 704 с.*
12. *Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>*
13. *Черевко П.П. Створення юридичних осіб приватного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; 12.00.03. К.: Закарпатський державний університет, 2008. 21 с.*
14. *Шевченко Н.І. Правове регулювання припинення господарських товариств шляхом реорганізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; 12.00.04. К.: Київський університет права, 2012. 21 с.*
15. *Шевченко Н.І. Щодо попереднього етапу злиття та приєднання господарських товариств URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=59%3A2011-09-27-17-40-52&catid=16%3A-4&Itemid=12&lang=ru*
16. *Щербакова Н.В. Правове регулювання злиття та приєднання господарських товариств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; 12.00.04. Д.: Національна академія наук України Інститут економіко-правових досліджень, 2006. 20 с.*

17. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / (редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін). К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т.5. 1998. 736 с.*
18. *Юркевич Ю.М. Припинення юридичних осіб з правонаступництвом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; 12.00.03. Л.: Львівський університет ім. І. Франка, 2009. 21 с.*

Саветчук В.М. Порядок злиття господарських товариств: теоретичний та практичний аспекти.

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних аспектів порядку злиття господарських товариств за законодавством України. Автор наголошує на недосконалісті законодавчої регламентації порядку злиття юридичних осіб в Цивільному кодексі України. Автор зосереджує увагу на плюралізмі доктринальних підходів щодо диференціації етапів у процедурі злиття. У статті також зосереджено увагу на первинному етапі злиття господарських товариств, який законодавчо не врегульований, але надзвичайно важливий з позиції практичної реалізації процедури злиття.

Ключові слова: злиття, господарські товариства, реорганізація.

Саветчук В.М. Порядок слияния хозяйственных обществ: теоретический и практический аспекты.

Статья посвящена исследованию теоретических и практических аспектов порядка слияния хозяйственных обществ по законодательству Украины. Автор подчеркивает несовершенство законодательной регламентации порядка слияния юридических лиц в Гражданском кодексе Украины. Автор сосредоточивает внимание на плюрализме доктринальных подходов к дифференциации этапов в процедуре слияния. В статье также сосредоточено внимание на первоначальном этапе слияния хозяйственных обществ, который законодательно не урегулирован, но чрезвычайно важен с точки зрения практической реализации процедуры слияния.

Ключевые слова: слияние, хозяйственные общества, реорганизация.

Savetchuk V.M. The order of merger of business companies: doctrinal and practical aspects.

The article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of the order of merger of business companies under the legislation of Ukraine. The author emphasizes on the imperfection of the legislative regulation of the order of merger of legal entities in the Civil Code of Ukraine. The author focuses on the pluralism of doctrinal approaches to the differentiation of stages in the procedure of merger. There is also focused on the initial stage of the merger of business companies, which is not legally regulated, but extremely important from the point of view of practical implementation of the merger procedure.

Keywords: merger, business companies, reorganization.

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНЬОГО СЕРЕДОВИЩА. ЗЕМЕЛЬНЕ ТА АГРАРНЕ ПРАВО

Вівчаренко О. А.

ДЕРЖАВНА КОМПЛЕКСНА СИСТЕМА СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА СТАНОМ ЗЕМЕЛЬ Є СКЛАДОВОЮ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

УДК 349.41

Землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, згідно з п.3 ст. 2 ЗК України, є об'єктами земельних відносин, представляють собою суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. При цьому слід зазначити, що використання корисних властивостей природних ресурсів однією з форм взаємодії людини та суспільства з природою. Іншою такою формою є охорона цих ресурсів. Зокрема П.Ф. Кулич поряд з відносинами використання землі як основного різновиду нерухомого майна, використання землі як основного засобу виробництва у сільському та лісовому господарстві, використання землі як предмета праці, використання землі як операційного базису для розселення людей і розвитку виробничої і соціальної інфраструктур суспільства виділяє в окремий вид у структурі земельних відносин сучасного періоду відносин щодо охорони землі як природного ресурсу.

Охорона земель є важливим видом діяльності суб'єктів земельних правовідносин з урахування категорій земель та їх цільового призначення, що визначені у гл. II ЗК України.

Відповідно до змісту ст. 22 Закону України «Про охорону земель» державна комплексна система спостереження за станом земель є складовою системами заходів у галузі охорони земель. У ст. 23 Закону України «Про охорону земель» зазначається, що

державна комплексна система спостережень включає топографо-геодезичні, картографічні, ґрунтові, агрохімічні, радіологічні та інші обстеження і розвідування стану земель і ґрунтів, їх моніторинг.

Важливо зазначити, що ні в чинному законодавстві, ні в літературі поняття «Державної комплексної системи спостереження за станом земель» не визначено. Враховуючи положення ст. 22, 23 Закону України «Про охорону земель» можна визначити дане поняття. Державна комплексна система спостереження за станом земель включає ряд конкретних заходів по обстеженню, розвідуванню стану земель і ґрунтів. Тому можна стверджувати, що Державна комплексна система спостереження за станом земель являє собою систему, яка складається з конкретних елементів (заходів). Відповідно ця система конкретних заходів спрямована на обстеження і розвідування стану земель, а здійснюється вона уповноваженими органами з питань земельних ресурсів.

Таким чином, державна комплексна система спостереження за станом земель – це система заходів, яка складається з топографо-геодезичного, картографічного, ґрунтового, агрохімічного, радіологічного обстеження і розвитку стану земель та їх моніторингу на базі діяльності уповноважених державних органів по земельним ресурсам.

Враховуючи, що картографічна та геодезична діяльність має значний вплив на створення кадастрів, необхідно розглянути дане питання більш детально. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про топографо-геодезичну та картографічну діяльність», під топографічно-геодезичною і картографічною діяльністю слід розуміти наукову, виробничу та управлінську діяльність, яка спрямована на визначення параметрів фігури, гравітаційного поля Землі, координат точок земної поверхні і їх змін у часі, створення та використання державної геодезичної та гравіметричної мереж України, мережі постійно діючих станцій супутникового спостереження, топографічних, тематичних карт, створення та оновлення картографічної основи для державних кадастрів, банків геопросторових даних та геоінформаційних систем.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про топографогеодезичну та картографічну діяльність» під результатами топографоге-

одезичної та картографічної діяльності слід розуміти геодезичні, топографічні, картографічні матеріали, продукцію, інформацію тощо.

Отже, виходячи зі змісту вищевикладеного, топографо-геодезична та картографічна діяльність має важливий вплив на правову охорону земель, оскільки на основі топографо-геодезичної та картографічної діяльності створюється база для ведення державного земельного кадастру.

На думку В.О.Ворошилова не випадково серед пріоритетів заходів із стабілізації та поліпшення ситуації пов'язаної з охороною земель в Україні нині є питання подальшого розвитку системи екологічного моніторингу та відповідно земельного моніторингу. Моніторинг земель входить до системи екологічного моніторингу, разом з моніторингом вод, повітря, тваринного та рослинного світу.

Слід зупинитися на моніторингу та державному кадастрі детально, як на одних з найбільш важливих складових державної комплексної системи спостереження за станом земель.

Загальне визначення поняття «моніторингу» таке: моніторинг – це регулярне спостереження за станом природних, технічних та соціальних процесів з метою їх оцінки, контролю та прогнозування. На думку В.О. Ворошилова під екологічним моніторингом слід розуміти систему спостереження за станом довкілля, природних ресурсів з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів.

Слід зауважити, що моніторинг займає особливе місце в системі охорони довкілля в країнах Європейського союзу, частиною якого хоче стати Україна. Зокрема, деякими регламентами Ради Європи (наприклад 1210/90 та 933/99) визначається порядок формування Європейської системи спостереження, а також інформації про стан довкілля, засади створення і основні повноваження Європейського агентства з навколишнього середовища.

Агентство діє як європейська мережа для моніторингу і отримання інформації про довкілля, в тому числі і землі. З точки зору охорони земель від забруднення та псування ця інформація має важливе значення та охоплює такі складові, як рівень викидів

забруднюючих речовин, стан ґрунтів, з відходами, хімічними речовинами, що можуть становити загрозу для довкілля в цілому та земель зокрема. Тому вважаємо, що в контексті прагнень України до Євроінтеграції це важливо, оскільки з часом Україна буде користуватися даними нормами Європейського Союзу, буде закріплювати ці норми у своєму законодавстві, що вплине на систему моніторингу в Україні.

Вперше ведення моніторингу земель в Україні було передбачено Земельним кодексом, прийнятим 18 грудня 1990 р. Систематичні спостереження, за станом земельних ресурсів розпочали здійснюватися в нашій країні після затвердження постанови Кабінету Міністрів України від 20 серпня 1993 р. «Положення про моніторинг земель».

Правове регулювання здійснення моніторингу земель відбувається на основі положень: Земельного кодексу України; Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»; Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»; Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення про моніторинг земель»; Наказу міністра аграрної політики «Про затвердження Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення», тощо.

Викладене свідчить про те, що здійснення моніторингу земель потребує вдосконалення методики його проведення, утворення ефективної національної системи моніторингу за якістю земель та ґрунтів. Обумовлюється це тим, що дані моніторингових систем дають змогу постійно корегувати як кількісні норми та нормативи, так і набір видів забруднень, що підлягають контролю.

Необхідно також згадати про Державний земельний кадастр як одну з найважливіших складових державної комплексної системи спостереження за станом земель. Державний земельний кадастр, як і моніторинг земель, є правовою формою охорони земель від забруднення та псування. Крім цього даний інститут активно розвивається в останній час, наприклад на сьогодні вже відкрита частина Державних кадастрів.

В літературі термін «кадастр» означає систематизований банк кількісних і якісних даних щодо певного об'єкта.

На законодавчому рівні, а саме відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний земельний кадастр» поняття «державний земельний кадастр» визначено наступним чином: Державний земельний кадастр – єдина державна інформаційна (автоматизована) система, що забезпечує збирання, оброблення, аналіз, моделювання та постачання геопросторових даних відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами.

Важливо зазначити, що картографічна та геодезична діяльність є основою ведення Державного земельного кадастру.

Аналізуючи законодавчі положення про ведення державного земельного кадастру, можна виділити основні принципи його ведення, зокрема такі як: законність; достовірність й повнота інформації; доступність інформації; об'єктивність інформації; обов'язковість ведення кадастру за єдиною для України системою; порівняльність та зіставлення кадастрових даних на рівні адміністративно-територіальних одиниць, а також з даними про землю, що містяться в кадастрах інших природних ресурсів; відповідальність за порушення вимог щодо ведення державного земельного кадастру, тощо.

У цілому ж на підставі вищевикладеного, можна стверджувати, що планування в галузі використання та охорони земель – це діяльність уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування, яка полягає у створенні та провадженні перспективних програм використання та охорони земельних ресурсів, враховуючи економічні, екологічні, історичні, демографічні, географічні та інші обставини певної території, а також прийняття та реалізація на їх основі певних рішень.

1. Ворошилов В. Екологічний моніторинг в Україні та його правове забезпечення/ В. Ворошилов// Громадська думка та право творення. – 2013. - № 21. – с. 19-25.
2. Земельний кодекс України від 25.01.2002 р.//Відомості Верховної Ради України.-2002.-№3.-ст.2.

3. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 08.01.1991р.//Відомості Верховної Ради України.-1991.-№41.-ст.546.
4. Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003р.//Відомості Верховної Ради України.-2003.-№139.-ст.123.
5. Закон України «Про меліорацію земель» від 17.03.2000р.//Відомості Верховної Ради України.-2000.-№11.-ст.90.
6. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 01.08.2003р.25// Офіційний вісник України.-2003 р.-№29, стор. 29, ст..1432.
7. Юридична енциклопедія: в 6 Т./ [редком.: Ю.С. Шемшученко та ін.].-К.: Укр. Енцикл., 2001.-Т.3.-2001.-792 с.

Вівчаренко О. А. Державна комплексна система спостереження за станом земель є складовою правової охорони земель

В статті розглядаються основні правові форми охорони земель, визначено поняття даних форм, їх суб'єкти і об'єкти, основну нормативно-правову базу, головні особливості та важливі аспекти.

Обґрунтовується також необхідність створити спеціальний фонд з якого землевласники і землекористувачі будуть отримувати кошти за заходи які вони вчиняють по охороні земель і ґрунтів.

Ключові слова: охорона земель, суб'єкти, об'єкти, землі, ґрунти, землевласники, землекористувачі, екологія, забруднення, псування, загальнодержавна програма, система спостереження.

Вівчаренко О.А. Государственная комплексная система наблюдения за состоянием земель является составной частью правовой охраны земель

В статье рассматриваются основные правовые формы охраны земель, определены понятия данных форм, их субъекты и объекты, основную нормативно-правовую базу, главные особенности и важные аспекты.

Обосновывается также необходимость создать специальный фонд из которого землевладельцы и землепользователи будут получать средства за меры которые они совершают по охране земель и почв.

Ключевые слова: охрана земель, субъекты, объекты, земли, почвы, землевладельцы, землепользователи, экология, загрязнение, порча, общегосударственная программа, система наблюдения.

Vivcharenko O. A. Government complex system monitoring as part of legal land is land protection

The article examines the main legal forms of land protection, defined concept form data, their subjects and objects, the basic legal framework, the main features and important issues.

Grounded as the need to create a special fund from which the landowners and land users will receive funds for actions they commit for the protection of land and soil.

Keywords: Land protection, subjects, objects, land, soil, land owners and land users, ecology, pollution, damage, national programs and system monitoring.

Кульчицький Т.Р.

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

УДК 342.72

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільно-політичного устрою захист прав і свобод своїх громадян як у державі, так і за її межами при будь-яких зовнішньополітичних, соціально-економічних або інших обставинах, незалежно від місця проживання громадян гарантується Конституцією України [1]. Слід зазначити, станом на 07.08.2017 рік, за даними Міністерства соціальної політики в Україні взято на облік в обсязі 1586439 переселенців. Порівнюючи з офіційними даними за 29.08.2016 р. у період якого на обліку перебувало 1705363 переселенців, як бачимо за вказаний період кількість переселенців зменшилася, і у більшій мірі це відбувається з огляду на проблеми нової реєстрації та суттєвого порушення прав ВПО.

Стан дослідження. Проблема внутрішньо переміщених осіб в останні роки викликає занепокоєння міжнародного світового співтовариства, оскільки перетворилася в одну із найбільш гострих політичних та гуманітарних проблем. Теоретико-методичним підґрунтям розв'язання окресленої проблеми стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, а саме: Ю.Арутюнян, Ю. Бромлей, Дж. Беррі, В. Грищенко, О. Зайцева, І.Зверева, А.Капська, Ю. Моргун, О. Малиновська, Я. Овсяннікова, О.Ольхович, О. Піскун, А. Похлебаєва, Г. Солдатова, А.Фернхем, К.Халепа, А. Шацька, Л.Шестак; зарубіжних науковців – Г.Гудвін-Гілл, Р. Дженнінгс та інші. Поняття вимушено переміщені особи із соціологічної точки зору було конкретизовано – Г.Гудвіном-Гіллом та М. Ніколайчук.

Переважає більшість сучасних наукових досліджень, присвячена аналізу міжнародного режиму захисту прав біженців загалом та міжнародно-правового статусу біженців та шукачів притулку зокрема. Окремі аспекти щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні загалом розглядалися у працях І. Аракелова, О. Балуєва, І. Беззуб, С. Бритченко, М. Буроменського, О. Гончаренко, В. Гринчака, О. Зельдіна, Д. Іванова, І. Козинець, О.Малиновської, М. Ніколайчук, В. Новік, В.Потапова, С. Чеховича. Слід зауважити, що права внутрішньо переміщених осіб досліджував Б. Захаров, пропозиції щодо забезпечення зайнятості внутрішньо переміщених осіб розглянуті у роботі Ю. Рогозян, шляхи вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб розкрито у працях О. Гостева, особливості соціально-педагогічної роботи з переселенцями в Україні досліджує К. Лук'янова. На сьогодні питання внутрішньо переміщених осіб є предметом наукових досліджень сучасних науковців, таких як А. Ібрагімова, Н. Шуклінова. Вагомий внесок у вивчення проблем переміщених осіб внесла О. Балакірєва у своїх дослідженнях «Спектр проблем вимушено внутрішньо переміщених осіб в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб», «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні», «Ставлення до переселенців і волонтерської діяльності», у яких вона визначала основні проблеми та потреби різних категорій ВПО; проблему адаптації ВПО досліджували О. Міхєєва та В. Серєда у своїй праці «Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації». **Метою** статті є аналіз особливостей правових проблем вимушено переміщених осіб в Україні та розкрити аспекти їх правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. У контексті висвітлення нашої наукової проблеми слід уточнити, що зменшення осіб зі статусом внутрішньо ВПО в своїй більшості супроводжується також правовими проблемами, що виникають перед цими внутрішньо переміщеними особами, які не може вирішити держава ще від початку їхньої появи, а саме такі як: позбавлення внутрішньо переміщених осіб права брати участь у виборах до місцевих органів влади за новим місцем проживання відповідно до прийнятого 14 липня

2015 року ЗУ «Про місцеві вибори»; зменшення суми щомісячної адресної допомоги для переселенців працездатного віку, які не працевлаштувалися протягом двох місяців після взяття на облік; позбавлення права на повторне отримання адресної допомоги на наступний шестимісячний термін; обмеження переселенців у праві вибору банку, для отримання щомісячної адресної допомоги та пенсії; відмова територіальних підрозділів Державної міграційної служби (ДМС) надавати будь-які адміністративні послуги переселенцям, у яких з різних причин немає відповідної довідки ВПО; обмеження права на пересування через лінію зіткнення.

Правові проблеми внутрішньо переміщених осіб держава прагне вирішити на законодавчому рівні, але на рівні ВПО ці зміни у законодавстві, які впроваджувались у 2017 році на сучасному етапі не вирішують проблеми даної категорії у повній мірі. Яскравим прикладом є закон України від 13 січня 2016 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 921-VIII, основною метою якого було посилення гарантії дотримання прав і свобод ВПО та спрощення процедур їх обліку[6].

Необхідно звернути увагу і на те, що в закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» були внесені наступні зміни, які стосуються правового статусу внутрішньо переміщених осіб: на облік ВПО тепер можуть бути взяті іноземці та особи без громадянства; довідка ВПО діє безстроково і дійсна з моменту видачі без необхідності проставляти в ній штамп міграційної служби; для тих, хто проживав в зоні АТО чи на тимчасово окупованій території і не мав там постійної реєстрації місця проживання, відтепер встати на облік ВПО можна шляхом доведення факту проживання на цих територіях шляхом подання документів, які підтверджують такий факт. Управління праці та соціального захисту населення зобов'язане розглянути таку заяву протягом 15 робочих днів і прийняти або рішення про видачу довідки ВПО, або обґрунтовану відмову у її видачі; деталізовано процедуру скасування дії довідки ВПО у випадку повернення особи до покинутого місця постійного проживання; спрощено процедуру звільнення особи з роботи, якщо особа перемістилась

із зони АТО чи тимчасово окупованої території і не встигла припинити трудові відносини, а за місцем попередньої роботи Укрпошта не працює. Відтепер заяву про звільнення можна подати до центра зайнятості за місцем проживання ВПО [6].

За результатами сучасних досліджень аналізу законодавства і практики його застосування виявлено ряд проблем у правозастосуванні Закону, зокрема: відсутність чіткого механізму взяття на облік дітей внутрішньо переміщених осіб без супроводу, що подекуди ставала перешкодою при взятті на облік ВПО дитини; розірвання трудових відносин ВПО з роботодавцем, який перебуває на непідконтрольних територіях; проблема оплати ВПО послуг нотаріуса із засвідчення відповідної заяви про розірвання трудових відносин; проблема безстроковості дії довідки ВПО, що призводило до неможливості реалізації прав ВПО; проблема отримання соціальних виплат [8].

Окрім того, органи соціального захисту населення нерідко розглядали довідку ВПО без відмітки органу міграційної служби як недійсну, керуючись підзаконними актами (постановами Уряду № 509 і № 505), які протягом значного часу лишались неузгодженими із оновленим Законом. З огляду на це, частина ВПО не могла отримати соціальних виплат через небажання ряду органів влади дотримуватись нормативно-правового акта вищої юридичної сили. У січні 2016 року Міністерство соціальної політики України направило структурним підрозділам з питань соціального захисту населення лист із вказівкою про те, що постанови Кабінету Міністрів України щодо обліку ВПО та надання їм адресної щомісячної допомоги (№505 та № 509 від 01 жовтня 2014 року) повинні застосовуватися без змін, що були внесені до Закону [4].

Практика невиконання Закону в частині безстроковості дії довідки ВПО в окремих випадках зустрічалася впродовж всього року, проте масові порушення прав ВПО у зв'язку з невизнанням довідок ВПО без відміток ДМС припинились після внесення відповідних змін до постанов Уряду 8 червня 2016 року. Саме з цього прикладу впливає, що держава з правової точки зору неспроможна правильно регулювати свої відносини з ВПО, але слід констатувати, що для України внутрішні переселенці це все ще

нове поняття і навіть з допомогою благодійних організацій ООН врегулювати все і зразу неможливо, тому до законів додаються певні правки зміни, які мають на меті зменшити проблеми ВПО.

Окрім того слід звернути увагу, що більшість вимушено внутрішньо переміщених осіб в Україні досі не мають можливості реалізувати свої соціальні права. Багато з них втратили все, включаючи домівки, документи, засоби існування та навіть зв'язки з членами своїх сімей. Деякі громадяни втратили робочі місця, інші були позбавлені законних пільг та послуг, окремі зазнали майнових збитків. Найтрагічнішими є випадки, коли люди були поранені та втратили життя [4].

У цьому аспекті важливим зрушенням стало прийняття Закону України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», що довгий час перебував у статусі законопроекту і який визначає правовий статус вимушено переміщених осіб, встановлює економічні, соціальні та правові гарантії захисту їх прав та законних інтересів на території України відповідно до Конституції України, міжнародних договорів України, а також принципів і норм міжнародного права. За даним Законом внутрішньо переміщені особи – це громадяни України, особи без громадянства або іноземці, які легально проживають на території України, які були змушені залишити свої будинки або місця звичайного проживання, зокрема, в результаті або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або антропогенних лих, і які не перетинали межі кордону України [13].

У контексті аналізу правових аспектів соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, слід звернути увагу на те, що 5 березня 2015 року Парламентом був прийнятий ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб», у якому в правовому полі передбачені: компенсація зареєстрованому безробітному ВПО фактичних транспортних витрат на переїзд до іншої адміністративно-територіальної одиниці місця працевлаштування; компенсація витрат роботодавця на оплату праці (не вище середнього рівня заробітної плати в регіоні) за працевлаштування зареєстро-

ваних безробітних ВПО на умовах строкових трудових договорів тривалістю не більше 6 місяців, за умови збереження гарантій зайнятості такої особи протягом періоду, що перевищує тривалість виплати в два рази; компенсація витрат роботодавця, який працевлаштовує зареєстрованих ВПО строком не менше 12 місяців, на перепідготовку й підвищення кваліфікації таких осіб.

На даний момент ми можемо констатувати, що правові аспекти соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні регламентуються такими законами: Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»; проектом закону ухвалений Верховною Радою України в першому читанні «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб» [3].

Окрім того, на сучасному етапі створено нові структури які забезпечуватимуть соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в Україні, зокрема це: Міжвідомчий координаційний штаб з питань ВПО; Державну службу України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб.

Незважаючи на те, що державою проведена значна робота по правовому регламентуванні соціального забезпечення вимушено внутрішньо переміщених осіб в Україні, але залишається певна кількість не вирішених проблем, серед яких: нестача фінансування, інституційне забезпечення, видозмінення достовірної інформації про ВПО, відсутність єдиних стандартів роботи з ВПО на державному та місцевому рівнях, обмеження можливостей задоволення соціальних потреб вимушено внутрішньо переміщених осіб у місцях тимчасового проживання, загострення ситуації на ринку праці та не належне працевлаштування переселенців, відсутність незкоорднованих програм між державними установами та волонтерськими організаціями, що опікуються вимушеними внутрішньо переміщеними особами. Також немає довіри до державних установ (існують певні стереотипи, які базуються на попередньому негативному спілкуванні з виконавчими органами влади)[10].

З огляду на зазначені проблеми, у нашому науковому дослідженні можна виокремити такі основні правові аспекти соціального захисту вимушено внутрішньо переміщених осіб: створення багатоаспектної системи моніторингу потреб вимушено внутрішньо переміщених осіб, активізація соціальної підтримки вимушено переміщених осіб, удосконалення умов реєстрації ВПО, розширення мережі закладів надання соціальних послуг для переселенців, укладання спрощеної процедури отримання вимушеними внутрішніми переміщеними особами нового місця працевлаштування й забезпечення доступу до перенавчання відповідно до наявних вакансій, - загалом усі вони повинні регламентуватися законами України, нормативними актами та постановами з соціального захисту вимушено внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Слід зазначити, що основу законодавчої бази ВПО становлять нормативні акти, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Постанова № 371 про облік внутрішньо переміщених осіб, Постанова № 505 про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, Постанова № 509 про облік внутрішньо переміщених осіб, Постанова № 689 про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам, Постанова № 256 про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам [7]. Важливим для роз'яснення сутності поняття «внутрішньо переміщена особа» у контексті міжнародно-правових норм та стандартів в ході дослідження став «Довідник по захисту внутрішньо переміщених осіб» [13].

У зв'язку із ситуацією, яка склалася в Україні, кількість звернень внутрішньо переміщених осіб до різноманітних правозахисних організацій зростає [10]. Відповідно, держава повинна реагувати і захищати права своїх громадян. Зокрема, відповідно до

ст. 3 Конституції України «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Проект Закону України укладений Харківською правозахисною групою «Про вимушених переселенців» [10] заснований на досвіді країн, в яких виникла ситуація вимушеної міграції і спирається на рекомендації Комісії ООН з прав людини та Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, а також на принципи і норми міжнародного права у цій сфері. У проекті закону визначає статус вимушених переселенців, встановлюються економічні, соціальні та правові гарантії захисту їх прав та законних інтересів на території України відповідно до Конституції України, міжнародних договорів України, а також принципів і норм міжнародного права[10].

Гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб встановлює Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», у якому регламентовані: гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, захист від примусового внутрішнього переміщення та примусового повернення на попереднє місце проживання, облік внутрішньо переміщених осіб, реєстрацію місця проживання внутрішньо переміщеної особи, забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб на отримання документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус, забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту, забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб. Окрім того, у законі чітко визначено, що внутрішньо переміщена особа має право на: єдність родини; інформацію про долю та місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких ро-

дичів; прийняття органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права у пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення; безпечні умови життя і здоров'я; створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання; надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я; отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування; сприяння у поверненні на попереднє місце проживання, і т.д. [4].

Для розвитку закону, Кабінетом Міністрів України була прийнята Постанова КМУ № 505 від 01.10.2014 року «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг». Постановою КМУ № 505 запроваджено механізм надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з окупованої території та районів проведення АТО. Розмір допомоги: для непрацевдатних осіб (пенсіонери, інваліди, діти) – 884 гривні на одну особу (члена сім'ї); для працевдатних осіб – 442 гривні на одну особу (члена сім'ї). Загальна сума допомоги на сім'ю розраховується як сума розмірів допомоги на кожного члена сім'ї та не може перевищувати 2400 гривень.

Грошова допомога виплачується одному з членів сім'ї, за умови надання згоди від інших членів сім'ї на виплату цієї допомоги. Якщо у складі сім'ї, якій призначено грошову допомогу, відбулися зміни, розмір грошової допомоги перераховується з місяця, наступного за місяцем виникнення таких змін, за заявою уповноваженого представника сім'ї або інформацією компетентного органу.

Розмір отриманої грошової допомоги не враховується під час обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, не включається до загального оподаткованого доходу. Час виплати допомоги: з дня звернення за призначення цієї допомоги по місяць зняття з обліку, але не більше шести місяців [2, с. 5; 11, с. 12; 2].

Відповідно, право на отримання допомоги мають громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають на території України і переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, та стоять на обліку в УПСЗ як вимушені переселенці [1].

Важливим актом є Постанова № 509 про облік внутрішньо переміщених осіб для систематизації та затвердження порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, яка і надає можливість Міністерству соціальної політики для формування та ведення Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб. Виконання постанови № 509 Кабінету Міністрів України надає можливість реалізувати постанову № 689 про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам, що є вагомим нормативним актом у контексті забезпечення соціальних прав внутрішньо переміщених осіб. У ній констатується, що призначення та продовження виплати пенсій, довічних державних стипендій, усіх видів соціальної допомоги та компенсацій, матеріального забезпечення, надання соціальних послуг, субсидій та пільг за рахунок коштів державного бюджету та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування внутрішньо переміщеним особам здійснюються за місцем перебування таких осіб на обліку та довідкою виданою згідно порядку взяття на облік ВПО (внутрішньо переміщеної особи).

Висновки. Поява в Україні вимушено внутрішньо переміщених осіб актуалізувала потребу в наданні правової допомоги ВПО та у розширенні структури і функцій соціальних служб, введення нових видів та форм, методів, технологій соціальної роботи з надання соціальних послуг, підвищення гнучкості роботи державних соціальних установ та координації їхньої діяльності з волонтерськими і міжнародними організаціями.

У контексті аналізу нормативно-правового забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, слід зазначити, що всі права та свободи вимушено внутрішньо переміщених осіб та їх сімей регулюють низка законів, постанов, підзаконних актів, що були прийняті державою з метою реагування на потреби ви-

мушених переселенців та регулювання їхньої життєдіяльності у зв'язку із складними обставинами.

Таким чином можна констатувати, що на 2018 рік головними проблемами ВПО в Україні залишаються припинення або відмова у нарахуванні соціальних виплат, перевірки, незрозумілість процедур. За даними громадських організацій, які надають правову допомогу внутрішньо переміщеним особам, переселенці ще звертаються за юридичною допомогою із питань відновлення документів (паспорт, ПІН, документи про освіту, правовстановлюючих документів на майно), отримання довідки ВПО, отримання субсидій. З огляду на зазначене, слід констатувати, що законодавству України у вирішенні правових проблем внутрішньо вимушено переміщених осіб, слід орієнтуватися на чинні міжнародно-правові акти та стандарти щодо захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб які більшій мірі дають змогу для організації ефективних та дієвих програм спрямованих на соціальну підтримку та правовий захист внутрішньо вимушено переміщених осіб.

1. *Більш детально про лист Мінсоцполітики у зверненні до Голови Верховної Ради України, народних депутатів, Прем'єр-міністра України та Мінсоцполітики від групи НУО, які опікуються правами ВПО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/TD3uqV>*
2. *Гошовський В. С. Соціальні права і гарантії внутрішніх переселенців / В. С.Гошовський. – Київ: Національна правова палата, 2015. – 44 с.*
3. *Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.*
4. *Закон України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.*
5. *Звіт БФ «Право на захист» про проведення моніторингу змін до Закону про права ВПО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vpl.com.ua/uk/materials/zvit-pro-provedennya-monitoringu-zmindo-zakonu-pro-prava-vpo/>*
6. *Зміни внесені постановою Уряду від 14 березня 2016 року № 167 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України».*

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/167-2016-%D0%BF>
7. Нормативно-правові акти для громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukc.gov.ua/info/ovv_ark/316197/
 8. Облік ВПО на сайті міністерства соціальної політики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.msp.gov.ua/news/13797.html
 9. Постанова Уряду «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 01 жовтня 2014 року № 505. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>
 10. Проект закону України про вимушених переселенців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT0817.html
 11. Тимчик Г. С. Проблеми правового забезпечення захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні / Г. С.Тимчик // Правове регулювання економіки: зб. наук. пр. /М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», Юридичний ф-т; редкол.: В. Ф. Опришко (головн. ред.) [та ін.]. – Київ: КНЕУ, 2014. – Вип. 14. – С.161–172.
 12. Тищенко Н.И., Піроцький Б.Ю. Внутренне перемещенные лица в Украине, как проблема современности // Молодий вчений. – 2014. – № 10 (13).7
 13. Global Protection Cluster Working Group. Hand book for the Protection of Internally Displaced Persons. Geneva: Inter-Agency Standing Committee, 2010, 545 p.

Кульчицький Т. Р. Особливості регулювання правових проблем соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні.

У статті проаналізовано правові проблеми внутрішньо переміщених осіб; визначено основні аспекти соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні; окреслено права та свободи внутрішньо переміщених осіб; розглянуті проблеми правового регулювання проблем внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, правові проблеми внутрішньо переміщених осіб, соціальний захист, захист конституційних прав, права і свободи внутрішньо переміщених осіб.

Кульчицький Т. Р. Особенности регулирования правовых проблем социальной защиты внутренне перемещенных лиц в Украине.

В статье проанализированы правовые проблемы внутренне перемещенных лиц; определены основные аспекты социальной защиты внутренне перемещенных лиц в Украине; очерчены права и свободы внутренне перемещенных лиц; рассмотрены проблемы правового регулирования проблем внутренне перемещенных лиц в Украине.

Ключевые слова: внутри перемещенные лица, правовые проблемы внутренне перемещенных лиц, социальная защита, защита конституционных прав, права и свободы внутренне перемещенных лиц.

Kulchitsky T. R. Peculiarities of regulation of legal problems of social protection of internally displaced persons in Ukraine.

The article analyzes the legal problems of internally displaced persons; the main aspects of social protection of internally displaced persons in Ukraine are identified; the rights and freedoms of internally displaced persons are outlined; problems of legal regulation of problems of internally displaced persons in Ukraine are considered.

The article outlines the following main legal aspects of social protection for internally displaced persons: creation of a multidimensional system for monitoring the needs of forced internally displaced persons, activating social support for internally displaced persons, improving the conditions for registration of HPE, expanding the network of institutions providing social services for settlers, concluding a simplified procedure for getting involuntary internally displaced persons of a new place of employment and access to retraining, respectively, d available vacancies, - in general, all of them are regulated by the laws of Ukraine, regulations and social security regulations are forced on internally displaced persons in Ukraine.

The basis of the legislative base on the HPE, which unites the normative acts, the Law of Ukraine «On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine», the Law of Ukraine «On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons», Resolution No. 371 on registration of internally displaced persons, Regulation No. 505 on the provision of monthly targeted assistance to internally displaced persons to cover residential expenses, including housing and communal services, Regulation No. 509 on the Registration of Internally Displaced Persons, Resolution No. 689 on the Implementation of Social Payments for Internally Displaced Persons, Resolution No. 256 approving the Procedure for the Use of Funds Received from Individuals and Legal Persons to Provide One-Time Cash Assistance to Victims and Internally Displaced Persons.

Keywords: internally displaced persons, legal problems of internally displaced persons, social protection, protection of constitutional rights, rights and freedoms of internally displaced persons.

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Гануляк Е.М.

ІНТЕРЕС ЯК РУШІЙНА СИЛА ДИСПОЗИТИВНОГО МЕТОДУ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

УДК343.9

Категорія «інтерес» ставала предметом досліджень багатьох науковців, зокрема таких, як: С. Братусь, А. Венедиктов, П. Рабінович, М. Самбор, С. Стеценко, І. Тітко, Г. Усатий, П. Фріс, В. Щавінський та ін. У цілому в контексті даного дослідження «інтерес» слід розглядати в трьох значеннях: як об'єкт кримінально-правової охорони, як публічний інтерес (або, як його називає П. Фріс, інтерес кримінально-правової політики [12]) та як приватний інтерес.

Давньоримський юрист Доміцій Ульпіан вперше застосував категорію «інтерес» для розмежування публічного та приватного права. На його думку, публічне право – це те, що належить до інтересів Римської держави, а приватне право впливає з користі окремих осіб, причому така користь існує і в публічних, і в приватних правовідносинах [2, с. 67-68].

Провівши узагальнення існуючих позицій, Е.Л. Сидоренко виділяє кілька підходів до розмежування приватних і публічних інтересів:

– теорія охоронюваних інтересів концентрує увагу на приналежності права: публічний інтерес відображає становище держави, а приватний – статус окремих осіб;

– телеологічна школа розрізняє приватні та публічні інтереси за їх цілями. У публічному інтересі ціле є метою, а окрема людина займає другорядне становище. Навпаки, в приватному праві окрема людина є метою, а ціле (державна) – засобом;

– природна теорія як критерій класифікації приватних і публічних інтересів визначає становище суб'єкта. Публічними вва-

жаються ті права, які не можуть існувати поза організованого єдності, а приватними – які передбачають лише просто співіснування людей [9].

Аналізуючи питання про баланс інтересів, Ю.Р. Мірошніченко вважає, що не можна обмежуватися виключно балансом публічних та приватних інтересів. Питання є набагато ширшим і включає в себе також баланс інтересів приватних осіб, баланс прав та обов'язків суб'єктів конкретних правовідносин, баланс інтересів і конституційних свобод громадян [4, с. 22].

Як зазначає Г.О. Усатий, прикладом застосування поняття «інтерес» у широкому сенсі є Конституція України, ст. 18, 32, 34-36, 39, 41, 44, 79, 89, 104, 121, 127, 140 якої наголошують на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічного добробуту, територіальної цілісності, громадського порядку, здоров'я і моральності населення, політичних, економічних, соціальних, культурних інтересах, інтересах суспільства, інтересах усіх співвітчизників, інтересах громадянина, інтересах держави, спільних інтересах територіальних громад сіл, селищ та міст тощо. Вказуючи на наявність таких інтересів, Конституція України підкреслює необхідність їх забезпечення (ст. 18), задоволення (ст. 36) чи захисту (ст. 44, 127). Зміст інтересів у широкому розумінні Конституція України не розкриває [10, с. 236-241].

Конституційний Суд України, виходячи зі змісту конституційного подання, роз'яснив поняття «інтерес» у вузькому розумінні цього слова, оскільки у клопотанні народних депутатів України йдеться саме про такий різновид інтересу у словосполученні «охоронюваний законом інтерес», тобто інтерес, який, на відміну від інтересу в широкому розумінні, «перебуває виключно у логіко-смісловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто виходить за межі останніх» [7].

Як зазначає П.Л. Фріс, шкода, яка спричиняється злочином, так чи інакше спрямована на один з елементів системи суспільного відношення. Вектор злочину завжди спрямований на один з елементів суспільного відношення – або на його предмет (об'єкт), або на учасника (суб'єкта), або на соціальний зв'язок. При цьому куди б не був він націлений, шкода спричиняється суспіль-

ному відношенню в цілому. Не може існувати такого положення, коли шкоду спричинено, наприклад, предмету, а все суспільне відношення залишилось неушкодженим. Тому не може бути підтримана позиція тих авторів, які вказують, що об'єктом злочину можуть виступати елементи структури суспільних відносин, а не суспільні відносини в цілому [13, с. 119].

Також П.С. Матишевським висловлено ще одну точку зору, згідно з якою об'єктом злочину, крім суспільних відносин, виступають й особисті блага людини (життя, здоров'я, фізична недоторканість, честь, гідність) [3, с. 71]. Слід зазначити, що ця точка зору заслуговує на повну підтримку, оскільки вказані блага – це природні цінності, існування яких не залежить від суспільства і держави, а може ними лише охоронятись [13].

Одночасно як об'єкт злочину слід виділити й інтереси окремої людини, які трансформовані в загальнолюдські інтереси і стали загальнолюдськими цінностями. Такими цінностями й інтересами є мир, екологічна безпека, захищеність від актів терору та ін. Виходячи з цього, об'єктом злочину П.Л. Фріс визначає суспільні відносини, блага та інтереси, які прийняті під кримінально-правову охорону і яким внаслідок вчинення злочину спричиняється або може бути спричинена шкода [13, с. 119].

Досліджуючи інтерес як об'єкт кримінально-правового конфлікту, Г.О. Усатий зазначає, що у тексті кримінального закону спектр використання терміна «інтерес» є доволі широким: від інтересів України чи іноземних держав до охоронюваних законом інтересів окремих громадян [10, с. 236-241]. При цьому законодавець використовує термін «інтерес» у різних сенсах та значеннях, які вчений умовно розподіляє на окремі групи:

1) законні інтереси (також зустрічається узагальнююча категорія – правоохоронювані інтереси): 1) інтереси фізичної особи (інтереси особи, яка захищається, або іншої особи; інтереси особи; законні інтереси осіб; інтереси того, хто займається господарською діяльністю; охоронювані законом інтереси окремих громадян; особисті інтереси; інтереси громадянина); 2) інтереси юридичної особи (інтереси того, хто займається господарською діяльністю; інтереси окремих юридичних осіб; інтереси власни-

ка; інтереси юридичної особи приватного права, інтереси юридичних осіб); 3) інтереси держави (інтереси України; інтереси держави; державні інтереси; інтереси власника; інтереси служби; заінтересована іноземна держава); 4) інтереси суспільства (суспільні інтереси; громадські інтереси);

II) незаконні (протиправні) інтереси (особиста заінтересованість або інтереси третіх осіб; інтереси того, хто погрожує; інтереси того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, інтереси третьої особи; інші особисті інтереси; інтереси того, хто пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду, інтереси третьої особи) [10, с. 236-241].

Таким чином, можна дійти висновку, що інтереси окремої людини (фізичної особи), юридичних осіб, держави і суспільства входять в об'єкт кримінально-правової охорони, будучи тим самим структурою відповідних складів злочинів.

Досліджуючи інтереси кримінально-правової політики, П.Л. Фріс вказує, що філософська категорія інтересу у внутрішньополітичній діяльності тієї чи іншої соціальної групи, класу, прошарку суспільства, які перебувають при владі, проявляється, у своїй більшості, у вигляді тих чи інших нормативних актів (найчастіше законів) та вказівок щодо його застосування. Звичайно, що для кримінального права, яке у цивілізованій країні будується виключно на базі закону, саме кримінальний закон є фактичним показником відповідного інтересу [12, с. 52-59].

У своїх дослідженнях П.Л. Фріс переконливо довів, що кримінально-правова політика являє собою елемент (складову) загальної політики держави у сфері боротьби із злочинністю, яка, у свою чергу є елементом правової політики держави в цілому [14]. Виходячи з цього, вказує він, виникає можливість аналізу та диференціації інтересів, які проявляються в політичній сфері з метою визначення місця кримінально-політичних інтересів (по вертикалі) [11].

Звичайно, існують загальнополітичні інтереси, які становлять сукупність економічних, правових, ідеологічних тощо цілей, які намагається досягнути той, хто визначає напрямки політичної діяльності. В цій структурі правовий інтерес займає одне з про-

відних місць, оскільки за його допомогою формулюються правові приписи, що стають механізмом, за допомогою якого досягається поставлена мета (реалізується інтерес). Звичайно, що така схема діє виключно в умовах правової держави, держави, де у життя реалізується принцип верховенства права. На жаль, нещодавній історії України добре відомі відступи від цього основоположного принципу, коли верховенство права підмінялось верховенством партії, її номенклатурної верхівки.

Інтерес у правовій політиці за своєю структурою теж не є однорідним. Він включає у себе різноманітні інтереси, які пов'язані із досягненням цілей в окремих сферах, які регулюються різними галузями системи національного права. Це дає підстави ставити питання про існування інтересів у сферах державно-правової політики, цивільно-правової політики, адміністративно-правової політики та ін., які являють собою галузі правової політики, що відповідають системі галузей права.

Як вказує В.Р. Щавінський, у держави також є свої інтереси, які нерідко кореспондують з інтересами окремо взятої людини, суспільства, а іноді мають протилежний характер щодо інтересів людини чи частини суспільства. Такого роду ситуація може мати місце в разі зміни політичного курсу держави в результаті проведення виборів, прийняття того чи іншого рішення урядом чи центральним органом виконавчої влади, яке мало значний суспільний резонанс тощо [15, с. 133-137].

Особливе місце займає загальна політика у сфері боротьби зі злочинністю, яка являє собою симбіоз кількох галузей правової політики, що об'єднані одним спільним інтересом – зниженням рівня злочинності у суспільстві.

Об'єднання самостійних галузей правової політики в єдиний вид здійснюється на базі спільності основного інтересу, який визначає політику кожної із галузей, що входять у цю сферу – боротьба із злочинністю. Як вторинний інтерес боротьба із злочинністю визначає відповідним чином політику і ряду інших галузей – адміністративно-правової, фінансово-правової та ін. Однак за загальними правилами системності в основі об'єднання можуть знаходитись лише основні спільні характеристики, а не вторинні.

Як зазначалося, для політики у сфері боротьби із злочинністю таким є основний інтерес боротьби із злочинністю.

Виходячи з цього, вказує П.Л. Фріс, саме інтерес є тим фундаментом, на підставі якого здійснюється виділення та внутрішня структуризація політики у сфері боротьби зі злочинністю [12, с.52-59].

Категорія інтересу відіграє важливу роль і на рівні внутрішньої диференціації елементів (складових) сфери боротьби із злочинністю. Однак на цьому рівні на перший план виступають вторинні інтереси, які визначають видову відокремленість кожного елементу.

Тут, у першу чергу, слід розглянути інтереси взаємодії кримінально-правової політики з іншими елементами (складовими) політики у сфері боротьби із злочинністю (горизонтальний рівень). Крім кримінально-правової, у політику у сфері боротьби із злочинністю, на підставі висловленого вище міркування про основу об'єднання, включаються кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та кримінологічна (профілактична) політики. Для складної структури, якою є політика у сфері боротьби із злочинністю, на перший план виступають інтереси взаємодії, внутрішньої збалансованості системи, взаємопідтримки елементів. Звичайно, що кримінально-правова політика є системоутворюючим елементом в цій системі. Саме вона визначає основні об'єкти з якими здійснюється боротьба. Для політики у сфері боротьби із злочинністю інтерес боротьби із злочинністю виступає у ролі генерального інтересу. Структура інтересів інших елементів, поруч з генеральним, включає й інші, які визначаються єдністю системи [12, с. 52-59].

Так, до інтересів кримінально-процесуальної політики, яка забезпечує реалізацію кримінально-правової політики через застосування матеріального кримінального права, належать інтереси, пов'язані із застосуванням інституту кримінальної відповідальності (її повнота, швидкість застосування, законність, об'єктивність та т. ін.), оптимізація кримінально-процесуальної діяльності тощо.

Кримінально-виконавча політика включає в систему своїх основних інтересів реалізацію кримінальної відповідальності, поєднану з інтересом індивідуальної профілактики злочинності через ресоціалізацію осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності.

Система основних інтересів кримінологічної (профілактичної) політики включає інтереси загальної та спеціальної превенції.

Однак визначальними для системи в цілому залишаються інтереси, які формують кримінально-правову політику. Система цих інтересів є достатньо складною і багатоплановою. Виходячи з того, що кримінально-правова політика знаходить свою матеріалізацію в нормах кримінального права, подальший аналіз проблеми інтересу у кримінально-правовій політиці необхідно здійснювати шляхом аналізу відповідних інститутів кримінального права.

Як вказує В.Р. Щавінський, «у процесі правотворчої діяльності компетентних державних органів важливим видається попередній теоретичний ... аналіз правових інтересів суб'єктів майбутніх потенційних правових відносин, що уможливить конструювання такого нормативно-правового акта, норми якого будуть максимально наближені до потреб указаних суб'єктів, як наслідок, такі нормативно-правові акти будуть життєздатними» [15, с. 133-137].

На перший план тут виступає інтерес у боротьбі з найбільш небезпечними (з точки зору законодавця) видами антисуспільної поведінки (проблеми криміналізації та декриміналізації). Основу, яка визначає глобальні інтереси в цьому питанні, визначено у ст. 1 КК України, яка формулює основні завдання Кримінального кодексу України. Фактично ж сформульовані в цій нормі задачі є завданнями кримінально-правової політики Української держави (до речі, відсутність у КК України 2001 р. чіткого формулювання завдань кримінально-правової політики не може бути визнана відповідною сучасним вимогам).

З точки зору кримінально-правової політики найважливішим є інтерес досягнення раціонального балансу між дозволеним та забороненим (глобальний інтерес). Повертаючись до історії,

легко згадати часи невинуватеного розширення кримінальної репресії, які визначались інтересами тоталітарної держави і не відповідали об'єктивним інтересам суспільного розвитку, загальнолюдським інтересам. Це фактично зумовлювало політику кримінально-правового терору [14, с. 218], адже всі репресії фактично були відповідним чином “оформлені” як кримінально-правові заборони. Звичайно, що динамічність соціальних процесів потребує постійного аналізу об'єктів кримінально-правової охорони вирішення питань криміналізації та декриміналізації. При цьому існує небезпека нестабільності законодавства навіть при збереженні єдності підходів до кримінально-правової політики.

Поруч з глобальним у кримінально-правовій політиці існує система спеціальних (приватних) інтересів [12, с. 52-59], які визначають основні напрями подальшого розвитку кримінального законодавства. Ця група інтересів може бути диференційована на дві групи: дефінітивні інтереси – пов'язані з нормативною фіксацією інститутів термінів та понять, які визначають загальні підходи, межі кримінально-правової політики та особливі інтереси – пов'язані з визначенням підстав, меж кримінальної відповідальності за посягання на конкретні об'єкти.

Як вважає Н.В. Нетеса, в будь-якому суспільстві залежно від рівня його соціально-економічного та історичного розвитку, традицій, які існують у ньому, національних особливостей, культурних, релігійних та моральних цінностей устанавлюються пріоритети в захисті суспільних або приватних інтересів [5, с. 123-137].

Найбільш ваговою рухомою силою диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики, безумовно, залишається приватний інтерес, інтерес, що прив'язаний до конкретного суб'єкта кримінально-правової політики.

Очікувалося, що проголошення пріоритету прав і свобод особистості ідейним принципом правової політики призведе до якісних змін у системі кримінально-правової охорони приватного інтересу. Але фактично це обмежалося безсистемними ліберальними поступками законодавства на тлі розширення кримінально-правових заборон. Як і раніше, потерпілий як носій порушених прав обмежений в своїх правах у матеріальному кримінальному

праві, а відновлення його прав підмінюється процедурою державного реагування на вчинення злочину.

Як цілком слушно зазначає Н.В. Нетеса, незважаючи на те, що кримінальне право традиційно вважається публічною галуззю права, яка покликана охороняти перш за все суспільні інтереси, слід визнати, що однією з тенденцій розвитку сучасної доктрини кримінального права є розширення в ньому приватноправових засад. У зв'язку з цим ще одним аспектом, що заслуговує на увагу в контексті дослідження питання про забезпечення кримінально-правовими засобами балансу соціальних інтересів, є виявлення межі між сферами суспільного та приватного інтересу [5, с. 123-137].

Як вказує І.В. Венедіктова, «за своєю сутністю охоронюваний законом інтерес є домаганням (претензією), яке означає скерування особи на досягнення певного блага або статусу, а за правовою природою – дозволом, оскільки особа вільна у своїх діях за принципом *in favorem* – дозволено все, що не заборонено законом» [1, с. 68].

У свою чергу, П.М. Рабінович, який є прихильником теорії потребового праворозуміння, пише, що «концептуальний потребовий підхід був і залишається неперевершеним, незамінним, можна сказати, єдино можливим дослідницьким інструментом виявлення сутності будь-яких соціальних явищ, зокрема основоположних («природних») прав і обов'язків людини, держави та кожного з елементів її правової системи та її механізму юридичного регулювання (законодавства, законності, офіційної правової ідеології, юридичних відносин тощо)» [6, с. 25-31].

Досліджуючи інтерес у праві, М. Самбор зазначає, що це «усвідомлена спрямованість суб'єкта, зумовлена його внутрішнім переконанням в оволодінні певним благом матеріального чи нематеріального характеру, що являє собою задоволення потреби, здійснення та реалізація якого відбувається в межах загальноприйнятих правил поведінки, визначених у нормах права, що відповідає відсутності прямої заборони в досягненні такого блага й бажаним для нього способом, а також спирається на забезпечення

компетентними органами в разі наявності перешкоди на шляху можливості його задоволення» [8, с. 12].

Уточнюючи позицію М. Самбора, Р.В. Щавінський дає власне визначення правового інтересу, під яким розуміє наявну у фізичної чи юридичної особи внутрішню сформовану передумову задля можливої реалізації нею своїх прав і свобод, в основі якої лежить потреба в удосконаленні (покращенні) свого правового статусу чи отриманні матеріальних або нематеріальних благ [15, с. 133-137].

Диспозитивний метод кримінально-правового регулювання генетично пов'язаний з приватним інтересом, але це не дає підстав його спрощеної оцінки. Вочевидь, слід виходити з того, що в рамках диспозитивного методу регулюється не приватний інтерес, а правовідносини, що забезпечують його правовий захист.

Реалізацію приватного інтересу в праві можна представити у вигляді послідовного ланцюга розвитку відносин: односторонніх відносин інтересу – регулятивних правовідносин, спрямованих на реалізацію відносин інтересу – кримінальних правовідносин, що забезпечують охорону регулятивних відносин.

Таким чином, інтерес представляє виражене в об'єктивній дійсності одностороннє ставлення суб'єкта до певного блага (стану, предмета та ін.). Передбачається, що у відносинах інтересу особа заявляє про наявність у неї певної потреби та вживає заходи для її задоволення, що ще раз свідчить про рухоми роль приватного інтересу в реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики.

1. Венедіктова І.В. *Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03 / Міністерство освіти і науки України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2013.ки. 2015. № 1 (II). С. 152-158.*
2. *Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Х.: Право, 2009. 256 с.*
3. Матишевський П.С. *Кримінальне право України. Загальна частина. К., 2000. 415 с.*rada.gov.ua/laws/show/995_043.
4. Мірошниченко Ю. *Баланс інтересів як принцип консенсуальної демократії: до постановки проблеми. Віче. 2014. № 3. С. 22-25.* право. 2014. 616 с.

5. Нетеса Н.В. *Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. Проблеми боротьби зі злочинністю.* 2017. № 33. С. 123-137.к. Вид. 9-е, зі змін. Л.: Край, 2007. 188 с.
6. Рабінович П. *Пріоритетна функція загальнотеоретичного праводержавознавства.* Право України. 2010. № 1. С. 25-31. 138.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес). *Справа № 1-10/2004 від 1 грудня 2004 року. Урядовий кур'єр.* 15.12.2004. № 239.
8. Самбор М.А. *Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2010. 20 с.. 89-97.*
9. Сидоренко Э.Л. *Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. 496 с. 2002. 139 с.*
10. Усатий Г.О. *Інтерес як об'єкт кримінально-правового конфлікту.* Часопис Київського університету права. 2014. № 3. С.236-241.
11. Фріс П.Л. *Вибрані праці.* Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. 652 с.
12. Фріс П.Л. *Інтереси кримінально-правової політики.* Наше право. 2005. № 1. С.52-59.
13. Фріс П.Л. *Кримінальне право України. Загальна частина. 3-є вид.* Одеса: Фенікс, 2018. 394 с.
14. Фріс П.Л. *Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми монографія.* К.: Атіка. 2005. 592 с.
15. Щавінський Р.В. *Поняття правового інтересу та його теоретична й адміністративно-правова сутність. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2016. № 3. С.133-137.

Гануляк Е.М. Інтерес як рушійна сила диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики

Стаття присвячена диспозитивному методу кримінально-правового регулювання, який генетично пов'язаний з приватним інтересом. Автор виходить з того, що в рамках диспозитивного методу регулюється не приватний інтерес, а правовідносини, що забезпечують його правовий захист.

Реалізацію приватного інтересу в праві можна представити у вигляді послідовного ланцюга розвитку відносин: односторонніх відносин інтересу – регулятивних правовідносин, спрямованих на реалізацію відносин інтересу – кримінальних правовідносин, що забезпечують охорону регулятивних відносин.

Автор приходить до висновку, що інтерес представляє виражене в об'єктивній дійсності одностороннє ставлення суб'єкта до певного блага (стану, предмета та ін.). Передбачається, що у відносинах інтересу особа заявляє про наявність у неї певної потреби та вживає заходи для її задоволення, що ще раз свідчить про рухому роль приватного інтересу в реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики.

Ключові слова: кримінально-правова політика, методи кримінально-правової політики, диспозитивний метод, інтерес.

Ganulyak E.M. Interest as the driving force of the dispositive method of criminal law implementation

The article is devoted to the dispositive method of criminal law regulation, which is genetically related to private interests. The author proceeds from the fact that within the limits of the discretionary method, not private interests are regulated, but the legal relations that provide for its legal protection.

Realization of private interest in the law can be represented in the form of a consistent chain of development of relations: unilateral relations of interest - regulatory legal relations, aimed at the realization of relations of interest - criminal legal relationships that provide protection of regulatory relations.

The author comes to the conclusion that interest is represented in the objective reality expressed in the unilateral relation of the subject to a certain good (state, subject, etc.). It is assumed that in the relations of interest the person declares that she has certain needs and takes measures for her satisfaction, which again indicates the moving role of private interest in implementing the dispositive method of criminal law policy.

Keywords: criminal-law policy, methods of criminal-law policy, dispositive method, interest.

Медицький І.Б.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ЗАРУБІЖНОГО ПІЗНАННЯ НАСЛІДКІВ/ ЦІНИ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.9

Постановка проблеми. Оцінюючи спрямованість сучасних кримінологічних досліджень в Україні, доводиться й надалі констатувати недостатній науковий інтерес до окремих проблем фундаментального характеру. Не зважаючи на те, що наслідки злочинності визначають усю систему боротьби із нею, вони практично ніколи системно не вивчались та не вивчаються. У контексті кримінологічного пізнання корисливої насильницької

злочинності, Б.М. Головкін приходить до висновку, що нинішній стан кримінологічних знань про соціальні наслідки злочинності далеко не відповідає суспільній значущості проблеми і запитам практичної діяльності із запобігання та протидії цьому антисуспільному феномену. Науковець припускає, що саме з цих обставин проблема не посіла чинне місце у кримінологічній теорії, а її розробка застигла десь на рівні напрацювань минулого століття [4, с.106]. Натомість зарубіжний досвід кримінологічного аналізу наслідків злочинності є тривалим у часі та продуктивним за своїми висновками, що вимагає його ретельного аналізу на предмет можливостей екстраполяції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позиції зарубіжних кримінологів із означеної проблематики (предметно або дотично) розкрито у працях Бабаєва М.М., Голіни В.В., Долотова Р.О., Квашиса В.Є., Лунєєва В.В., Мельничук Т.В., Сметаніної Н.В., Шакуна В.І. та ін. Існуючі напрацювання є підґрунтям для подальших пошуків у напрямку обґрунтування та розробки самостійного підвиду кримінологічної теорії – консеквенціології злочинності (від лат. – *consequentia* – наслідок), із власним предметом та дослідницьким інструментарієм [10, с. 66].

Стаття має за **мету** поглиблений аналіз проблеми наслідків злочинності у окремих зарубіжних державах, вивчення та систематизацію наукових позицій та напрацювань у цьому відношенні, із паралельним формулюванням власних оцінок та рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. Безперечно, що проблема наслідків злочинності є актуальною не тільки для України, а й для будь-якого державного утворення, зважаючи на сучасні глобалізаційні процеси у світі. Стратегія протидії криміналітету вимагає максимально повного розуміння наслідків міжнародної злочинності, форм реалізації злочинних практик, їх взаємозв'язків та основних елементів тощо. Глобальність та всеосяжний характер проблеми наслідків злочинності потрапили у фокус уваги міжнародної спільноти, що зумовило появу відповідних висновків та рекомендацій. У рекомендаціях конференції з проблем кримінальної статистики яка відбулася під егідою ООН (Париж, 13-15 червня 2006 р.), особливу увагу приділено організації роботи по

визначенню витрат на боротьбу зі злочинністю, що «являється політично актуальним завданням». Усе це пояснюється в першу чергу колосальними масштабами навіть тих наслідків злочинності, які можна позначити у матеріальному еквіваленті.

Сполучені Штати Америки. У 1996 р. втрати від злочинності обійшлися США у 450 млрд. доларів (з них 426 млрд. – склали втрати від насильницьких злочинів). Для порівняння, у тому ж році бюджет Пентагону становив майже половину фінансових витрат від злочинності (250 млрд. доларів) [6, с.37].

Подальші дослідження фіксували щорічне й значне зростання шкоди від злочинності, оскільки із зростанням життєвих стандартів росла вартість страхових виплат та інших компенсаційних витрат. Так, уже до 2010 р., за розрахунками американського економіста К. Андерсона, збитки від злочинності виростили «у реальних оцінках» до 650 млрд. доларів на рік. З них 202 млрд. – витрати від втрати від злочинів життя або працездатності; 64 млрд. – витрати, спрямовані на захист особистості і власності; 120 млрд. склали збитки, завдані бізнесу; 60 млрд. – втрати від крадіжок товарів та шахрайств; 40 млрд. – від зловживань наркотиками; 110 млрд. – збитки, завдані нетверезими водіями автотранспорту; 78 млрд. (12%) – витрати на утримання системи кримінальної юстиції. Якщо ці розрахунки є вірними, то сумарні втрати від злочинності становили більше 4% ВВП США [6, с.38].

У США, де раніше за інших розпочали дослідження проблематики ціни злочинності, такі спроби відносяться ще до 1931 р., коли була створена спеціальна урядова комісія з метою підрахунку витрат від зростаючого у період гострої економічної кризи рівня злочинності. Тоді концепція полягала в тому, щоб брати до розрахунків виключно прямі втрати, спричинені потерпілим неправною поведінкою. У подальшому були започатковані спроби включення до «ціни злочинності» не тільки прямих, але й вторинних витрат. Згодом, окрім витрат потерпілих, у США до «ціни злочинності» стали включати також засоби, затрачені на боротьбу зі злочинністю та судове провадження.

Американський неінституціоналіст Г. Беккер аналізував злочинність як діяльність раціонального індивіда, що прагне мак-

симізувати свою вигоду. На його думку, оптимальний розподіл ресурсів, що спрямовуються на боротьбу зі злочинністю, вимагає точної оцінки соціальних втрат від злочину. У вартість шкідливих наслідків злочину він включав прямі збитки потерпілих, витрати держави на боротьбу зі злочинністю (причому граничні витрати повинні встановлюватися на рівні граничної шкоди від злочинів), і втрати суспільства від непрацездатності правопорушників [11, с.386].

Обґрунтовувалися гіпотези про те, що діяльність системи кримінальної юстиції якісно не відрізняється від будь-якого іншого економічного виробничого процесу. У зв'язку з цим пропонувалося визначати сукупні витрати суспільства на злочинність за наступною формулою: $TC = w \times L + r \times OF$, де TC – сукупні витрати (total costs), w – вартість одиниці ресурсів, r – виражені в грошових одиницях середні втрати від кожного злочину, OF – рівень злочинності (offence ratio), L – ресурси кримінальної юстиції [11, с.386].

Цікавою є точка зору відомих американських економістів-кримінологів Леда Філіпса і Гарольда Воті-молодшого, яких вважають класичним прикладом теоретичного узагальнення результатів початкового етапу розвитку економічної теорії злочинної і правоохоронної діяльності, про те, що розуміти під витратами злочинності. «Метою [кримінальної юстиції] не може бути просто усунення злочинності, як, можливо, здається. Це стає ясным, коли ми поглиблено розглядаємо природу різних витрат злочинності і їх зміни [залежно] від рівня злочинності. Для полегшення розуміння внутрішніх взаємозв'язків корисно розрізнити витрати, нав'язані суспільству [самою] злочинною поведінкою, і витрати, які суспільство нав'язує саме собі для захисту від злочинності та її стримування» [9, с. 96].

Американський кримінолог Х.Г. Деммерт виділяє три компоненти, які утворюють ціну злочинності:

- безпосередня шкода від злочинної поведінки;
- витрати суспільства у процесі профілактики та запобігання злочинам, притягнення злочинців до кримінальної відповідальності;

- втрати самого злочинця (наприклад, час, витрачений злочинцем на вчинення злочину або відбуття покарання, який злочинець міг би витратити на правомірну продуктивну діяльність) [5, с.17].

Вивчення ціни злочинності, що проводилось у США з кінця 80-х років ХХ ст., основним чином було зосереджено на визначенні безпосереднього збитку (шкоди), завданого жертві злочином, без врахування інших витрат. Так, Едвін Зедлевський вирахував пов'язані зі злочинністю витрати на вогнепальну зброю, сторожових собак, віктимологічні витрати, кримінальне правосуддя і комерційну безпеку та оцінив їх у 160 млрд. дол. на рік. У цю суму він не включив витрати на забезпечення безпеки житлових приміщень, альтернативні і непрямі витрати [11, с.386].

У 1988 р. М. Коен провів перше дослідження «ціни злочинності» з огляду на тяжкість деліктів, у основу якого було покладено не тільки врахування прямих економічних збитків по кожній справі, але й ціну завданих потерпілому фізичних та моральних страждань, а також ризику втрати життя. Основне завдання полягало у виробленні об'єктивних оцінок, що базуються на реальних матеріальних та моральних збитках, завданих злочином, а також у більш повному окресленні усіх видів шкоди, яку можна позначити грошовим еквівалентом. Їх сума й визначала вартісну тяжкість злочину [1, с.5].

При цьому М. Коен не враховував витрати на профілактику, альтернативні та непрямі витрати. За його даними, сукупна річна ціна злочинів проти особи та домогосподарств у США складає для жертв 113 млрд. дол. [11, с.386].

У 1992 р. М. Коен і Т. Міллер опублікували результати нового дослідження за 1987-1990 роки. У основу розрахунків були покладені три категорії збитків: прямі втрати (витрати на медичну допомогу, на лікування та психологічну реабілітацію); виробничі втрати (у заробітній платі, додаткових виплатах); немонетарні втрати (втрачена якість життя, стан страху, а також «інтелектуальні втрати»). Розрахунки засвідчили, що у 1989 р., до прикладу, сукупна шкода від кожного вбивства повинна бути оцінена у 2,4

млн. доларів; від згвалтування – у 60 тис. доларів; від грабежу – у 25 тис. доларів [9, с.97].

Петсі А. Клаус визначає прямі економічні втрати, пов'язані зі злочинністю, на рівні 19 млрд. дол. щорічно, беручи за основу Національний огляд злочинності та віктимізації, зміст якого зосереджений на згвалтуваннях, пограбуваннях, нападах, крадіжках з проникненням у житло, особистих і побутових крадіжках, викраденнях транспортних засобів [11, с.387].

Д. Андерсон акцентує увагу вже на побічних (непрямих) втратах для вирахування ціни злочинності у США й обґрунтовує валовий річний показник ціни на рівні 1 705 млрд. доларів, що, у перерахунку на душу населення, становить 4 118 доларів Він групує наслідки злочину на кілька категорій залежно від їх впливу на розподіл пов'язаних зі злочинністю ресурсів, які могли б бути використані більш продуктивно на інші, наприклад, соціальні цілі:

1) витрати, зумовлені злочинністю або похідні від неї / Crime Induced Production (397 млрд. дол.) – витрати на незаконні товари та послуги (наприклад, наркотичні засоби), а також витрати на засоби захисту від злочинності та усунення її наслідків (встановлення охоронних систем, функціонування виправних установ, витрати на медичну допомогу). За відсутності злочинності час, гроші та інші ресурси були б спрямовані «для отримання вигоди, а не уникнення шкоди»;

2) вартість втрачених можливостей / Opportunity Costs (130 млрд. дол.) – втрати для суспільства у результаті незайнятості злочинців у суспільно корисній праці та непрацездатності жертв злочинів. Потенційними продуктивними працівниками є ув'язнені, кількість яких неухильно збільшується. Частина злочинців спрямовує підприємницький хист у протиправну діяльність, замість досягнення успіху у сфері легального бізнесу. Додаткові витрати виникають внаслідок втрати часткової або повної працездатності жертвами, часових затрат на встановлення технічних засобів захисту власності, патрулювання околиць тощо;

3) ціна ризику для життя і здоров'я / The Value of Risks to Life and Health (574 млрд. дол.) – неочевидні втрати від насильниць-

ких злочинів включають страх бути пораненим або вбитим, гнів, страждання від перебування жертвою злочину;

4) трансфертні втрати / Transfers (603 млрд. дол.) – втрати легального сектору у зв'язку із переходом майна до нелегального обігу [11, с.387].

Дж. Роман подає більш розгорнуту характеристику ціни злочинності. На його думку, загальна вартість злочинності має кілька компонентів: пряма шкода для жертв; непрямі витрати жертв; державні витрати на боротьбу зі злочинністю; витрати, зумовлені злочинністю або похідні від неї (у тому числі приватні витрати на попередження злочинності, витрати, пов'язані із зловживанням наркотичними або іншими психоактивними речовинами); шкода від білокомірцевих злочинів/корпоративного шахрайства; вартість втрачених можливостей для правопорушників. За його підрахунками, щорічний розмір ціни злочинності еквівалентний від 7% до 17% ВВП, а також від 3000 до 6500 доларів на одного мешканця США [12, с.66].

Вчені пропонували різні підходи до встановлення економічно-вивіреного розміру шкоди, що завдається злочинними посяганнями об'єктам із не матеріалізованою формою. Представники Каліфорнійського університету наголошують, що вбивство чоловіків є більш «вартісним», аніж вбивство жінок, й обґрунтовують це тим, що, за статистичними даними, чоловіки отримують дохід у середньому на 20-25 % більше, ніж особи жіночої статті. У основі висунутої ними концепції лежить теза про пряму пропорційну залежність «вартості життя» особи від її сукупного доходу за увесь період її дійсного й потенційно можливого продовження життя. Що ж стосується злочинів, які посягають на сексуальну свободу та недоторканість особи, то заподіювана їх жертвам шкода вираховується шляхом підсумовування розміру витрат жертви злочину на ліки та медичну допомогу, на психологічну реабілітацію та середнього розміру заробітку за час, який жертва витратила на лікування та реабілітацію. У математичному виразі даний підхід має такий вигляд: $A=B+C+D$, де A – «ціна» злочинної шкоди, що була заподіяна злочинним діянням проти сексуальної свободи та недоторканості особи; B – витрати жертви на лікування;

С – витрати жертви на психологічну реабілітацію; D – сукупний розмір середнього заробітку жертви злочину за час, витрачений на лікування та реабілітацію [3, с.7-8].

На протязі багатьох десятиліть у США реалізовувалася практика включення до «ціни злочинності» затрат, пов'язаних із фінансуванням системи кримінальної юстиції. До неї щорічно скеровуються величезні суми, причому витрати постійно збільшуються. За 10 років (з 1996 р.) затрати на утримання поліції зросли майже у 2 рази; на утримання судів – у 1,7 разів; а на утримання тюремної системи – у 1,6 рази. До 2006 р. вони, відповідно, склали 94,4 млрд., 44,6 та 65,1 млрд. доларів [1, с.5].

Витрати на утримання системи кримінальної юстиції є доволі значною складовою «ціни злочинності» не тільки у монетарному (кількісному) плані, окрім того, вони служать важливим орієнтиром при виборі рішень у сфері кримінальної політики. І у США, і у інших державах ці витрати постійно зростають – це загальна тенденція. В.Є. Квашис пов'язує цю обставину із ефективністю боротьби зі злочинністю, на відміну від Росії, де витрати на утримання правоохоронної системи, навіть по заниженим оцінкам статистики, майже у 11 разів перевищують сукупний збиток від злочинності [6, с.38].

Цікавою та доволі «продуктивною» у подальших наукових пошуках видається позиція окремих західних кримінологів (Cohen Mark F., Demmert H.G.), які пропонують включати у ціну злочинності також втрати самого злочинця (до прикладу, час, потрачений злочинцем на вчинення злочину чи відбуття покарання, який злочинець міг використати для правомірною продуктивної діяльності і ін.). У даному відношенні слушним видається включати у ціну виключно ті втрати злочинця, які матимуть негативний ефект не тільки для нього, але й для суспільства (недоотримана суспільна вигода у вигляді виробничого потенціалу злочинця з огляду на його «вибуття» із соціуму та не залучення до економічної діяльності). Персоніфіковані види втрат злочинця (його біль, страждання і ін.) не повинні братися до уваги при розрахунку ціни злочинності, оскільки він сам поставив себе поза законом /суспільством [17, с.24-25].

Англія та Уельс. Загальна ціна злочинності у Англії та Уельсі 1999/2000 р. становила 60 млрд. фунтів, із них 31% – вартість викраденої або пошкодженої власності (включаючи економічні злочини), 30% – грошовий вираз моральної та фізичної шкоди, завданої жертвам, 19% – витрати на систему кримінального правосуддя, 8 % – витрати на безпеку; 1% – на страхування; 5% – упущена вигода за час непрацездатності та відновлення здоров'я жертв; 2% – витрати жертв насильницьких злочинів на медичну допомогу [12, с.66].

У 2006 р. загальні втрати від злочинності у Великобританії склали, за мінімальної оцінки, майже 100 млрд., а до 2008 р. – біля 160 млрд. фунтів стерлінгів. З них збитки, завдані жертвам зареєстрованих злочинів, згідно розрахунків британських економістів М. Синклера та К. Тейлора, у 2007 р. склали біля 15 млрд. фунтів стерлінгів, чи 275 фунтів стерлінгів на кожного потерпілого; у великих містах, особливо у Лондоні, цей показник сьогодні складає 400 фунтів стерлінгів [7, с.96].

У доповіді Міністерства внутрішніх справ Великобританії «Економічні і соціальні наслідки злочинності» 2000 р., ціна злочинності представлена наступними компонентами:

- витрати суспільства, спрямовані на мінімізацію ризику стати жертвою злочину (витрати на охоронні системи, страхування від кримінальних загроз, інші заходи безпеки). Якщо перекладати дослівно, то такі витрати англійці називають «ціною очікування злочинності» (costs in anticipation of crime);

- грошова оцінка шкоди, заподіяної у результаті вчинення злочину його жертві;

- витрати на утримання та функціонування системи кримінальної юстиції. У буквальному розуміння ці витрати позначені як «ціна реакції на злочинність» (costs in response to crime). Принагідно слід зауважити, що МВС Великобританії не включає до ціни злочинності втрати самого злочинця, втрати, які несе сім'я жертви злочину та багато інших побічних наслідків [5, с.17].

У 2005 р. аналітики МВС Великобританії опублікували об'ємну доповідь про економічні та соціальні втрати від злочинів проти особи та власності громадян, згідно якої, до 2004 р. за-

гальні збитки тільки від цих злочинів склали 36,2 млрд. фунтів стерлінгів. За розрахунками науковців, в середньому прямі втрати від одного вбивства складають 1,459 млн. фунтів стерлінгів (сюди входять фізичні та емоційні втрати – 860 тис. фунтів стерлінгів; 451 тис. фунтів стерлінгів – втрата доходів і майже 10% – 144 тис. фунтів стерлінгів – витрати, пов’язані з діяльністю кримінальної юстиції). При цьому за три минулі роки (у порівнянні з 2000 р.), економічні втрати від вбивства виросли на 30%, оскільки зростають стандарти життя і, відповідно, вартість страхових виплат та інших витрат на компенсацію родичам загиблих. Розрахована й питома вага різних категорій злочинів у загальній структурі економічних та соціальних втрат від злочинності: 37% складають насильницькі злочини проти особи; 23% припадає на сексуальні посягання; 12% на крадіжки; 7% – на грабежі і т.д. Британські науковці пішли далі за своїх колег із США, Канади, Австралії та інших держав. На початку 2000-х років у Центрі Кримінологічних досліджень Оксфордського університету була розроблена методика оцінки різних непрямих втрат, у тому числі, викликаних, до прикладу, страхом перед злочинністю [1, с.6].

Англійський економіст-кримінолог Р. Андерсон (Інститут соціальних і економічних досліджень Йоркського університету) зробив спробу дослідити проблему мінімізації громадських втрат (socialloss) від правопорушень. Його дослідження стало першим досвідом узагальнення досліджень по економіці злочинів та покарань і залишається класичною працею по цьому напрямку не-оінституціоналізму. Р. Андерсон спочатку перераховує вигоди і втрати, що виникають внаслідок діяльності злочинців:

1. Правопорушники виграють [за рахунок] різниці між W_i і W_e (тобто між нелегальною і легальною «зарплатою» і втрачають, будучи засудженими до виправного процесу F з вірогідністю p ;

2. Жертви страждають: а) прямо, втрачаючи ті блага, які у них вкрали, або «набуваючи» шкоди, спричиненої їм; резонно вважати, що їх втрати, загалом, протилежні вигодам порушників (особливо це стосується крадіжок); б) побічно, понісши альтерна-

тивні витрати через [необхідність] вживати запобіжні заходи для відвернення злочинів проти [свої] особи або власності;

3. Суспільство колективно витрачає ресурси на систему кримінальної юстиції, яка виявляє, затримує, карає і виправляє правопорушників.

Основними змінними, від яких залежать втрати суспільства внаслідок правопорушень правоохоронної системи, являються два елементи: p – ймовірність засудження і f – суворість покарання за правопорушення. Елементи p і f прийнято розглядати як контрольовані змінні, що впливають на рівень правопорушень, від якого і залежать втрати суспільства. Ці втрати включають три елементи.

1. Прямі втрати D від правопорушень, пропорційні їх кількості O : $D = D(O)$.

2. Поліцейські і судові витрати C , що виникли при виявленні і затриманні злочинців, які прямо залежать від O (кількості правопорушень) і p (ймовірність засудження): $C = C(p, O)$.

3. Витрати суспільства від покарання злочинців, які залежать від O (кількості правопорушень), p (ймовірність засудження) та f (суворість покарання за правопорушення). Ці витрати можна виразити формулою: $bpfO$.

Коефіцієнт b у даному випадку показує, як безпосередні втрати суспільства залежать від форми покарання. Якщо, наприклад, засудженого засуджують до штрафу, то втрати засудженого дорівнюють виграшу інших членів суспільства, і $b=0$, оскільки відсутні безпосередні соціальні втрати суспільства як цілого. Якщо ж особа засуджена до ув'язнення, то витрати на будівництво в'язниці, утримання штату охоронців і так далі не компенсуються, отже $b=1$. Сукупні втрати злочинності, які підсумок цих трьох елементів, позначені як L : $L = D(O) + C(p, O) + bpfO$ [9, с.98-99].

Франція. Щорічні збитки від злочинності у Франції дорівнюють 150 млрд. євро, що складає 7,5% ВВП країни. З цієї суми 80 млрд. євро – це оцінена вартість актів фізичної та сексуальної агресії, крадіжок, вандалізму, шахрайства, а також вартість заходів безпеки, що здійснюються в приватному порядку. Центральне

місце займає організована злочинність, на частку якої припадає понад 23 млрд. євро.

Сюди входять сутенерство, виготовлення та збут контрафактної продукції і різного роду нелегальна торгівля. До цього можна додати шахрайство у системі соціального забезпечення та оподаткування, витрати на запобігання ДТП або вартість політики досягнення максимального рівня безпеки, витрати на роботу поліції і жандармерії та бюджет міністерства юстиції [14].

На основі аналізу численних статистичних досліджень професор Ліонського університету Жак Бішо обґрунтував, що 30 тисяч додаткових місць у в'язницях дали б можливість скоротити злочинність у Франції на 15%. У цьому випадку додаткові державні інвестиції склали б 1 млрд. євро на рік, тоді як загальна вигода для суспільства – 11 млрд. євро [5, с.16].

У ситуації зі злочинами, фінансову шкоду від яких оцінити доволі складно (вбивства, викрадення людей), проф. Бішо враховує суми, які страхові компанії виплачують за смертельні випадки у ДТП. Якщо додати до цих сум адміністративні та медичні витрати, а також можливі виробничі втрати, то офіційні організації оцінюють смерть однієї людини приблизно у 1 млн. 300 тис. євро, витрати на одного травмованого і госпіталізованого – у 136 тис., легкопораненого – у 5,5 тис. Стосовно крадіжок враховується не тільки вартість викраденого майна, але й шкода, завдана грабіжником, та обставини, які важко виразити фінансовим чином – страх жертви, сентиментальна цінність викраденого, час, затрачений на заміну вкраденого; а також витрати страхових компаній і приватні заходи безпеки: встановлення сигнальних систем або укріплених дверей. Якщо це усе прийняти до уваги, то загальна вартість крадіжок складе більше 9 млрд. євро [14].

Польща. Теоретичному осмисленню складових ціни злочинності приділив свого часу увагу у монографії «Кримінологія. Основні проблеми» (Варшава, 1977 р.) відомий кримінолог Б. Холист. Науковець заперечував можливість остаточного поділу негативних наслідків злочинності на соціальні та економічні, оскільки останні також являють собою негативне соціальне явище. Наслідки, що можна виразити у грошовому відношенні,

ототожнюються ним із поняттями «збитку», як фінансової та облікової міри зменшення майнової субстанції та «витрат» – затрат людської праці, що має своєю безпосередньою чи віддаленою метою вирішення певного завдання [16, с.83-85].

Аналізуючи «ціну» конкретних різновидів злочинної поведінки для суспільства, Б. Холист поділяв позицію, що навіть злочини проти життя та здоров'я особи також виступають джерелом суто економічного збитку (втрати сім'ї та суспільства у зв'язку із вихованням та навчанням загиблого). Відтак – їх не можна зводити виключно до негативних змін у людському організмі.

За його оцінкою, навчання у обсязі початкової школи (до 15 років) коштує близько 180 тис. злотих, у обсязі середньої школи (до 18 років) – біля 350 тис. злотих, а у обсязі вищої школи (до 25 років) – біля 770 тис. злотих. Витрати такого змісту приблизно на 80% покладаються на сім'ю (з прибутків батьків), і, приблизно на 20%, – суспільство (з державного бюджету). Підготовка, до прикладу, інженера, коштує біля 650 тис. злотих. Витрати, пов'язані із боротьбою зі злочинністю (кримінальним переслідуванням та покаранням), а також пов'язані із цивільним судочинством, у 1974 р. склали 4 130 млрд. злотих. Боротьба зі злочинністю обходиться для суспільства у 2/5 цієї суми [16, с.88]. Цікавим та перспективним у плані подальшого дослідження є включення до числа соціальних наслідків злочинності недоліків діяльності органів юстиції. За розрахунковими даними, річна втрата часу внаслідок помилок та інших відхилень від норми на попередньому слідстві складає у масштабах країни 500 тис. годин, якщо мова йде про працівників органів кримінального переслідування, і 700 тис. годин, якщо мова йде про осіб, викликаних для провадження слідчих дій [16, с.255].

Латвія. Відповідно до даних кримінальної статистики, у 2010 р. збитки від злочинності склали 35 млн. доларів (17,3 млн. латів). Починаючи з 2011 р. у Інформаційному центрі МВС дані про збитки від злочинних посягань не узагальнюються. Спираючись на дані про стан злочинності за останні п'ять років середня «ціна» одного зареєстрованого злочину складала близько 1000 доларів (480 латів). Експерти роблять висновок, що, зважаючи на

латентну злочинність, кожен рік прямі збитки від злочинності складають близько 200 млн. доларів. В середньому, кожен житель Латвії несе збитки від вчинених злочинів обсягом близько 100 доларів. Не беручи до уваги шкоду від наркокриміналітету, кіберзлочинності, екологічних злочинів, торгівлі людьми, контрабанди акцизної продукції і т.д., «ціна» злочинності та витрати на боротьбу з нею складають біля 650 млн. доларів [2, с.20].

Російська Федерація. У 2001 р. матеріальні збитки від злочинності, порівняно з 2000 р., зросли більше ніж у 2 рази, з 46,0 млрд. до 94,8 млрд. рублів. У 2002 р., порівняно з 2001 р., розмір збитків зменшився на 6,9%, у 2003 р. їх сума, порівняно з 2002 р., практично не змінилася (відповідно 88,3 млрд. та 88,5 млрд. руб.). При цьому, у 2002-2003 рр. на 4,4% зросла сума матеріальних збитків по злочинах економічної спрямованості (відповідно 10,8 млрд. і 23,6 млрд. руб.) [13, с.13].

Згідно даних відомчої статистики МВС РФ, матеріальні збитки від зареєстрованих за 2002-2007 роки злочинів склали 1,5 трлн. рублів [8, с.122]. У 2010 р. сума матеріального збитку, спричиненого злочинами, встановлена у розмірі 262 257 257 тис. руб. Того самого року у Російській Федерації було виявлено 275 тис. економічних злочинів, збиток від яких, за даними МВС Росії, склав понад 176 млрд. руб. (у 2009 р. – 141 млрд. руб.), а у 2011 р. ця цифра збільшилася на 20%. За даними РwC (Прайсвотерхаус), майже половина російських компаній стають жертвами злочинів економічної спрямованості, 8% фірм понесли збитки у розмірі до 10 млн. доларів [15, с.151].

Висновки. Наведена інформація наочно засвідчує масштабність обумовлених злочинністю втрат для будь-якого суспільства. Разом з тим, вони дають уявлення про характер та спрямування розвитку деяких методологічних ідей, дотичних до «наслідків/ціни злочинності». Крім цього, порівняння цих даних демонструє, що, залежно від особливостей методології та методик дослідження, підраховані у різних державах втрати від злочинності коливаються у доволі широких межах. Дослідження зарубіжних учених фундаментальної проблеми наслідків/ціни злочинності пройшли значний еволюційний шлях від пропозицій обрахунку виключно

прямих втрат суспільства (які можна відобразити у монетарному відношенні) до більш складного її розуміння й доповнення за рахунок втрат, які вкрай важко, а інколи і неможливо, обчислити у грошовому еквіваленті.

1. Бабаев М.М., Квашиц В.Е. Социальные последствия преступности: методологические и прикладные проблемы / М.М. Бабаев, В.Е. Квашиц // Научный портал МВД России. 2010. № 1(9). С.3-12.
2. Вилкс А.Я. Цена преступности как уголовно политическая и криминологическая категория // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). Одеса : Фенікс 2013. С.18-21.
3. Голіна В.В., Брояков С.В. Теоретико-прикладні питання поняття «ціни» злочинності та її обчислення // Теорія і практика правознавства. 2017. Вип. 2 (12). С.1-11.
4. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. Х. : Право, 2011. 432 с.
5. Долотов Р.О. Цена преступности как криминологический показатель: некоторые методологические аспекты / Р.О. Долотов // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. 2012. № 3. С. 15-21.
6. Квашиц В.Е. Преступность в США: тенденции, причины, меры противодействия / В.Е. Квашиц // Научный портал МВД России. 2013. №2(22). С.27-39.
7. Квашиц В.Е. «Цена» преступности как криминологическая проблема / В.Е. Квашиц // Уголовное право. 2008. №6. С.94-102.
8. Лунеев В.В. Сколько стоит преступность? / В.В. Лунеев // Российский криминологический взгляд. 2008. № 4. С. 107-127.
9. Мусеева И.А. Цена преступности как фундаментальная проблема криминологии / И.А. Мусеева // Vesnik Hrodzenskaha Dziarzhavnaha Universiteta Imia Ianki Kupaly. Seryia 4. Pravaznaustva. 2014. №6(184). С.95-100.
10. Медицький І.Б. Консеквенціологія злочинності: загальнотеоретичні питання класифікації // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Зб. наук. ст. м. Івано-Франківськ, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2017. Вип.44. С.65-76.

11. Мельничук Т.В. Показник ціни злочинності в зарубіжній кримінології // *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу, 16-17 травня 2013 р., м. Одеса. Т.2 / відп. ред. д-р юрид. наук В.М. Дрьомін // Національний університет "Одеська юридична академія". О.: Фенікс, 2013. Том 2. С.385-388.*
12. Мельничук Т.В. Економіко-кримінологічний аналіз ціни злочинності / Т.В. Мельничук // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2013. Випуск 21. Частина 1. Том 3. С. 64-69.*
13. *Преступность в России начала XXI века и реагирование на нее. Под редакцией профессора А.И. Долговой. М., Российская криминологическая ассоциация, 2004. 124 с.*
14. *Преступность обходится Франции в 150 миллиардов евро в год [Электронный ресурс] // Режим доступа до ресурсу: <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20120221-prestupnost-obkhoditsya-frantsii-v-150-milliardov-euro-v-god>*
15. Сметаніна Н.В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : [монографія] / Н.В. Сметаніна; за заг. ред. В.В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.
16. Хольст Б. Криминология. Основные проблемы / Б. Хольст. М.: Юридическая литература, 1980. 261 с.
17. *Цена преступности (методология ее определения): монография / под ред. проф. Н.А. Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 2014. 216 с.*

Медицький І.Б. Міжнародно-правовий досвід зарубіжного пізнання наслідків/ціни злочинності

У статті, із зазначенням відповідних статистичних даних, розкривається фундаментальна проблема наслідків злочинності для США та ряду європейських держав. Здійснений аналіз позицій представників зарубіжної кримінологічної науки з приводу розуміння ними категорії наслідків злочинності, її структурних елементів, методології та методик обрахунку складових, пропозицій щодо протидії криміналітету.

Ключові слова: наслідки злочинності, ціна злочинності, структура злочинності, консеквенціологія злочинності.

Meditzky I.B. International legal experience of foreign knowledge of the consequences / price of crime

The author focuses on one of the most unexplored categories of criminological science - the consequences of crime. Despite the fundamental nature of the issue, the consequences of crime determine the whole system of combating it, there are very few comprehensive developments in this regard. This article aims to expand the criminological theory in part of the study of foreign experience in criminological analysis of the effects of crime. The work of foreign scholars is lengthy in time and

productive in their conclusions, which requires a thorough analysis of the possibilities of extrapolation.

Using the relevant statistics, the problem of the consequences of crime for the United States and a number of European states is shown, the structure of their losses from it is revealed: through causing crimes of different types and severity; the final recipients of the harm done - individuals, societies, states; costs of maintaining the system of criminal justice bodies. An analysis of the positions of foreign criminologists on the possibilities and ways of determining the total stratum of society from crime; their proposals for the inclusion in the structure of the category of «consequences of crime» of those or other elements.

It is noted that the calculated data on the losses from crime in a number of foreign countries fluctuate substantially within rather broad limits, which is explained by significant features in the methodology and methods of their research. The study of foreign scientists of the fundamental problem of the consequences / price of crime testifies to a significant evolutionary path from the proposals for the calculation of purely direct losses of society (which can be reflected in the monetary sense) to a more complex understanding and additions at the expense of losses that are extremely difficult and sometimes impossible to calculate in cash equivalents.

Keywords: the consequences of crime, the price of crime, the structure of crime, the conseqenciology of crime.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ, ІСТОРИЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.....3

- Биркович О.І.* Становлення судової системи влади в
Україні (ІХ–Х ст.).....3
- Бойко Л.М.* Правовий статус сільської громади за
Законом австрійського уряду від 5 березня 1862 року ...15
- Присташ Л.Т.* Формування неурядової старшини
Гетьманщини26

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД ТА ПРАВА ЛЮДИНИ. ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА ФІНАНСОВОГО ПРАВА. АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО35

- Петровська І.І.* До питання адміністративно-
правового змісту поняття «публічний контроль»35

ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО. ПРОБЛЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА. ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА45

- Бартків Н.Я.* Поняття та особливості науково-
технічної інформації в цивільному праві України45
- Ганкевич О.М.* Інститут приватного виконавця в
Україні: деякі теоретичні, законодавчі та практичні
аспекти56
- Костів І.Я.* Значення і сфера застосування договору
контрактації сільськогосподарської продукції66
- Кохановський В.О.* Зобов'язання у сфері туризму
як цивільні правовідносини73
- Кухарев О.Є.* Управління спадщиною: стан та
перспективи розвитку83

<i>Махінчук В.М.</i> Підвищення ефективності діяльності державних підприємств.....	94
<i>Погуць О.П.</i> Теоретико-правові аспекти реорганізації споживчих товариств	103
<i>Саветчук В.М.</i> Порядок злиття господарських товариств: теоретичний та практичний аспекти.....	117

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА. ЗЕМЕЛЬНЕ ТА АГРАРНЕ ПРАВО.....127

<i>Вівчаренко О.А.</i> Державна комплексна система спостереження за станом земель є складовою правової охорони земель	127
<i>Кульчицький Т.Р.</i> Особливості регулювання правових проблем соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні	133

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ146

<i>Гануляк Е.М.</i> Інтерес як рушійна сила диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики	146
<i>Медицький І.Б.</i> Міжнародно-правовий досвід зарубіжного пізнання наслідків/ціни злочинності.....	157

Наукове видання

Актуальні проблеми вдоско-
налення чинного законодав-
ства України

Випуск 46
Збірник наукових статей

В редакції авторів наукових статей

Комп'ютерна верстка і правка Ігор КОЗИЧ

Підписано до друку 03.06.18 Формат 60x84/16. Па-
пір офсетний. ум.друк.арк. 13,9 Наклад 300 прим.
Зам. №8/17-18.

Віддруковано в навчально-науковому юридичному
інституті

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

76018, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 44а
e-mail: lawdept@pu.if.ua